

valóság

A TARTALOMBÓL

Varga Csaba: Múltkutatás, jövőkeresés
Közép-Európa jogában

Egri Zoltán: Egészségparadoxon Magyarországon – A halandóság társadalmi-gazdasági és térbeli egyenlőtlenségei I.

Faragó Péter: Egyetemi divatházak – a magyar felsőoktatás anomáliái a tények és az illúziókeltés viszonylatában

Szegedi László: Szaporodási verseny (III. rész)

Hérány Ferenc: Milyen horizontú elméletek között lehetséges érdemi vita a környezetfilozófiában?

Kóré András: Benjamin Disraeli és David Cameron együttérző konzervativizmusa

Dinnyés László Tibor: Emléksorok régi időről

Kapronczay Károly: Remény a reménytelenségben – Jegyzetek egy konferencia margójára

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
5

7

VALÓSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2015. július; LVIII. évfolyam 7. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Zrt.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tőkéczi László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: 06-80-444-444, hirlapelofizetes@posta.hu,
illetve a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: 327-8965, titlap@telc.hu.
Árusításban megvásárolható a Lapker Rt. árusítóhelyein.

Múltkutatás, jövőkeresés Közép-Európa jogában

Mi is történt az elmúlt évtizedekben tájainkon? Már a kommunizmusból való kiütkeresés első időszakában felfigyeltem annak visszás és önesélyrontó – ráadásul balkániasnak tetsző – jelenségére, hogy mintha térségünk országaiból most hirtelen kiveszni kezdett volna az addig átértzett és természetesként gyakorolt szolidaritás, amiben információéhség és segítőkészség kölcsönösen egészítették ki egymást; és mindez azért, hogy ettől kezdve az érintettek már mind versengő rohanásban tülekedjenek a nap aranyborjúja felé, másokat megelőzve érkezni elsőként a célhoz. Mindenesetre hirtelen semmibe hullott az a példás jogtudósi figyelem, amely régiókon túl Kubától Mongóliáig, Észak-Koreáig s Vietnámig a szovjet világbirodalomról, és – persze kontrasztként – Nyugat-Európáról és az atlanti hidegháborús térfélről, jogalkotás s jogirodalom tekintetében rendszeresen tudósított. Mostanra mindez ritka hollóvá lett. Épp egy információsnak mondott társadalom korában máról holnapra olyan tudatlanok lettünk egymás dolgaiban, mintha szomszédságunk egy-szeriben az Óperenciás tengeren túlra száműzetett volna, elzárva minden elérhetőségtől.

És mit nyújt a ma e helyett? Tülekedést, köldöknéző nárcizmusok tobzódását, sorstársak rivalizálását. Ritka a csakazértis közösség-vállalás, noha persze olykor előfordul. Az itt példának vett feldolgozás több tanulmányával nemzetközileg már ismertté lett prágai szerzője jogi múltunk, jelenünk s jövőnk áttekintésére ösztönöz: 'beszámolója' a bírói jogszolgáltatás tükrén keresztül foglalja szintézisbe a visegrádi négyek jelen jogfejlődését, hogy megpróbálja ebből kitapogatni valamiféle egyetemes tanulság levonásának lehetőségét.

Közép-Európa jogi hagyatéka

A régió történelmi múltja számos területen figyelemreméltó fejlettséget mutat, egy germán gyökerű kultúra elágazásaként. Az 1880-as évek során például – közvetetten újrabizonyítva, hogy „jogásznemzet” önazonosságunknak lehetett bizony némi alapja – az alábbiak szerint alakult a j o g á s z - j e l e n l é t térségünkben és akkori európai környezetében² –

ország	jogvégzettek száma százezer lakosonként
Osztrák–Magyar Monarchia	24,6
Belgium	23,0
Norvégia	20,5
Olaszország	17,3
Dánia	14,8
Franciaország	14,0
Németország	12,6
Svédország	11,9

Svájc	10,5
Hollandia	09,1
Oroszország	02,0

–, míg az ügyvédség számszerű súlya ebből az alábbi körképet mutatta³ –

ország	lakosonként egy ügyvéd	
	1910-ben	az 1920-as években
Magyarország	2693	1595
Ausztria	4558	
Németország	5280	

–, hogy két évtized múltán – 1930-ban – már ilyen számok kerüljenek rögzítésre:

ország	ügyvédek száma millió lakosonként
Magyarország	718
Ausztria	497
Anglia	433
Németország	288
Csehszlovákia	269
Lengyelország	201

Nos, feltűnő mindenekelőtt a Monarchia, és különösen Magyarország roppant erőteljes, szinte betegesen túlnyomó ellátottsága prókátorokkal. A romlás első jegyeként mindezt hamarosan felforgatta, hogy az utódállam(rész)ként mesterségesen létrehozott Szlovákia kiűzte ősi hazájukból az addigi magyar közszolgákat (közvetlenül, avagy csehszlovák hűségesküre kényszerítéssel), s ezzel gyakorlatilag jogász-mentessé tette az országot; másodikként pedig a második világháború barna és vörös tudatos népirtása hamarosan a lengyel jogász elitet fejezte le.⁴

Néhány példa azért a térség jogéletének mindazonáltal figyelemre méltó egynémely vonásáról:

- habár Lengyelország 1791. május 3-i alkotmánya a nagy közjogi alkotások korai monumentuma, maga az ország hamarosan felosztott osztrák, német, orosz, francia, sőt magyar joghatóságok közt;
- Magyarországon a Királyi Kúria döntvényjoga⁵ polgári törvénykönyvnek hiányában is egységes, modern magánjogot tudott kifejleszteni;
- a normativizmus bécsi (HANS KELSEN) és brünni (FRANTIŠEK WEYR) összefonódásának hála, az alkotmánybíráskodás osztrák megkísérlését Csehszlovákia követhette;⁶
- szemben a cseh térféllel, amelynek ügyvédszervezete már 1938. szeptember 29-e (vagyis államának a müncheni egyezménytől kiprovokált felbomlása) előtt faji disz-

kriminációt követelt ki önnön kebelén belül,⁷ a bábállamként függetlenedő Szlovákia legfelsőbb közigazgatási bírósága még 1943. december 17-én is egy zsidótól való ki-sajátítás jogalap nélküliségét állapította meg, visszaszolgáltatást rendelve el.⁸

„Új társadalom építése”

Abban, ami ezután egy „valóságosan létező szocializmus”⁹ örvén bekövetkezett, leginkább az lett szerencsés, hogy (szemben bizonyos a háború során dédelgetett elképzelésekkel) nem csatoltattunk végül a Szovjetunióhoz, s e helyett helyi vazallus-kormányzatok telepedtek a megszállt országokra, túlnyomórészt túlteljesítve ugyan moszkovita megbízóik nemzetellenes várakozását, mégis biztosítva némi mozgásteret ezeknek a Harmadik Róma világbirodalmi álmába bekebelezett országoknak. A kommunista hatalomátvételt mindenütt példamutatóan követte, többnyire azzal, hogy előzmény híján egyszerűen lefordították az élenjáró szovjet minta recept-könyveit. Mégis, egy évtizeden belül adódtak már érdekes fejlemények. Így például

- Lengyelországban visszaépült némely szál, mely a múlt szervességre hagyatkozott;¹⁰
- az a cseh VIKTOR KNAPP, aki a SZTÁLINIZMUS jogtudományi érvényesítésének lelkes bajnoka és haszonélvezője volt, a természetlenség láttán hamarosan maga emelte fel hangját azon sokak ellen, akik szovjet citátumokkal csupán saját tudatlanságuk leplezése végett éltek;¹¹
- a lengyel igazságügyi miniszter pedig egyenesen tiltakozott, hogy „mechanisztikus” állítsák szembe a szocialista jelent a kapitalista múlttal, mert – mint kifejtette – az, ami van, „századok örökségének termése”, s „jobban szolgálná a szocializmus érdekeit ennek tökéletesítése, semmint elnyomása”.¹²

A jogászság és a jogászai munka – nevezetesen, hogy felépítmény gyanánt szolgálja alapját – politikailag prostituáltatott. Ennek jegye, hogy például Csehországban az 1926–1938 közötti éves átlag 726 prágai és brünni jogvégzettel szemben 1950-ben 200-nál kevesebben végeztek, ezekből is mintegy 140-en levelezőként, tovább könnyített kurzuson, hiszen már eleve bizalmi funkcionáriusokként küldettek iskolapadba.¹³ Magyarországon statisztikailag a jogvégzők száma ugyan azonos maradt, de időközben a bármiféle egyetemet elvégzők száma megtöbbszöröződött, s így a jogászság aránya jelentősen lecsökkent –

egyetemvégzés éve	jogászarány
1930	31,0%
1941	33,8%
1949	26,7%
1960	15,7%
1970	09,7%
1980	06,5%

–, és megjegyzendő, hogy akik ezekből igazságszolgáltatókká váltak, többségükben az állampártnak is tagjai lettek.¹⁴ NDK-ban 1950-ben a bírák 54%-a s az ügyészek 87%-a volt párttag; Lengyelországban ez az arány az 1980-as években is 43%-ot, illetve 70%-ot mutatott;¹⁵ sőt a kommunizmus bukását közvetlenül megelőzően a Szovjetunióban a

bírák 90%-a, Csehszlovákiában pedig (szemben a rezsim bukása előtti évtized 60%-ával) 56,1%-a kommunista párttagsági könyvvel a zsebében ítéltkezett.¹⁶

Az „új társadalom építése” utópizmusát egy újonnan formálódó jogdogmatika segítségével szolgálták. Az elbirtoklással történő tulajdonszerzést például a csehszlovák bírói gyakorlat az 1960-as évek táján a szocialista erkölccsel ütközőnek minősítette – olyan zűrzavart okozva, hogy az elbirtoklás tulajdonszerző hatását két évtized múltán újra, törvényileg kellett kimondaniuk.¹⁷ Azt is megállapították, hogy a vállalatok államikak lévén, vitájuk úgszintén államszervek közötti konfliktus, következésképpen mérő technikai ügy, hogy ezt történetesen perszerűen döntenek el.¹⁸ Lengyelországban 1949-ben, Csehszlovákiában 1950-ben, NDK-ban 1951-ben vezették be a döntőbíráskodást, amivel végül a performát felváltották.¹⁹

A jogalkalmazás szocialista szemlélete

Azeurópai kontinens törvényi pozitivizmusáról tudjuk, hogy kényszertermék: egy nyomasztó emlékü feudális önkény bevezetésének meghaladásának a gyümölcse – amiként a republikák is majd az egykori abszolút monarcha teljhatalmát formálják át parlamenti szuverén akaratnyilvánítássá. Nos, e pozitivizmusban a *Rechtsschöpfung* (szó szerint: jogteremtés) birodalma a teremtés kizárólagosságáé, szembeállítva a mérő végrehajtás és szétsugározatás *Rechtsanwendung* [jogalkalmazás]. Tudvalévő, hogy csakis kontinensünkön alakultak ki a jogalkotás/jogalkalmazás dichotómiájára emlékeztető ellenpárok, mint a jogi/nem-jogi, érvényes/nem-érvényes, alkalmazható/nem-alkalmazható párosai. Modern formájában ez a pozitivizmus merev mechanicitást sugalló exegézisként fogalmazódott meg először Franciaországban a XIX. század elején, hogy egy évszázad múltán már ellentétébe, szabadjogba torzuljon. És mit hoz a jövőendő? Néhány további évtized múltán egy eredendő indítékában hasonló meghaladás és kritikai elutasítás Közép- és Kelet-Európa-szerre már vezérelvként [*Führerprinzip*], ill. forradalmi törvényességként [*революционное законность*] fog tombolni. De minden ilyen reakció a maga módján következetesen realista, a *La légalité nous tue!* bölcsességében²⁰ gyökerező volt. Azóta elismert, hogy lényegileg nem más ez, mint a szüntelen feszülés kifejeződése formalizáló szigorodás és tartalmiasodó oldódás között. Mert egymást kioltó egyidejű követelmények ezek. Logikájuk ugyanaz, mint az értelmezés megtiltása, majd bírói kétség esetén a törvényhozóhoz fordulás [*référé législatif*] kötelezővé tétele Bizáncban s a francia forradalom honában; de ugyanez táplálja a pragmatizmus logikaellenes tapasztalatlanságának kultuszát is a XIX–XX. század fordulójának Amerikájában.²¹

Paradoxikus módon a szovjet jogideológiában az lett meghatározó, amit még svájci emigrációjában LENIN megtapasztalt: szabadjogi anarchia, mint forradalmi törvényesség; majd törvénypozitivizmus, átgyűrűzve a bolsevik revolúció konszolidálásába; végül SZTÁLIN diktatórikus párturalmi centralizmusát jogi technikalitásként VISINSZKI ún. szocialista normativizmusába fordítja át. Tudjuk, hogy az ideologikus lepel mögött politikai önkény állott, némi rudimentáris formalizmusba burkoltan. Ennek import-formája a nálunk is ismeretes trojka-eljárás (helyi szinten párttitkár, tanácsitkár és államvédelem közös helyzetértékelése, majd feladat utasításként kiosztása az eljáró rendőr/ügyész/bíró számára) csakúgy, mint az ítéltkezés függetlenségének úgymond teljes körű jogi biztosítása – miközben megesik, persze, hogy politikai várakozásnak meg nem felelés esetén a bírót az államvédelem egyszerűen elhurcolja (ami persze formailag már egy másik jogágban védett másik jogtárgy problematikája).

Absztraktumként valóban igaz paradoxon, hogy „a jog sohasem tisztán formális, de formális sem enyészhet el soha”.²² Szemben tehát a józan ész felülíró poszt-

modernizmussal, mely kontinentális jogfogalmunkba gátlástalanul mossa bele az angol–amerikai jogszemlélet tapasztalatiságát,²³ miközben minden ez utáni jogfejlődés tétjét (de megítélésének kritériumát is) a jog formátlanításában [*soft law with free judicial decision making*] látja, itt még egységben látható, feszültséget folyvást újratерemtő e l l e n t é t - p á r ról van szó, ami ugyanakkor sem nem dramatizálható, de nem is fetiszizálható, hiszen nem a valóság része, hanem mesterséges emberi gondolati teremtmény. Hiszen pusztán intellektualitásunk az, ami – beláthatjuk, jó okból – egy szélsőséges ellentétben kifejezett viszonyítási hálót teremt. A feszülés is, elvi feloldhatatlansága is eleve szándékolt, s pontosan így és ezért működik. Nem rejt tehát többet magában, mint a nyelvnek egyszerre pontosító konkretizálásra és lágyító általánosításra (s ezzel szimbolikus használatra) irányuló törekvését. Külön-külön szemlélve persze mindkét oldal fontos, jogosan védhető kívánalmat jelent; s ebben a formalizmusra törekvésnek sincs több tartalma, mint hogy egy nyelvi rögzített szövegben a döntően nyelvi meghatározott logikának biztosított elsőbbség bármiféle más megfontolással szemben. Tehát annak kívánalma ez, hogy mindennapi létünk végtelen összefüggésű és mélységű heterogeneitásából jogi redukcionizmus segítségével emeltessek ki egy homogeneitást, s ennek koherenciája őrzésével és konzekvenciáinak levonásával ítéltessék meg aztán e heterogeneitást. Pontosán e kettősség tudatában, funkcionalitást érvényesítve jár el például KELSEN, amikor az alkotmánybíráskodás elvi alapjait megvető munkájában visszautasítja, hogy az alkotmány-konformitás lemérése alapjául elvont terminusok („demokrácia”, „jogállam”, „szabadság” stb.) értelmezése szolgáljon, merthogy ezzel a bírónak a szabályalkotó hatalom palástját vonná magára.²⁴

Mindezek szövődményeiből sejlik fel, majd nyer határozott megfogalmazást a még nem régi korszándék: **míg a k o n t i n e n t á l i s jogot egyoldalúan, abszolút értelemben és hierarchizáltan, formális érvényességgel bírósági szabályhalmazként fogják a felkötársak**²⁵ – elfelejtkezve arról, hogy formálódásának évekre át ezt csakis elvek, maximum, általános klauzulák összefüggésében értelmezték, úgy, hogy a szabály-formula csak summázat vagy példaszűrés volt,²⁶ melynek aktuális relevanciáját mindig ezek mérlegelése s ezzel a szabály helyénvalóságának megállapíthatósága adta, azaz mindezt csakis életszerű gyakorlatban, egy alakuló/változó *jurisprudencia* keretében érvényesítették –, az a n g o l – a m e r i k a i jogfelfogás „a szabályokat s elveket illetően szkeptikus, kevésbé előzékeny a precedenssel szemben, és inkább a döntés társadalmi következményeit mérlegeli”.²⁷ Nos, a hagyomány felülírásával az új korszak már egy minden tekintetben *soft*, tágan felfogott, és bármiféle éles határvonalat kiküszöbölő „új európai jogi kultúra”. Ebben pedig bármiféle érv immár helyénvaló lehet, merthogy – ez a bűvös hang terjed amerikai szirénektől Nyugat-, majd Közép-Európa felé –, „nemesebb eszmény a jog uralma, mint a jogi szövegeké”. S ráolvassa azt is a jogra, hogy abból magából sosem adódik egyetlen „objektív” helyes válasz kikövetkeztetésének a lehetősége, s ezért a bírónak kell az adott esetben/esetből megtalálnia/kikovácsolnia a magáét.²⁸ Ez viszont ismét annak megerősítése, hogy sem a hagyományos eszmény, sem esendő gyakorlata nem értelmezhető másként, mint a dolog természetéből szüntelenül adódó feszülések mindenkor időleges oldásaként. Például a bíróságok iránt évszázadok óta bizalmatlan francia joggyakorlat ma is olyan, mint „két különálló érvelési kör kettős, szegregált diskurzusa”, ráadásul a bíróság a tényállást sem a tények nyelvén, hanem eleve a törvényi terminusok nyelvén átírtan állapítja meg, majd ebből mechanikusan dedukálja ítéletét. A háttérből azonban ellenpontozza mindezt egy (publikálásra nem kerülő) köznyelvi kifejtés, mely *conclusions* és *rapports* örvén, közérdekbeli szempontokat úgyszólván laikus nyelven latolgat.²⁹ A németek pedig még tovább merészkedtek. Mert ott „míg a pozitivisták bírósági terhére róható a rendszertani s fogalmi hagyományokhoz és intézményekhez történő

ragaszkodás – bármiféle realista megoldás kárára –, ma már inkább az hánytorgatható fel nekik, hogy elvtelen gyakorlatiassággal eljárva csakis méltányosságot szolgáltatnak.”³⁰

Jogtechnikák

A szovjet fejlődést végigkísérte ENGELS tézise *Anti-Dühring*jében arról, hogy „Az államot nem »eltörlik«, az állam elhal.”³¹ Teljes történelemfilozófiát s benne a „közbenső” időszakot csakúgy, mint a LENINI Что делать? [Mi a teendő?] kérdésére adandó választ – mint tudjuk – ez határozta meg. Forradalmi prognózisa a tőkés társadalom megdöntéséről, átmenetként proletárdiktatúráról, majd a kommunizmus eléréséről szólott. Új gazdasági alap jött – úgy mond – létre, s ennek felépítésénél szorgalmasan kellett a jognak ellátnia. Ezért „a tudomány feladata sem valamiféle skolasztikus, dogmatikus formalista okoskodás, mely – amint ezt VISINSKIJ valaha a burzsoá jogtudományról megjegyezte – természetlen, mint a bibliai fügefafa; a tudománynak a küzdelem frontvonalában kell állania”.³²

Egy ilyen felgyorsítás szokatlan eljárásokat követel és igazol. A bolsevik forradalmat követő ún. konszolidáció első termékeként az orosz büntetőtörvénykönyv (1922) ennek jegyében mondta ki rudimentáris tömörséggel, hogy „Büntett az a társadalomra veszélyes cselekvés vagy mulasztás, mely alapjaiban fenyegeti a szovjet rendet”, valamint hogy „Veszélyes az a személy, akinek cselekedete sérti a közösséget” – azzal a normatív követelménnyel, hogy amennyiben ezek bármelyike fennállt, büntetésről a töredékesen megnevezett bűncselekmények pusztá analógiájára kellett/lehetett a bíróságnak döntenie.³³ A párhuzamosan létrejött polgári törvénykönyv pedig intézkedett, hogy „a törvény védelméből kizártnak a társadalmi-gazdasági rendeltetésükkel ellentétesen gyakorolt polgári jogok.”³⁴ Nos, negyed évszázad múltán is ez hat, amikor a csehszlovák alkotmány (1948. május 9.) rögzíti a jogalkalmazás alárendeltségét alkotmányi célkitűzéseknek (131. § 3. bek.), lengyel törvény pedig azt, hogy a joggyakorlás nem lehet ürügy a szocialista közösségi együttélés uralkodó normáinak megsértésére.³⁵ A bíróságokat egyidejűleg aktivizálták – akár úgy, hogy a törvényhozó helyett maguk lépjenek. A lengyel legfelsőbb bíróság 1952-ben elutasította például a háború előttről hatályban maradt büntető törvénykönyv ‘javíthatatlan bűnöző’ kategóriájának alkalmazását, csehszlovák bíróság pedig alkotmányra utalással állapította meg egy házasságon kívül született gyermek (a tételes jog szerint formálisan kizárt) öröklési képességét.³⁶

Eddig is azt láttuk – de ezután sem lesz másként –, hogy a tények sokkal érdekesebbek, mint egy eleve ideologikusan használt, ráadásul esetenként félreértett elméletieskedés. Főként, ha egy ilyen teoretizálás tárgya nem maga a jog – akként, amiként és amire a jogot ténylegesen használják, amivé gyakorlatban teszik, ahogyan mind e közben gondolkodnak róla –, hanem egy virtuális: ami(lyen)nek szeretnénk vagy valakik szeretnék látni a jogot. Ez a virtualizáltság a mai, főként úgynevezett liberális jogelmélet-művelés sajátja, amely immár a mindenkori valóságot is utópizálja.³⁷ Nos, ilyen körben jegyzendő meg, hogy mennyire történelmietlen s ezért teoretikusan sem védhető – mert merőben ideologikus indíttatású – egy olyan mai megközelítés, amely kipécéz valamely jogtechnikát, majd ennek örvén kárhozza egy egész jogi berendezkedést. Még akkor is így van ez, ha egyébként vállalhatatlan diktatúráról van szó, amelyben a politikum uralta – szükség esetén le is tiporta – a jogot, azaz: a jogi közvetítésnek pusztán csökkent lehetőséget biztosított.³⁸ Persze, megbotránkoztató lehet egy jogelv biztosította különrend képzete, pláne, ha a kérdéses jogrendet egy totális hatalmi környezet politikumának a közvetlen benyomulása egyébként is jellemzi.³⁹ Mégis: önmagában semmiféle instrumentum, így valamely jogelvet tulajdonított kitértető szerep sem diktatúra-lelemény. Ez is, más is csupán a jogrend

folyvást erősödő/gyengítődő („húzd meg, ereszd meg!”) formalizmusában a mindenkori feszültségkezelés – oldás/kötés – aktivált vagy lappangó kelléke.⁴⁰ Csupán példaként: a politikai liberalizmus jogba ültetésének megkísérlésekor DWORKIN is pontosan erre, bármely szabályalkalmazás elv(ek)től előfeltételezettségére építette azon véleményét, hogy a bíró nem egyszerűen alternatív lehetőségekkel áll szemben, hiszen kell(ene) lennie egy kizárólagosan helyes válasznak, és ehhez kell(ene) néki elérkeznie.⁴¹ Nos, nyilvánvalóan visszatetsző jelenség, ha épp egy diktatúrában találkozunk azzal, hogy felsőbbbíróság valamilyen pártfőtökári, MARXista alapítóatyai, netalán funkcióban lévő államelnöki megnyilatkozásra hivatkozik.⁴² De vajon kevésbé kínos az, ha bejáratott demokráciában legfőbb bírói fórum egy megfellebbezhetetlen morál-ítész szerepében tetszeleg, s filozófiatörténetből nem egyszerűen csemegéz, de kizárólag a *political liberalism* héroszait hivatkozva meg döntéshozatalakor?⁴³ És ugyanígy: múltunk sebeként, mert a szocializmus osztály-antagonizmust kiküszöbölő politikai beavatkozásaként értékeljük, hogy egy bíróság elutasította egy volt középosztálybeli nő tartási igényét, mert erkölcsellenesnek tartotta, hogy semmiféle munkát nem vállalt; ám egy tehetős felperessel szemben már kifogásként érvényesítette egy szegény adós pillanatnyilag nehéz helyzetét.⁴⁴ Merthogy: technikális finomságoktól eltekintve miben különbözik ez MAGNAUD háromnegyed évszázaddal korábbi, akkor és azóta ünnepelt szociális forradalmától?⁴⁵ Avagy: tudatosítjuk-e magunkban, hogy például HART pusztán háttérként megbúvó ideologikumával szemben DWORKIN elmélete már maga az alkalmazott ideológia – egy pillanatnyi *mainstream*, mégis olyan, amelynek a valóra váltásán egyébként egy kiterjedt *Open Society*, zászlóként pedig a *political liberalism* s a *political correctness* egyaránt munkálkodik?⁴⁶

A jog nézőpontjából tehát a kommunizmust nem alkalmazott instrumentuma okán, hanem azért kell elítélnünk, mert funkcióbetöltése során *tendenciális rendszeres* nem-jogi megfontolásokkal uralta és kényszerpályákra terelte a jogot, tehát egy *jogi* homogeneitás általi közvetítés helyett a *politikum* közvetlen transzmissziójaként szolgált. Ütköztetés, mérlegelés, egyensúlyozás azonban minden életképes berendezkedésben zajlik. Így elmondható természetszerűleg az is, hogy az egykor a történelem bevezése kommunista üdvtanának szervességében megfogalmazott jogtechnikai cél és eszköz-specifikáció ma liberalizmusként (amit a kommunizmushoz hasonlatosan nemrég még szintén a történelem végeként vizionáltak⁴⁷) érvényesíti önmagát. Ráadásul ezek mindkettője egyaránt a MARX és ENGELS leírta fegyverzetben lépett és lép fel: hogy ideológiaként hódíthasson, eleve absztrakt-univerzalizálva, azaz maga az emberiség közös sorsaként mutatja be magát.⁴⁸ Jogi berendezkedéseket tehát nem önmagában bármely alkalmazott jogtechnika, hanem az alkalmazott eljárások milyensége, gyakorisága, célra törése – esetünkben a politikumnak tendenciális napi benyomulása a jogműköd(tet)ésbe – választja el bármely egyébtől.⁴⁹

Mindazonáltal SZTÁLIN halálát követően e mezítelen célratörés valamelyest előreláthatóbb s kiszámíthatóbb mederbe került. Például lengyel legfelsőbb bíróság adott hangot annak már 1955-ben, hogy „Miközben a polgárok kötelesek a hatályos törvényeket betartani, nem engedhető meg senkinek sem a jog valóságos értelmének elhomályosítása vagy az, hogy embereket váratlan helyzeteknek s meglepetéseknek tegyenek ki”,⁵⁰ ezért – mint vezető cseh jogtudós nyilatkozta ki néhány évvel később – immár osztályszármazástól függetlenül kell a jognak védelmet nyújtania a társadalom bármely, a „mindennapi dolgozók életét élő” tagja számára.⁵¹ Változatlanul élt persze annak igénye, hogy a jog az uralkodó politikába illeszkedjék.⁵² Azonban az már farkasvakságról tanúskodnék, ha mai bíráló úgy taglalná ezt, mintha európai uniós vagy amerikai bíráink szabadon lebegnének a térben, és sohasem hallottak volna DWORKIN-ról, alkotmányjogiasítási programról, a

döntés *discourse* keretében (vagyis a jogit egyéb szempontokkal társadalmi párbeszédben egyeztető puhítás) erőltetéséről, avagy például olyan speciálisan erre képzett testületek, mint a Velencei Bizottság (önmeghatározása szerint: *advisory body*), egyneműsítést célzó hivatásáról.

Megjegyzem, a rekonstruktív elemzés fegyverténye volt nemrégiben annak kimutatása, hogy még a normális/abnormális emberi megkülönböztetésének a gyökere sem a dologban magában, hanem többségi társadalmi megítélésben rejtezik. Hiszen nem teszünk ilyenkor egyebet, mint hogy a nekünk nem tetszőt diszkvalifikáljuk: kirekesztjük, karanténba zárjuk, kriminalizáljuk.⁵³ Nos, mintha pontosan ugyanilyen leplezett ideologikus játékot folytatnának azok a mai bírálókat, amelyek egy eljárásmodot, amit a kritikus ma történetesen éppen nem gyakorol, de valaki másoknak a múltjában éppen érzékeli, rögvest szégyenpadra állítja.

A jogtudomány állapota

Nos, a szocialista jogtudomány bőven tett azért, hogy kiérdemeljen egészében legkeményebb bírálatot; azonban ez maga is lehet bántóan felszínese; és ha ráadásul még igaztalan is, úgy csakis ellenhatást válthat ki. A prágai tavasz elfojtása (az 1968. augusztusi bevonulás) után Csehszlovákia süllyedt mézítlen ideológia-uralomban, *ideocratiában* a legmélyebbre, s talán ez magyarázza egy mai cseh visszaemlékezésben a bántó leegyszerűsítést. Mert a náluk valóban paroxizmusát élő moszkovita keményvonalasság akkor már inkább kivételszámra ment, ráadásul a szovjet jogtudományban ekkoriban már valóban születtek tudományosan értékelhető kezdeményezések is.⁵⁴ Ám kizárólag Magyarországon jött létre egy olyan folyóirat- és könyvkiadás, amiben a magyar megjelenést követően a leginkább kiemelkedő monográfiák és tanulmányok mind megjelentek idegen nyelven is; s ez nemzetközi vitákat gerjesztve valóban igazi Kelet–Nyugat dialógust eredményezett.⁵⁵ A szerző szerint eliminált szociológiai szemlélet éppen Magyarországon újraéledten indult a Szovjetunióban egyenesen iskolát teremtő útjára;⁵⁶ az a tétel pedig, miszerint „jogelvek nem képezték részeit a szocialista jognak”, illetve „a precedens-fogalom eleve szembement egy központosított társadalom eszményével”,⁵⁷ hamisan leegyszerűsítő és hangulatkeltő. Hiszen egyfelől láthattuk, hogy a joggal visszaélés tilalmának, illetve a társadalomra veszélyességnek elvére alapozva miként építettek különrendeket; s ezt csak színezte az az állandóság, ahogyan a lengyel joggyakorlat jogalapot épített római jogi eredetű latin maximákra, míg másfelől az egész szocialista berendezkedés csupán puhán tagadta a bírói gyakorlat jogképző jelentőségét – és ez itt megjegyzendő: nem másként vagy vehemensebben, csupán elvibb, mert szigorúan törvényességi alapról, mint a korabeli Nyugat-Európa. Ezért is lehetett figyelemreméltó pontosan az a magyar kezdeményezés, amely viszont a legfőbb bírói fórum jogegységi aktusai esetében már ezen aggály teoretikus alaptalanságát állapította meg, s ezért legitim jogforrási ereje elismertetéséért érvelt. Hasonlóképpen félreértésen alapszik a törvénypozitivizmus gondolattalanságát sejtető azon felvetés, hogy „[a] szocialista tudósok tűnődhetnek, vajon hol is lelhető fel a törvény célra rendeltsége, hacsak nem kifejezetten a törvényszövegben magában?” – hiszen éppen magyartól, a jelen sorok szerzőjétől látott napvilágot akkoriban (a magyaron túl angol/német, sőt cseh nyelven is!) olyan nemzetközileg hézagpótlónak tetsző tanulmány, amely pontosan a preambulum és a miniszteri indokolás ilyen irányú közvetett normativitását – jogi tényként, tehát *de lege lata*, és nem *de lege ferenda* kívánalomként – elemezte.⁵⁸

A közép- és kelet-európai divatos mai önostorozás⁵⁹ ezért olykor olybá tűnik, mint amikor valaki kiüzi és csak holtában merészeli vehemensen becsmélni régi istenét, mi-

közben ismét kritikátlan szervilizmussal fogad egy a ma hatalmasságától érkező újabb istent. Tény, hogy az egész nyugat-európai és atlanti térség megítélésében saját régióink f á z i s k é s é s ben volt (és van gyakorlatilag máig⁶⁰); szövegpozitivizmusba azonban nem egyszerűen egy időközben archaikussá lett nyugati mintához ragaszkodásból, hanem – felülről – diktatórikus kényszerítettsége okán, miközben – alulról – egyszersmind önvédelemből menekült.⁶¹ Ámde igaza volt abban, hogy a XIX. század klasszikus kodifikációs jogeszményéhez képest a bírói megítélést az elbírálás urává tevő szabadjogi lazítást a gazdasági feltételek változása (akkori LENINI terminológiával: a szabadversenyes kapitalizmusnak monopolkapitalizmussá történt imperialista fejlődése) tette ott és akkor szükségessé, s abban is, hogy ez – mai amerikai jellemzéssel – „a joguralom felbomlásával” egylényegű.⁶² Mi más is lehetne, persze, az eredmény, ha a jog immár – csupán *a posteriori* eset-elbíráláskor megálapítottan – utólagos lesz? az, ahogyan a bíró éppen dönt?⁶³ S az alkotmányjogiasítás vajon nem szabad manipulálhatóságú jogmegkettőzés?⁶⁴ Mégis, az állítólag racionális nyugati diskurzussal szemben egyes szerzők autoritáriusnak mondják térségünk bírósági eljárását, mert, úgymond, „egyetemesen és végérvényesen egyetlen igazság kinyilatkoztatásával és kikényszerítésével” éltünk, miközben ugyanezek, mintha egyszerűen politikai célzatú „szándékosan tág rendelkezés” lenne, ítélik el a közbotránnyokozás mindenütt e fogalommal jelzett s büntetőtvénykönyvbe is így foglalt kriminalizálását.⁶⁵

A technika semlegessége

Az eszközök sohasem önjárók, aktualizált pozitív vagy negatív értéküket mindig a használó ember adja. A XX. század már eleve Amerikában – a társadalomtudomány mint alkalmazott természettudomány ihletésű, a MARXizmus szelleméből is jócskán merítő – *social engineering*-lobogóval indult. A tudomány jegyében pedig ez a *sociology* egyben biologizálást, azaz DARWINIZMUST is jelentett, egyebek közt növény- és állattenyésztő tapasztalatok eugenikai és sterilizációs (stb.) átvitelének megkísérlését.⁶⁶ Abban a korban, amely ráadásul *New Deals* gyanánt a politikában is forradalmi – az akkor igencsak alacsony ázsiójú „demokrácia” és „parlamentarizmus” alternatíváit kereső – újításokat dédelgetett,⁶⁷ a szovjet és a náci törekvés még egyaránt következetes társadalmi mérnökösödésként definiálhatta magát, s ráadásul részben nyugat-európai klasszikus módszerekkel is élt.⁶⁸ Meg kell állapítanunk tehát, hogy technikalitásban, textuális referenciában – nominálisan – elvileg minden k é t é l ü .⁶⁹

Igaznak bizonyul tehát, hogy úgyszólván bármely instrumentum bármely ideológiát és gyakorlati célt egyaránt hatékonyan szolgálhat.⁷⁰ Vagyis önmagában „nem a bírósági döntés szabadságfoka határozza meg egy eljárás politikai tartalmát vagy szerepjátzását”, merthogy „a formalizmus, a pozitívizmus s a többi kárhoztatott izmus állítólagos gonoszsága éppen nem összefüggésektől függetlenül, hanem a morális közeget egyenesen meghatározó idő, hely és szerep saját társadalmi-politikai mintázatában válhatott csak azzá.”⁷¹

Bíraskodás

Az igazságszolgáltatás a mai politikai-társadalmi-jogi megújulásban e közép-európai körkép szerint rutin lett, mely már csak a változások kiváltotta pályaelhagyások okán is megfialalttatott – a cseheknél például huszonöt éves (bár a jövőben negyven évre felemelni kívánt) alsó korhatárral nyíló karrierpályaként –, s időközben erőteljesen el is nőiesedett, el is bürokratizálódott, olyan testületté válva, amelyben a mindenkori régi túlnyomó többség képes magához visszaszocializálni az újonnan bekerülteket.⁷²

A jogállamisággal egyidős bírói függetlenség örvén, mint ismeretes, csakhamar önigazgató reformok történtek, amiknek összeredménye – mivel mind az Európai Unió, mind a Velencei Bizottság által gyakorolt kontroll szabályozás-érzékenysége mellett a tényleges működés érdeme el szokott sikkadni – egyfajta családias belterjesség lett, ami itt úgy jellemeztetik, mint „ellenőrizetlenül az oligarchizálódás felé tartó rendszer”, avagy – VÁCLAV KLAUS elnök kifejezésével élve – „í t é s z - u r a l o m”.⁷³

A bírósági döntések közzététele 2004-ben még ismeretlen volt Romániában és Horvátországban. Csehországban és Szlovákiában annyi csupán e közzététellel a gond, hogy válogatásuk s szemelvényezésük során úgyszólván tudatosan kerülnek azokat a döntéseket, amelyekben a hivatalos jogdogmatikától eltérő vagy új nézőpontok jelennek meg. Magyarországon pedig e döntésgyűjteményeknek a tényektől lecsupaszított elvontsága teszi az egész vállalkozást nehezen hasznosíthatóvá.⁷⁴

Habár a l k o t m á n y b í r á s k o d á s u k megkezdésekor „aligha volt akár tíz alkotmányjogász egész Szlovákiában”,⁷⁵ az alkotmánybíróságok ölébe hullott hatalom csakhamar fontosságot is teremtett magának az egész térségben. Joglátások kavalkádjának a szélső pontjait jelzi, hogy míg egyik oldalon a hatályos cseh tankönyvben másfél százalékot sem elérő teret szentelnek a jogértelmezés pusztá mechanicitásként felfogott egész problematikájának, a másik oldalon alkotmánybíróságuk máris kimondta: a bíróságok „nem abszolút módon kötöttek a jogi rendelkezés betűjéhez; eltérhetnek és el is kell térniük attól, ha ezt a jog céljából, elfogadásának történéseiből, rendszerszerű értelméből vagy az alkotmányos jogrendből levonható bármely elv vagy súlyos körülmény igényli [...]. Az önkényesség persze ilyenkor is kerülendő; ésszerű érvelésen kell alapulnia a bíróság döntésének.” Mert – mint szintén kimondták – „[a] jogi norma célra rendeltetését s jelentését tudatosan vagy egyébként figyelembe nem vevő mechanikus jogalkalmazás a jogot az elidegenedés és az abszurditás eszközévé teszi”, s ezért „semmilyen jogi tételezés nem értelmezhető annyira dogmatikusan és az alkotmánynak nem megfelelő módon, hogy ténylegesen [...] új igazságtalansághoz vezessen.”⁷⁶ Nem véletlenül mondta hát az egykor drámaíróként és ellenállóként egyaránt tisztelt elnökük, hogy „a mondhatnám értelmetlen, bár csaknem kultusszal övezett m e c h a n i k u s j o g a l k a l m a z á s [...] kizárja a józan ész bármiféle kontrollját s a törvény értelmének, jelentésének, avagy körülményeinek, feltehető szándékának vagy a védendő végső értéknek a megfontolását. A jog emberi produktumát ezzel csaknem metafizikus magasságokba emeli.”⁷⁷

Természetszerűleg ára mindennek van. Nálunk az elévülés „alkotmányos büntetőjogiasítása” éppen denaturált egy ősidők óta fennállott intézményt, fetisizálva a jogi textust egy a jogtörténetben megszakíthatlan, a józan értelemmel egyező, a kérdéses jogintézményt egykor életre hívó inherens elvvel szemben, miközben az igazságosság fundamentális értékét másodrendűvé degradálta a jogbiztonság merő formalizmusával szemben, arcul csapva azokat a jogszerű várakozásokat, amelyek akkor, amikor a jogtiprás fél évszázada végre lezárult, maguktól értetődően fogalmazódtak meg. Azóta pedig szerte Európában ismét nyitott kérdéssé lett a dilemma, vajon miként értékelendő az alkotmányjogiasítás egyébként önmagában jogbiztonság-bomlasztó – politikát jogiasító, igazságot politizáló – hatásának a veszélye.⁷⁸

Eszmények és gyarlóságok

Kiben, miben bízhatunk, ha már a jogban, a személytelenített igazságosság megtestesülésében is ilyen gyarlóságokra lelünk? A bölcs bíróban? Vagy jobb, ha nemcsak tudjuk, de már evilági tudományvágunk kielégítésekor is eleve tisztázzuk, hogy emberi esendőségünkre csakis az Utolsó Ítélet tehet majd pontot?

A mai koráramlat a jog felpuhítását (*soft law*), bármiféle kellő érv meggyőző súlyú tekintélyként [*persuasive authority*] történő elfogadásának a lehetővé tételét sugallja.⁷⁹ De tudnunk kell, hogy minden ilyen útkeresésben egy többes lehetőség dilemmája rejlik, mert-hogy nincsen olyan eszköz, amely ne lenne s e m l e g e s – vagyis poli-funkcionálisan poli-valens, azaz tetszőleges használhatóságú s ettől függően pozitív vagy negatív értékű. Kontinentális röghöz kötöttségünk béklyójában például hagyományos szemléletünk szerint bármely, bíróságoknak biztosított többlet-jogosítvány eleve az önkény és kiszámíthatatlanság veszélyének a kárára kelti, míg az angol–amerikai térfél berendezkedésében korokon átívelő hosszú távú történelmi bölcsesség sugallja azt, hogy „a precedens-rendszer elsődlegesen éppen nem a bírói hatalom kiterjesztését, hanem kordába szorítását szolgálja.”⁸⁰

Az imént bemutatott körkép, mely esetleges gyarlóságai ellenére⁸¹ mégis határozottan nagy ívű, végső soron a mai középmezőnek jövőképében csúcsosodik ki. Zászlaján a *textual positivism* tágítása lobog, de mögötte már egy *New Constitutionalism* eszménye sejlik fel. Eszerint a nemzeti szuverenitás tűnékeny válásával immár globális méretekben zajlanak az „alkotmányos dialógusok”, amelyeknek mindenkor (de manipulálható erőfölénnyel, vagyis pénzügyi – lásd pl. *Open Society* – támogatással kifejtett s ilyen értelemben szabadon megvásárolható propagandával bármikor felülírható) eredménye ez az új jog. Mert bátor új globalizálódó világunk az elitek versengésével már kitermelte a nemzeti törvényhozások feje felett szabadon diskuráló bírói fórumok világméretű párbeszédét. Nem más tehát e program, mint egy mindent átható *juridificatio*: minden és bármely ügy, állítás, kezdeményezés bírói fórum elé vihetősége – a *societal evolution* ma eszményinek képzelt végpontjaként. Ironikus, persze, hogy ennek indokairól s alapjairól ma sem hallunk többet, mint a klasszikus politikai utazó mintegy száznyolcvan évvel ezelőtt szerzett benyomását arról, hogy „a politikai testületek önkényuralmával szemben valaha is feltalált gátak egyik leghatalmasabbja” éppen a bíróság volt.⁸²

A teoretikus számára egy ilyen körkép mégis jellemzően a pillanat hevületéről szól. Hiszen különféle törekvések gomolyognak, s az előrelépés természetes útjaként minden ilyen törekvés reaktív. Mert éppen arra, annak gyengéjére, annak kiküszöbölendő vonásaira reflektál, ami éppen fennáll vagy uralkodik – ez az, amire válaszol. Miként is szokott ez lezajlani? Ellen-irányt kezdeményeznek, ellen-fogalmasításba fognak.⁸³ Tudjuk, látjuk, hogy legújabb kori fejlődésünkben is, a XIX. század vége óta legkülönfélébb hangszerelésben és fogalmi környezetben ugyanazok az indulatok, elszánások, jobbító kezdeményezések vajúdnak, mint amikkel itt és most találkozhattunk. Az amerikai realizmustól, az európai szabadjogtól a többfedelű, mert a jogit társadalmi igazolással megerősítő többletigazolás megkövetelésén keresztül a változatos pragmatizmusokig, így a formalizmusok feloldásáig, a jogalkalmazásnak multifunkciós, multiszereplős, multifaktorális társadalmi megegyezéssé nyilvánításáig,⁸⁴ a jogi gondolkodás eszmetörténete lényegében változatlan maradt: mindig és mindenkor a nagyrészt már évezredekkel ezelőtt megfogalmazott zátonyok közti hajózás nehéz, emberpróbáló – és mindenkor a nap körülményei szerint megoldandó – szép feladatával való megbirkózás igazi nehézségét mutatja.

JEGYZETEK

- 1 Zdeněk Kühn *The Judiciary in Central and Eastern Europe Mechanical Jurisprudence in Transformation?* (Leiden & Boston: Martinus Nijhoff 2011) xxii + 311 o. [Law in Eastern Europe 61].
- 2 *Právník* 30 (1891), 582. o., hivatkozással J. Conrad in *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik* 3 statisztikájára. Id. Kühn, 14. o.
- 3 Sajó András ‘The Role of Lawyers in Social Change: Hungary’ *Case Western Reserve Journal of*

- International Law* 25 (1993), 139. o., a harmadik oszlop adata pedig – csakúgy, mint a következő táblázaté – Kovács Mária *The Politics of the Legal Profession in Interwar Hungary* (New York: Columbia University Press 1987), 23. o. Id. Kühn, 14–15. o.
- 4 Kühn, előbbire 15. o., utóbbira pedig 20. o. Andrzej Rzepliński *Die Justiz in der Volksrepublik Polen* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1996), 30. o. szerint a két háború közti 5171 bíróból 1110 (21,5%), 7980 ügyvédből pedig 4500 (56,4%) pusztult el így – alapvetően lengyelként, de az ügyvédség esetében alkalmasint zsidóként is.
- 5 Az 1881. évi LIX. tc. 4. §-a szerint „Az igazságszolgáltatás egyöntetűségének megóvása végett a vitás elvi kérdések a magy. kir. Curia polgári tanácsainak teljes ülésében döntetnek el [...]. A teljes ülés elvi megállapodásai az ügyek eldöntésénél irányadók.” ‘Döntvényjog: A döntvényjog alakulása kezdetektől 1949-ig’ in <<http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/jogforrasok/dontvenytarak/item/291-dontvényjog/291-dontvényjog?showall=1>>.
- 6 Jana Lachmund *Verfassungsgeschichte in der Tschechoslowakei 1920 bis 1939* [9. Münchner Bohemisten-Treffen (4. März 2005), Exposé 15] in <http://www.collegium-carolinum.de/fileadmin/Veranstaltungen/Veranstaltungen_Texte_Archiv/BT_Expos%C3%A9s_Archiv/BT2005/2005-04-Lachmund.pdf>.
- 7 Amin nem változtat az, hogy 1938. október 23-án egy cseh bíróság már elítélte a „barbarizmus” behatolását; lásd *Soudcovské listy* 19 (1938), 335.
- 8 Ladislav Lipscher *Die Juden im slowakischen Staat 1939–1945* (München: R. Oldenbourg Verlag 1979), id. Kühn, 18–19. o.
- 9 Nem magyar kiváltság volt ez: „really existing socialism” / „reálný socialismus” / „socializm realny” stb. elnevezéssel mindenütt ezt terjesztették el.
- 10 Jerzy Wróblewski *Zagadnienia teorii wykladni prawa ludowego* [A népi jog értelmezésméleti problémái] (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1959), 269. o. például normativista elődként hivatkozott a zsidóként elpusztult SZYMON RUNDSTEINRE, a nemzetközi jog fenomenológusjára. Vö. Leonard Górnicki ‘Narodowosocialistyczne prawo w poglądach Szymona Rundsteina’ [A nemzetiszocialista jog Szymon Rundstein műveiben] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* 33 (2011), 47–77. o. és <<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-c2a9e29a-962a-4ec8-9149-a89872efc521>>, valamint <<http://www.sztetl.org.pl/en/person/45.szymon-rundstein/>>.
- 11 Viktor Knapp ‘Za vyšší theoretickou úroveň naší právní vědy’ [Jogtudományunk magasabb teoretikus igényességéért] *Právník* 95 (1956), 388. o.
- 12 Idézi René David & J. E. C. Brierley *Major Legal Systems in the World Today* An Introduction to the Comparative Study of Law, 3rd ed. (London: Stevens 1985), 200. o. Kühn, 25. o.
- 13 L. Hlavatý ‘Kolik je právníků v ČSR’ [A jogászok számáról a Csehszlovák Köztársaságban] *Právník* 86 (1947), 188–189. o. az első, O. Ulč *The Judge in a Communist State* A View from Within (Columbus: Ohio University Press 1972), 35. o. pedig a második adata nézve, id. Kühn, 49–50. o.
- 14 Kulcsár Kálmán ‘Position of Lawyers and their Role in the Last Four Decades of Hungary’ *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (1987) 3–4, 308. o. és hasonlóképpen Ingo S. Markovits ‘Law or Order: Constitutionalism and Legality in Eastern Europe’ *Stanford Law Review* 34 (1981–1982), 540. o., id. Kühn, 50. o.
- 15 S. Schröder ‘Die Juristenausbildung in der DDR’ in *Recht im Sozialismus* Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45–1989), Band 2: *Justizpolitik* hrsg. G. Bender & U. Falk (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1999), 447. o., ill. A. Rzepliński ‘Principles and Practice of Socialist Justice in Poland’ in *Recht im Sozialismus* Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45–1989), Band 3: *Sozialistische Gesetzlichkeit* hrsg. G. Bender & U. Falk (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1999), 20–26. o.
- 16 *Судебная власть* [A bírói hatalom] red. И. Л. Петрухин (Москва: ТК Вевли – Проспект 2003) <<http://en.bookfi.org/book/719085>> & <<http://www.alleng.ru/d/jur/jur732.htm>>, 4. o., id. Kühn, 56. o. Kühn, 165. o. szerint még 2005-ben is az eljáró bírak 24,8%-a egykori kommunista párttag volt.
- 17 132/1982 *Sbirka zákonů*, id. Kühn, 32. o.
- 18 J. Štěpina ‘Význam a úkoly státní arbitraže’ [Az állami döntőbíráskodás jelentősége és célja] *Právník* 91 (1952), 439. és köv. o., id. Kühn, 37. o.
- 19 Lengyelországban 1988-ban 177 960 bírósági polgári jogi ügygel szemben 87 299 állami döntőbírói ügy állott. Rzepliński ‘Principles and Practice...’ [15. jegyzet], 8. o., id. Kühn, 38. o.
- 20 ODILON BARROT miniszterelnöknek a francia alkotmányozó nemzetgyűlés előtt 1849. január 29-én tartott beszédéből: „A törvényesség megöl minket!”; vö. <<http://www.sinistra.net/lib/bas/battag/ceki/cekihdizuf.html>>. Idézi Friedrich Engels ‘Einleitung [zu Karl Marx’ »Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850«]’ [1895] in Marx–Engels *Werke* 22 (Berlin: Dietz Verlag 1963), 509–527. o. & <http://www.mlwerke.de/me/me22/me22_509.htm>.
- 21 A példákhoz lásd Varga Csaba tollából ‘Lenin és a forradalmi jogalkotás’ *Állam- és Jogtudomány* XIII (1970) I, 45–57. o. és ‘A törvényhozó közbenső döntése és a hézagproblematika megoldása a francia jogfejlődés tükrében’ *Jogtudományi Közöny* XXV (1971) 5, 42–45. o.
- 22 Roberto Mangabeira Unger *Law in Modern Society* Towards a Criticism of Social Theory (New York & London: Free Press 1976), 203. o.

- 23 A tudományos igényesség mai gyakorlatát jellemzi, hogy LENINT nem a mű orosz, esetleg angol kiadásából, hanem idézetből idézi; a szabály mi-benlétét a logikailag szabály-fogalmat sem ismerő – vö. Varga Csaba ‘Szabály és/vagy norma; avagy a jog fogalmiasíthatósága és logizálhatósága’ in *Regula iuris Szabály és/vagy norma a jogelméletben* (A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2003. szeptember 26–27-én rendezett konferencia anyaga) szerk. Szabó Miklós (Miskolc: Bíbor Kiadó 2004), 23–30. o. [Prudentia Iuris 22] – angolszász jog mi-benlétének megfjlesztésre törekvő SCHAUERREL magyarázza; a joggyakorlatot az *easy/hard case* merőben semmitmondó – vö. Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996/1998] 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504 o. & <<http://www.scribd.com/doc/46270636/varga-a-jogi-gondolkodas-paradigmái-2004>>, 5.1.2. pont –, mert csupán az aktuális gyakorlat rutinjába való ágyazottság/ágyazatlanság kettősségével jellemzi; a kötetlen bírói érvélt pártfogoló agítálása pedig kimerül annak állításában, hogy már az egykori amerikai alkotmányozó is – Alexander Hamilton ‘The Federalist No. 78: The Judiciary Department’ *Independent Journal* (14 June 1788) in <<http://www.constitution.org/fed/federa78.htm>>, akkori helyzetre vonatkozottságát pedig <http://en.wikipedia.org/wiki/Federalist_No._78> elemzi – a bírói ágat „a legkevésbé veszélyes ágnak” kiáltotta ki. Lásd Kühn, 74–76. és 81. o.
- 24 Hans Kelsen ‘Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtsbarkeit’ in *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer* 5 (1929), 30–88. o. Ezt mai, aktualizált angolszász pozícióból bírálja Stanley L. Paulson ‘On Hans Kelsen’s Role in the Formation of Austrian Constitution’ in *The Reasonable as Rational? On Legal Argumentation and Justification*; Festschrift for Aulius Aarnio, ed. Werner Krawietz, Robert S. Summers, Ota Weinberger & G. H. von Wright (Berlin: Duncker & Humblot 2000), 385–395. és különösen 394–395. o.: “If, however, one takes constitutionalism further, understanding it to represent not just the requirement of legality but also a »constitutionalization« of fundamental values, with an eye to constitutional protection of fundamental rights, then it is hard to avoid the conclusion that KELSEN takes back in the name of moral skepticism some of what he has given us under the rubric of constitutional review.” Ám ugyanígy vélekedett KELSEN brünni partnere is, merthogy szerinte az emberjogi klauzulák csupán közvetlenül alkalmazhatatlan „törvényhozási monológok”. František Weyr Československé ústavní právo [Csehszlovák államjog] (Praha: Melantrich 1937), 248. o. A kommunista Beér János – ‘The Normative Character of the Constitution of the Hungarian People’s Republic’ *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2 (1960) 3–4, 228–229. o. – ezért bizony igencsak pontosan fogalmaz, amikor az alkotmányi elveket alkalmazásukban már „közvetlenül vagy közvetve jogfeletti – »természetjogi« vagy »erkölcsi« – kategóriákká avatattottaknak” mondja. Id. Kühn, 80., 99. és 101. o.
- 25 Pl. Michel Van de Kerchove & François Ost *Legal System between Order and Disorder* (Oxford & New York: Oxford University Press 1994), 97–98. o.
- 26 „Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.” *D.* 50, 17, 1.
- 27 L. M. Friedman ‘Courts over Time: A Survey of Theories and Research’ in *Empirical Theories about Courts* ed. K. Boyum & L. Mather (New York: Longman 1983), 46. o. [”skeptical about rules and principles, less deferential to precedent, more concerned with a decision’s social consequences”.]
- 28 Ronald Dworkin tollából *Taking Rights Seriously* (Cambridge: Harvard University Press 1999) 338. o., hasonlóképpen *Law’s Empire* (Cambridge: Harvard University Press 1986), 313–314. o.: „A joguralom nemesebb eszmény, mint a jogi szöveguralom.” Id. Kühn, 83–84. o.
- 29 M. de S.-O.-l’E. Lasser tollából *Judicial Deliberations A Comparative Analysis of Judicial Transparency and Legitimacy* (Oxford: Oxford University Press 2004), illetőleg ‘Judicial (Self-) Portraits: Judicial Discourse in the French Legal System’ *Yale Law Journal* 104 (1994–1995), 1325–1410. o. & <http://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1516&context=fa_cpub>. Id. Kühn, 86–87. o.
- 30 Franz Wieacker *A History of Private Law in Europe with Particular Reference to Germany*, trans. Tony Weir (Oxford: Clarendon Press 1995), 430. o.
- 31 Az *Absterben des Staates* problematikájára lásd <http://en.wikipedia.org/wiki/Withering_away_of_the_state>, valamint Solomon F. Bloom ‘The »Withering away« of the State’ *Journal of the History of Ideas* 7 (1946) 1, 113–121. o. és Kenneth Surin ‘Marxism and »The Withering away of the State«’ *Social Text* 27 (1990), 37–54. o. Mosolyogtató angломánianak tetszik, ahogyan egy terminus – ti. az „elhalás” – Moszkvában és az Egyesült Államokban született angol nyelvű fordításai fölött problémázik egy cseh szerző (Kühn, 89. és 90–94. o.), ám anélkül, hogy eredeti német kifejezését felidézné; a normakövetés általánossá válása utópiájában sem érzékelve egy valahai anyorkor [*aurea aetas*] – lásd <[http://faenasphere.com/en/content/golden-age-eternal-return-paradise#/>](http://faenasphere.com/en/content/golden-age-eternal-return-paradise#/)> – visszatérésének ősi emberi vágyát, a bírói funkció népi felolvadásában pedig a görögség klasszikus példaadását – lásd pl. Varga *A jogi gondolkodás...* [23. jegyzet], 2.1.1. pont – s egyúttal maga a jog örök utópiáját – lásd pl. Varga Csaba ‘Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében’ *Jogtudományi Közöly XXXI* (1976) 8, 434–441. o. & in <<http://www.scribd.com>>

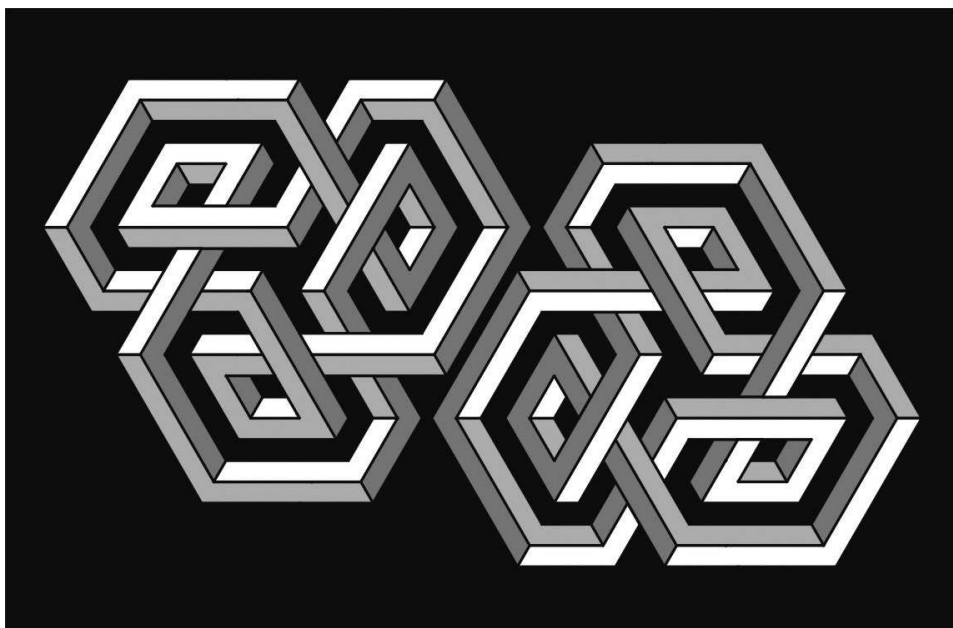
- com/doc/192582441/varga-politikum-logikum-jogban-1987> –, miközben a szovjet fejlődésben a VISINSZKIJI törvénypozitivistá fordulatot az ún. forradalmi törvényesség tapasztalata nélkül – lásd pl. Varga Csaba *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2002) 439 o. & <<http://www.scribd.com/doc/46271050/varga-a-kodifikacio-2000>>, VIII. fej. 2. pont, SIK ENDRE tanúskodása pedig 237. o. 39. jegyzet – próbálja megérteni.
- 32 Viktor Knapp *Význam Stalinových státí »Ekonomické problémy socialismu v SSSR« pro právní vědu* [A sztálini »A szovjet-szocializmus gazdasági problémái« jelentősége a jogtudomány számára] (Praha: Orbis 1953), 6. o., id. Kühn, 95. o.
- 33 6., 7. és 10. §§. Lásd Richard J. Terrill *World Criminal Justice Systems A Comparative Survey* (London: Routledge 2012), 394–395. o. és Ivo Lapenna *Soviet Penal Policy A Background Book* (London: The Bodley Head 1968) in <<http://www.ivolapenna.org/verkoj/books/soviet.pdf>>.
- 34 1. §: „Гражданские права охраняются законом, за исключением тех случаев, когда они осуществляются в противоречии с их социально-хозяйственным назначением.” Т. Е. Новицкая [Т. Е. Novickája] Гражданский кодекс РСФСР 1922 года [Az OSzFSzR 1922. évi polgári törvénykönyve] История создания, Общая характеристика, Текст, Приложение (Москва [Moszkva]: Зерцало 2002), 113. o.
- 35 *Dziennik Ustaw* (1950) 34, 311.
- 36 Előbbire nézve lásd Rzepliński ‘Principles and Practice...’ [15. jegyzet], 19–20. o., utóbbira pedig *Šbirka rozhodnutí* (1949), No. 238 (Pardubice bírósága 1949. október 7-i bírósági döntése), id. Kühn, 97. és 99–100. o.
- 37 Pontosán ezt elemzi Varga Csaba ‘Elméleti jogtudomány a világváltság ölelésében’ *Valóság* LVI (2013) 11, 1–12. o. De ilyen volt már eleve H. L. A. HART jogelmélete, mely az angolszász és a kontinentális jogfelfogás különbségét nem is érzékelve egy a jogról való kijelentésekre redukált hibrid teóriát hozott létre – lásd Varga ‘A Hart-jelenség’ [54. jegyzet] –; ilyen a mai orosz–ukrán elméleti-jogi gyökéret-rekonstrukció, melynek során a mai tudomány-dívatot követve amerikai forrásból (a német filozófiában gyökerező KELSEN amerikai fordításaiból és félreértéséből) kísérli meg kinyomozni és újraépíteni saját germán gyökereit – lásd ‘Профессор Чаба Варга: »Без теоретических и в особенности философских оснований право не будет иметь практически никакой опоры, повиснув на волоске« [interview by Евгений Тихонравов] in *Право.Ru* Актуальные темы → Теория права (1 августа 2011, 22:18) <<http://krasn.pravo.ru/review/view/31331/>> & <<http://yin.rosifa.org/review/view/31331/>> –; és természetesen ilyen volt a magyarországi poszthartianus elméletépítés kísérlete is.
- 38 Ennek éppen nem mond ellent Varga Csaba ‘Mi kell a joghoz?’ *Valóság* XXXII (1989) 3, 1–17. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/46271281/varga-jogallami-atmenetunk-1998>>, amikor – 1989 augusztusában, ezerfős jogfilozófiai világkongresszus felkért plenáris előadójaként – kifejezetten tagadja bármi kifejelet jog jelenlétét a szovjet típusú rezsimekben; merthogy ezt elvégzett funkcionális elemzés következtetéseként teszi.
- 39 Normatív ugyanis *Sonderordnung* jön létre akár a joggal visszaélésnek, akár a társadalomra veszélyesség hiányának megállapítása esetén, merthogy a bíró kívül kerül egy minuciózusan szabályozott kódex részrendelkezései körén. Vö. Varga Csaba ‘A jog mint társadalmi kérdés?’ *Valóság* XXVIII (1985) 2, 8–19. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/192582441/varga-politikum-logikum-jogban-1987>>.
- 40 Az oldás/kötés egyidejű lehet jogalkotás/jogalkalmazás bármely helyzetében egyaránt, logikailag pedig szabadon választható igen/nem, azaz kiterjesztő/szűkítő alternatívákat kínál és nyújt is bármely értelmezési helyzetben. Vö. Varga Csaba ‘A bírói döntéshozatal »fekete doboz« és a joguralom – az európai egységésülés s a globalizáció távlatában’ *Magyar Filozófiai Szemle* 53 (2009) 1–2, 96–117. o., háttérként pedig David Dyzenhaus *Legality and Legitimacy* Carl Schmitt, Hans Kelsen, and Hermann Heller in Weimar (Oxford: Clarendon Press 1997).
- 41 Ronald Dworkin ‘The Model of Rules’ *University of Chicago Law Review* 35 (1967), 14–46. o. & <<http://www.umiacs.umd.edu/~horty/courses/readings/dworkin-1967-model-of-rules.pdf>>, továbbá 28. jegyzet.
- 42 A lengyel legfelsőbb bíróság BOLESŁAW BIERUTTA 1950. december 9-i büntetőjogi ítéletében [*Zbiór orzeczeń sądu najwższego* Orzeczenia izby karnej (1950), 7. és köv.], továbbá MARXIA, ENGELSRE és SZTÁLINRA hivatkozott [Wróblewski *Zagadnienia...* (10. jegyzet), 375. o.], ANTONÍN ZÁPOTOCKÝRA pedig egy prágai bíróság 1960. november 9-i ítéletében [*Šbirka rozhodnutí* (1961), No. 22]. E gyakorlatot már a kortársi irodalom is bírálta – paradoxikus módon nem ténye okán, hanem mert merő ürügyként történt. J. Kokeš ‘Za lepší rozhodování našich soudů’ [Bíróságaink jobb döntéshozataláért] *Socialistická zákonnost* I (1953) 1, 12. o. Id. Kühn, 105–106. o.
- 43 Lásd Varga Csaba ‘Az angol–amerikai és a kontinentális-francia jogi hagyományok találkozásának peremvidékén: Kanadai fejlemények és tapasztalatok’ *Jogtudományi Közöny* LVII (2002) 7–8, 309–322. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/46271951/varga-jogfilozofia-az-ezredfordulon-2004>>.
- 44 S. A. Golunskii & M. S. Strogovich *The Theory*

- of the State and Law [C. A. Голунский & M. C. Строгович Теория государства и права (Moskva: Институт государства и права Академии Наук СССР 1940)] in *Soviet Legal Philosophy* ed. J. N. Hazard, trans. H. W. Babb (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1951), 379. o., valamint egy 1950. november 21-i lengyel – *Państwo i Prawo* (1951) 5 – és 1950. február 13-i olomouci, illetőleg 1951. július 11-i ostravai – *Sbirka rozhodnutí* (1950), No. 187, ill. (1952), No. 10 – döntés, id. Kühn, 107–108. és 112–114. o.
- 45 Pl. Marie Anne Frison-Roche 'Le bon juge Paul Magnaud' in *De code en code Mélanges en l'honneur du doyen Georges Wiederkehr* (Paris: Dalloz 2009), 335–342. o. és Mohamed Sadoun *Paul Magnaud, le «bon juge»* (Paris: Riveneuve Éditions 2011) 153 o.; klasszikusként pedig Jules Cauvière *Le «bon juge» Étude de mœurs contemporaines* (Paris: Lethielleux 1907) 25 o. & <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k76056g/fl.image.swf>>.
- 46 Pl. Robert H. Bork *Slouching towards Gomorrah* Modern Liberalism and American Decline (New York: Regan Books/HarperCollins) xiv + 382 o.
- 47 Francis Fukuyama *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press 1992) xxiii + 418 o.
- 48 Marx & Engels A német ideológia [Die deutsche Ideologie] (Budapest: Szikra 1952) xiv + 202 o.
- 49 E nézőpontból pusztán valamiféle alkalmi reakálás, és nem a szerzőtől látott váltás, ha a csehszlovák legfelsőbb bíróság 1987. április 28-i büntető ítélete – *Sbirka rozhodnutí* (1988), No. 7 – kimondja: a szocialista együttélés normái erkölcsi természetűek, amik jogi kötelmet csak jogba transzformáltatásuk esetén eredeztethetnek. Kühn, 109. o.
- 50 Idézi John N. Hazard *Communists and their Law* A Search for the Common Core of the Legal Systems of the Marxist Socialist States (Chicago: The University of Chicago Press 1969), 86–87. o., hasonlóképpen *Państwo i Prawo* (1955), 290. o., id. Kühn, 117. o.
- 51 Jirí Boguszak 'Právní zároky socialistické zákonnosti v Československé republice' [A szocialista törvényesség jogi garanciái a Csehszlovák Köztársaságban] *Právník* 98 (1959), 113. és köv., id. 116. o. Id. Kühn, 119. o.
- 52 „A Csehszlovákia Kommunista Pártja által követett politika s a mindebben rejlő vezető szerep minden osztályszellemű értelmezésnek és alkalmazásnak az előfeltétele és garanciája.” – foglalt állást a 'Směrnice pléna Nejvyššího soudu Československé socialistické republiky k hlavním ideologickým problémům v rozhodovací činnosti soudů a státních notářství' [A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Bírósága teljes ülési direktívája a bírósági és közjegyzői döntéshozatalban rejlő fontosabb ideológiai problémákról] *Sbirka rozhodnutí* (1974), 441–458. o., id. 456. o. Idézi Kühn, 123. o.
- 53 THOMAS SZÁSZ és MICHEL FOUCAULT elemzésével lásd Varga *A jogi gondolkodás...* [23. jegyzet], 5.1.2. pont.
- 54 Vö. pl. Varga Csaba tollából 'A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben' in uő. *Jogfilozófia az ezredfordulón* Minták, kényszerek – múltban, jelenben (Budapest: Szent István Társulat 2004), 251–302. o. [Jogfilozófiák] és – a „szabad világ” önkéntes önbeszűkülésére kontrasztpéldaként – 'A Hart-jelenség' in *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban* szerk. Cs. Kiss Lajos (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2013), 899–912. o. [Bibliotheca Iuridica: publicationes Cathedrarum 58].
- 55 E dialógusban magam mindvégig és mindenhol – kezdve az *Archives de Philosophie du Droit* XII (Paris: Sirey 1967): »Marx et le droit moderne« kötetét, melynek kezdeményezésében (habár még pályakezdőként) már magam is résztvettem – a megértés vágyát tapasztaltam; ám hozzá kell még tennünk: egy atomháború nem feltétlenül irrealisztikus nyugati félelme lengte át akkoriban a teret (amit 1978-ban történetesen Aarhusban egyszerűen a lakosság világvége-hangulataként érzékelhettem). Kühn, 133. o. Kulcsár Kálmán *A jogszociológia problémái* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960) 276 o. revelálón, de monografikus mélységben kimunkált felvetése nyomán pl. Varga Csaba 'A jogtudományi fogalomképzés pozitívisztikus és szociologisztikus aspektusának néhány kérdése' [1969] in uő. *Útkeresés Kísérletek – kéziratban* (Budapest: Szent István Társulat 2001) 167 o. [Jogfilozófiák] & <<http://drcsabavarga.wordpress.com/2012/12/26/varga-csaba-utkereses-kiserletek-keziratban-2001/>>, 73–88. o. A moszkvai irányadók utóbb V. P. KAZIMIRCSUK és Sz. V. BOBOTOV lettek. Valójában a szociológiában is rendkívül tájékozott Szabó Imrénék tanítványaitól nem osztott saját nézete volt az, amely féltette a szociologizmustól az ő törvényesség-idolját; műve – *A szocialista jog* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963) 454 o. – azonban tankönyv nem lett, bár szerzője mindent elkövetett ezért. SZABÓ IMRE arcképéhez lásd még 'Egy jogtudós útkeresése: Kulcsár Kálmán emlékezése Egerről, katonai ügyész pályakezdeséről, az akadémiai jogtudomány-művelésben révbe érkezéséről', Varga Csaba interjúja in *Jogelméleti Szemle* (2013) 3, 167–204. o. in <http://jesz.ajk.elte.hu/2013_3.pdf>.
- 57 Kühn, 134. o. A lengyel gyakorlathoz lásd Witold Wołodkiewicz 'Łacińskie paremie prawne w orzecznictwie sądów polskich' in *Łacińskie paremie w europejskiej kulturze prawnej i orzecznictwie sądów polskich* ed. W. Wołodkiewicz & J. Krzynowka (Warszawa: Liber 2001), 7–30. o., Rafał Mańko 'The Culture of Private Law in Central Europe after Enlargement: A Polish Perspective' *European Law Journal* 11

- (2005) 5, 527–548. o. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2181072>, IV/B. pont és Ksenia Galuskina & Joanna Sycz 'Latin Maxims and Phrases in the Polish, English and French Legal Systems: The Comparative Study' *Versita Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* 34 (2013), No. 47, 9–26. o., a magyar gyakorlathoz pedig Peschka Vilmos *Jogforrás és jogalkotás* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1965) 497 o.
- 58 Kühn, 137. o. Varga Csaba tollából 'A preambulum problémája és a jogalkotási gyakorlat' *Állam- és Jogtudomány* XIII (1970) 2, 249–307. o. <<http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/vcs.pdf>> és 'A törvényhozás és felelős tudatossága' *Állam- és Jogtudomány* XX (1977) 1, 68–99. o.; mindkettő az *Acta Juridica* ill. a *Rechtstheorie* folyóirataiban, továbbá egymást követően – ráadásul cseh tudománypolitikai kezdeményezéséből – mindkettő még 1978-ban a *Státní Správa* (Bulletin Ústavu Státní Správy v Praze) hasábjain is megjelent. Mindebből legalábbis Magyarországon valóságos hatásvyakorlás lett, merthogy az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya mindkét írást mint nekik szóló szakvéleményt utólag átvette, meghivatással megvitattatta, majd olyan előterjesztéssel élt, hogy mind a szocialista törvényhozás, mind a szocialista jogalkalmazás igényli az azok technikalitásából adódó lehetőségeket.
- 59 A pontatlanságok végtelenül tobzódnak: statikus jogértelmezésről ír a mű, de nem ismeri ennek Szabó Imrétől a klasszikus kontinentális európai eszmére alapozott alapvetését – *A jogszabályok értelmezése* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960) 618 o. –, noha az német és román nyelven is megjelent; *référé législatívnak* és párhatalmi diktumnak mondja a szovjet alkotmány (1936), 49. § (b) bekezdése és a csehszlovák alkotmány (1948), 65 § szerinti parlamenti elnökségi jogosítványt, holott az egyszerűen jogalkotói értelmezés, és nem a klasszikusan *sabotage judiciaire* kivédésére intézményesített JUSZTINIÁNUSZI vagy francia forradalmi értelmezési tilalom. Utóbbira lásd Varga Csaba 'A törvényhozó közbeni döntése és a hézagproblematika megoldása a francia jogfejlődés tükrében' *Jogtudományi Közöny* XXV (1971) 5, 42–45. o. Arról sem szól, hogy pontosan a jogalkalmazási politika tudományosan standardizáló depolitizálása végett Samu Mihály 'Politika – Jogpolitika – Jog' *Jogtudományi Közöny* 29 (1974) 8, 401–409. o. írása elismert iskolát indított, mely magyar igazságügy-minisztériumi bábáskodással hamarosan német és orosz nyelvű kiadványaiban is megjelent.
- 60 Vö. Varga Csaba *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat 2009) 282 o. [Az uniós tagság következmé-
nyei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra] & [Jogfilozófiák] & <<http://www.scribd.com/doc/85037925/varga-csaba-jogrendszerek-europai-egyesulesben-2009>>, VII. fejt.
- 61 Amúgy ugyanaz a szövegpozitívizmus egyfelől Magyarországon és Szlovákiában a zsidóüldözések idején közigazgatási bírósági védelmet eredményezett (Kühn, 149. o.), a jogállam visszatérésének budapesti alkotmánybíráskodásában viszont, másfelől, a korabeli hatályos jog is semmibevevő kommunista politikai gyilkosoknak és embereket gyógyíthatatlanul roncsá verő szörnyetegeknek biztosított menlevelet.
- 62 Kühn, 139–141. o. Egyértelmű a nyugat-európai monopolkapitalizmus-hatás jellemzésében Kulcsár *A jogszociológia problémái* [54. jegyzet], Eörsi Gyula *Összehasonlító polgári jog Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1975) 632 o. és Varga Csaba *A kodifikáció...* [31. jegyzet]. Az idézet pedig: Roberto Mangabeira Unger *Law in Modern Society Towards a Criticism of Social Theory* (New York: The Free Press 1976), 192. és 200. o.
- 63 Az angol, az ausztrál és részben az amerikai jogirodalomban ez közel másfél évszázada a precedensrendszer kibontakozásától kezdve örökzöld téma, amelynek minden megválaszolása eddig ideologikus volt: a bíró úgymond deklarálja, nem konstituálja a jogot.
- 64 Magyarországon ennek veszélyére elsőként POKOL BÉLA hívta fel a figyelmet.
- 65 Kühn, 152. és 141. o. Siniša Rodin 'Discourse and Authority in European and Post-communist Legal Culture' *Croatian Yearbook of European Law and Policy* 1 (2005) & <<http://www.cyelp.com/index.php/cyelp/article/view/1/1>>, 1–16. o., 7–8. o.
- 66 Ilyesmi tűnik ki legalábbis a pl. Lothrop Stoddard *The Revolt against Civilization The Menace of the Under Man* (New York: Charles Scribner's Sons 1922) 274 o. és Cora B. S. Hodson *Human Sterilization To-day A Survey of the Present Position* (London: Watts & Co. [1934]) vii + 55 o. [Forum Series 19] közti hatalmas ívből.
- 67 Emil Lengyel *The New Deal in Europe* (New York & London: Funk & Wagnalls Company 1934) vi + 312 o. például közösítő szemlélettel az olasz, a német, a szovjet, a svéd és az amerikai kísérletet veszi górcső alá.
- 68 Ezekre mondhatta G. M. Danilenko & W. Burnham *Law and Legal System of the Russian Federation* 2nd ed. (Huntington, N.Y.: Columbia University Parker School of Foreign and Comparative Law Juris Publishing 2000), 3. o., hogy „idő-vetemedett” volt, mert – mint a gondolatot S. Berglund, F. H. Aarebrot, H. Vogt & G. Karasimeonov *Challenges to Democracy Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism* (Cheltenham & Northampton: Edward Elgar Publishing 2001), 52. o. folytatja jellegzetes etno-centrizmussal, mely

- csakis magát pozicionálja *tertium comparationis* gyanánt az egyetemes történelmi fejlődés fősodraként – az addigra már poszt-modernné lett Nyugaton éppen felhagyott eszköztár lett Kelet modernitásának az eszköze.
- 69 Vö. pl. Varga Csaba 'Célok és eszközök a jogban' in Varga *A jogi gondolkodás...* [23. jegyzet], 467–479. o.
- 70 Mark J. Osiel 'Dialogue with Dictators: Judicial Resistance in Argentina and Brazil' *Law & Social Inquiry* 20 (1995) 2, 481–560. o., különösen 488. o. Vivian Grosswald Curran 'Fear of Formalism: Indictions from the Fascist Period in France and Germany of Judicial Methodology's Impact on Substantive Law' *Cornell International Law Journal* 35 (2002) {& <<http://www.highbeam.com/doc/1G1-87710964.html>>}, 101. és köv. o., különösen 173. o. gyakorlati példája szerint a zsidók jogfosztása a németeknél például klauzülákra hivatkozással, a franciáknál pedig közvetlen rendelkezéssel történt. Kühn, 146. o.
- 71 Jerzy Wróblewski *The Judicial Application of Law* ed. Zenon Bankowski & Neil MacCormick (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1992), 300. o. és Frederick Schauer 'Constitutional Positivism' *Connecticut Law Review* 25 (1993), 797–828. o. & <http://www.law.virginia.edu/pdf/faculty/hein/schauer/25conn_1_rev797_1993.pdf>, id. 827. o.
- 72 A cseh bírák 33,2%-a hagyta el a pályát 1990–1993 között, aminek eredményeként 2000-ben a működő ítélkezők 60%-ának nem volt még egy évtizednyi gyakorlata sem; Magyarországon ez utóbbiak aránya 70% volt. Kühn, 165. és 169–174. o. Pedig ítélkezési „tudományuk az életről szól, így ismerniük kellene az életet” – írja Eliška Wagnerová 'The Position of Judges in the Czech Republic' in *Systems of Justice in Transition* Central European Experiences since 1989, ed. Jiri Příbáň, P. Roberts & J. Young (Dartmouth: Ashgate 2003), 178. o., a „formalitásoknak túlzott jelentőséget kölcsönző, a kiválóság s a kemény munka hagyományát ellenben nélkülöző bürokratikus bírósági kultúra” pedig A. A. S. Zuckerman 'Justice in Crisis: Comparative Dimensions of Civil Procedure' in *Civil Justice in Crisis* Comparative Perspectives of Civil Procedure (Oxford: Oxford University Press 1999), 24. o. panasza.
- 73 Fleck Zoltán 'Judicial Independence and its Environment in Hungary' in *Systems of Justice in Transition*, 129. o., valamint in *Soudcokracie v ČR* Fikce nebo realita? [Fikció vagy valóság-e a bíróuralom a Cseh Köztársaságban?] ed. M. Loužek (Praha: CEP 2006), id. Kühn, 181–182. o.
- 74 Kühn, 191–192. o. N. M. KROPACSEV büntetőjogász, a Szentpétervári Állami Egyetem ez idő szerinti rektora 2014 decemberének közepén személyesen mesélt nekem arról, hogy miként ösztönzött az 1990-es évek közepén először városa, majd az egész térség bírósági döntéseinek egy erre indított helyi folyóiratban történő közzétételére, majd miként sugárzott szét e gyakorlat, és főként, hogy az eleinte még megmosolyogtatónak tartott fontoskodásból miként kezdte el a döntések nyilvánossága egyszerre betölteni egységést és újító funkcióját.
- 75 VLADIMÍR MEČIAR miniszterelnök szavait idézi Hermann Schwartz *The Struggle for Constitutional Justice in Post-communist Europe* (Chicago: The University of Chicago Press 2000), 201. o., id. Kühn, 175. o.
- 76 Jiří Boguszak, Jiří Čapek & Aleš Gerloch *Teorie práva* [Jogelmélet] 2. kiad. (Praha: ASPI Publishing 2004), X. fej., 182–187. o. egyfelől és Pl. ÚS 21/96 in ÚS 7 (1997), 87 másfelől, ill. Pl. ÚS 33/97 in ÚS 9 (1997), 399 és IV. ÚS 215/94 in ÚS 3 (1995), 227, id. Kühn, 200–202. o.
- 77 Václav Havel, 2002. március 14-i meghallgatásán a parlamenti szenátus előtt; Kühn, 227. o.
- 78 Pl. Josef Isensee 'Bundesverfassungsgericht – quo vadis?' *Juristenzeitung* 51 (1996) 22, 1085–1093. o. & <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/20823704?sid=21105885910603&uid=2&uid=3738936&uid=2129&uid=70&uid=4>>, id. 1085. o.
- 79 M. W. Hesselink *The New European Legal Culture* (Deventer: Kluwer Law International 2001), 58. és köv. o., ill. Patrick H. Glenn 'Persuasive Authority' *McGill Law Journal* 32 (1987), 261–299. o.
- 80 Lásd Varga Csaba 'A »Jogforrás és jogalkotás« problematikájához' *Jogtudományi Közöny* XXIV (1970) 9, 502–509. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/179212959/varga-csaba-jogelmeletek-jogkulturak-1994-pdf>>; az idézet: J. P. Dawson *The Oracles of Law* (Ann Arbor: The University of Michigan School of Law 1968), 414. o. Csupán ebben az értelemben igaz, hogy „ahol a törvény betűje nem kínál biztos megoldást, előreláthatatlanul tisztá önkény ütheti fel fejét”. Kühn, 210. o. Hiszen a bírói stílus összehasonlító vizsgálata már kimutatta, hogy sokkal gyakoribb a nováció ott, ahol felelőtlenül rejtőzhet a formalizmusokon túl már hiányzó igazolási kénszer mögé, mint ott, ahol mindenről színt kell vallania. S ennek mintaesete éppen nem más, mint maga a francia jog, mely még az eset tényleírását is eleve a törvényi tényállás megfogalmazásában adja, valóban nemcsak elidegenítő, de egyenesen gépszerűnek tetsző formalizmussal. Lásd Bernard Rudden 'Courts and Codes in England, France and Soviet Russia' [1974] in *Comparative Legal Cultures* ed. Csaba Varga (Aldershot & New York: Dartmouth & The New York University Press 1992), 375–393. o.
- 81 Korábban említett visszasságokon túl immár megmosolyogtató angломánia, ha egy kontinentális szerző a MARXIZMUST nem önmagában, hanem ebben történetesen *outsider* politikai ellenlábba (KELSEN), másban specializált jogtörténész (REINMAN) vagy egykori ifjonti, de jelentéktelen rajongó (COLLINS) szavaival jellemzi, avagy a fran-

- cia XIX. század eleji exegézis leírása végett egy ismeretterjesztő amerikaihoz (DAWSON) fordul; Kühn, 24. és 127. o.
- 82 Gunter Teubner 'Juridification: Concepts, Aspects, Limits, Solutions' in *Juridification of Social Sphere A Comparative Analysis in the Areas of Labor, Corporate, Antitrust and Social Welfare Law* (Berlin & New York: Walter de Gruyter 1987), 3–48. és különösen 27. o., ill. Alexis de Tocqueville *Democracy in America* [1835] I (New York: Vintage Books 1945), 107. o., id. Kühn, 296. o.
- 83 „A terminusok [...] maguk a problémák s a lehetőségek. Merthogy az olyasmik, mint »hatalom«, »igazságosság«, »egyenlőség« vagy »zsarnokság«, pontos válasz nélküli gondolati rejtvények csupán. Bármelyiknek a fogalmiasítása rögvést önnön újragondolását, pontosítását, kiterjesztését vagy ellen-fogalmiasítását előfeltételezi, amikor is majd arra fog fény derülni, hogy ilyen vagy olyan értelemben inadekvát volt. Az ezzel szemben született fogalmak persze ismét újragondolások, pontosítások és ellen-fogalmak egész láncolatát hívják
- életre. És bármely ilyen politikai kulcsszó meghatározhatatlanságát még csak tovább fokozza, hogy fogalmiasításuk más kulcsszavak használatát feltételezi, amiknek, mint gondolati rejtvényeknek, maguknak sincsenek kielégítő meghatározásai.” Joan Cocks *On Sovereignty and Other Political Delusions* (London & New York: Bloomsbury 2014), 11. o. Vö. még William E. Connolly *The Terms of Political Discourse* (Lexington, Mass.: Heath [1974]) 216 o.
- 84 Vö. pl. Varga Csaba tollából 'A bírói tevékenység és logikája: ellentmondás az eszmények, a valóság s a távlatok között' *Állam- és Jogtudomány* XXV (1982) 3, 464–485. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/192582441/varga-politikum-logikum-jogban-1987>> és 'Az angol-amerikai és a kontinentális-francia jogi hagyományok találkozásának peremvidékén: Kanadai fejlemények és tapasztalatok' *Jogtudományi Közlöny* LVII (2002) 7–8, 309–322. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/46271951/varga-jogfilozofia-az-ezredfordulon-2004>>.

Égészségparadoxon Magyarországon – A halandóság társadalmi-gazdasági és térbeli egyenlőtlenségei I.*

Dolgozatunk az ún. kelet-európai egészségparadoxon hazai vonatkozásait, legújabb eredményeit ismerteti kistérségi szinten. Kétrészes tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy bemutassuk a korai halandóság és a főbb halálokok általános és területi differenciáltságát, azok társadalmi-gazdasági és területi beágyazottságát, valamint a nemenkénti életésélyekre ható strukturális egyenlőtlenségek szerepét és hatását.

Első közleményünkben az európai térben értelmezzük az egészségparadoxont, az epidemiológiai vasfüggöny meglétét és bemutatjuk Magyarország helyzetét a főbb egészségváltozók mentén. Hazánk egyike a legrosszabb egészség-jellemzőjű országoknak, a kevésbé fejlett Románia, Bulgária és Macedónia is kedvezőbb korai életésélyeket nyújt, mint Magyarország. Ezek után a férfi és a női idő előtti halálozás általános és térbeli egyenlőtlenségeit ismertetjük. Megállapítást nyer, hogy erőteljes térbeli determináció jellemzi az idő előtti halálokokat, ami többé-kevésbé együtt mozog a társadalmi-gazdasági fejlettség területiségével.

Második tanulmányunkban a korai halálokok társadalmi-gazdasági és térbeli regressziós összefüggéseit mutatjuk be. Matematikai-statisztikai vizsgálataink alapján kijelenthetjük, hogy a társadalmi-gazdasági fejlettség, a településszerkezet, az életmód, a társadalmi tőke, az egészségügyi infrastruktúra, a kirekesztés kistérségi egyenlőtlenségei, valamint a szomszédsági relációk alapvetően befolyásolják a területi idő előtti halandósági állapotot. A több időszakra vonatkozó egyenlőtlenségi vizsgálataink rávilágítanak az egészségügyegyenlőtlenségekben megjelenő társadalmi-gazdasági és térbeli beágyazottság egyre fokozódó szerepére, amely mindkét nem esetében megjelenik.

Kulcsszavak: *területi egyenlőtlenségek, korai halandóság, egészségparadoxon*

1. A kelet-közép-európai egészségparadoxon természete, sajátosságai Magyarországon

A II. világháború után kialakuló – Európa kettéosztottságának politikai metaforájának is tartott – vasfüggöny keleti és nyugati oldalán sajátos társadalmi – gazdasági rendszer épült ki. A két tömb közötti határvonal epidemiológiai (Boncz–Sebestyén 2006), vagy más néven egészségügyi vasfüggönnyet (EC 2008) is eredményezett, melynek keleti felét sajátos jelenség, az ún. egészségparadoxon jellemezte. A paradoxon lényege abban áll, hogy rendkívül magas az idő előtti halálozások aránya az átalakuló országokban, az egészségi állapot tekintetében sokkal rosszabb a helyzet ebben a régióban, mint az a gazdasági mutatók alapján várható volna.¹ (Kopp–Skrabski 2001)

Az egészségparadoxon sajátosságait a következőkben lehet összefoglalni, az alábbi jellemzőkkel bír:

- A két blokkban az 1960-as évekig hasonló volt a születéskor várható élettartam szintje, 1965-től kezdve stagnálás és csökkenés jellemző a szocialista térségben.
- A szocialista blokkon belül is eltérő trendek figyelhetők meg a halandóság terén.
- Főként a munkaképes, gazdaságilag aktív korcsoportokat érintette, azon belül is a férfiakat.

- A keleti epidemiológiai válság fő tényezője az „elmaradt szív- és érrendszeri forradalom”²², de jelentős a rákhalandóság és az „embercsinálta”²³ halálokok hatása is.
- Békeidőben történt, nem volt világszintű és regionális fertőzés vagy éhínség, sem pedig természeti katasztrófa.
- A társadalmi-gazdasági átmenet előtt Magyarország egyike a legrosszabb halandósági állapottal és trenddel jellemezhető országoknak, súlyosabb krízis Oroszországot, Ukrajnát és a Balti országokat érintette.
- Az addig sem túl rózsás egészségügyi helyzetet tovább rontotta a transzformációs, az ún. adaptációs krízis.
- A magas korai halandóságban a stressznek (mint láthatatlan kéznek) és a lelki, magatartási tényezőknek alapvető szerepük van. (Cornia–Paniccia 2000; Meslé 2002; Weidner–Cain 2003; Daróczy 2004a; Meslé 2004; Varga 2007; Kopp et al. 2007)

1. ábra: Az egészségi állapot megosztottságának főbb törésvonalai Európában

Forrás: saját számítás, szerkesztés (2013)

Egy, az Európai Uniót és közelebbi szomszédait érintő kutatásunk megvilágította (2013), hogy a térségen belüli halandósági határvonal, az epidemiológiai vasfüggöny még napjainkban is áll, de ennél cizelláltabb kép jelenik meg.⁴ Ha csak a kettős megosztottságot kívánjuk bemutatni (és abban Magyarország helyzetét értelmezni), viszonylag könnyű feladat vár ránk. A kettős megosztottság (1. ábra bal oldali térkép) halandósági szempontból egyértelmű. A keleti blokkban lévő férfiak 2,3-szer nagyobb eséllyel hunynak el idő előtt, mint a nyugati társaik. A nőknél is jelentős a többlethalandóság, 1,7-szer nagyobb az esélye az idő előtti halandóságnak. A férfi népesség születéskor várható élettartamában markáns különbség áll fenn a két térség között, közel nyolcévnyi a differencia, a nők esetében csupán 5 év a hátrány. A csecsemőhalandóság esetében kétszeres többlethalandóság figyelhető meg. Magyarországot – a keleti országcsoporthoz viszonyítva – igencsak kedvezőtlen kondíció jellemzi, mind az idő előtti halandósági mutatók, mind a születéskor várható élettartamok rosszabb értékeket vesznek fel, mint az átlag. Ugyanakkor napjainkban Csehország és Szlovénia már a jobb tulajdonságokkal bíró nyugati térség része.

Négy klaszter esetében kisebb átrendeződés jellemzi Európa térképét. (1. ábra, jobb oldali térkép.) Csehország kiválik, csatlakozik az újonnan létrejövő „Kelet 1.” csoporthoz

(a Magyarország nélküli visegrádi hármak és Horvátország tagokkal), ami a kedvezőbb kelet-közép-európai egészségi állapotú országokat tartalmazza. Magyarország elkülönül, lemarad a visegrádi hármaktól és a Balti térséghez csatlakozik. („Kelet 2.”) Így a csoportban a „Kelet 1.”-hez képest másfélszeres a férfiak és a nők többlethalandósága, a férfi népesség várhatóan közel 4 évvel kevesebbet él meg. Magyarország a férfi változók esetén teljesít jobban, míg a nők rosszabb, mint a csoportátlag. A „Dél-Keletet” alkotó Románia, Bulgária és Macedónia jobb korai halandósági értékeket produkál, mint a „Kelet 2.” csoport, viszont a női várható élettartamok és a csecsemőhalandóság mentén elmaradnak tőle.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy a kelet-nyugat megosztottság, az epidemiológiai vasfüggöny többnyire ma is létezik, de markáns átalakulás jellemzi az európai, különösen annak a keleti felén lévő térséget. Napjainkra az egészségi megosztottság ugyan enyhült, a szerencsésebb államok „átjutottak” a túloldalra, de a többség még a keleti térfélen tartózkodik. Hazánkban továbbra is kedvezőtlen egészségfolyamatok zajlanak, elmaradunk a visegrádi társaktól, és még a jóval fejletlenebb Románia, Bulgária és Macedónia is jobb idő előtti életesélyeket biztosít mindkét nem számára, mint Magyarország.

A kutatási kérdések

A fenti rövid összegzésből is tapasztalhattuk, hogy Magyarország kelet-közép-európai viszonylatban is hátrányosnak tekinthető a főbb egészségjellemzők alapján. Az egészségi állapot Magyarországon belüli társadalmi-gazdasági és területi egyenlőtlenségeinek bemutatására, főbb összefüggéseinek ismertetésére számos empiria vállalkozott. (Klinger 2001, 2006a, 2006b; Hablicsek–Kovács 2007; Daróczy 2004b; Csíte–Németh 2007; Skrabski 2003; Bálint 2008, 2010; Uzzoli 2008; Vitray 2011; Uzzoli 2013; Szilágyi–Uzzoli 2013.)

Az összetettebb vizsgálatokat is megengedő kistérségi szinten főként a születéskor várható élettartam vizsgálata jellemző, továbbá megállapítható, hogy a halálokok mentén szerveződő vizsgálatok száma általában alacsonyabb. Mivel a fenti összefoglalásból is kiolvasható, hogy hazánkban a korai halandóság ma is komoly népegészségügyi probléma, ezért (részben) kihasználva ezt a rést, dolgozatunkban az idő előtti mortalitást vesszük górcső alá. A másik rést az korai mortalitás halálainak kistérségi vizsgálata jelenti, ennek összetett vizsgálatát is célul jelöljük ki. Az alábbi kutatási kérdésekre keressük a válaszokat.

- *Milyen általános és területi egyenlőtlenségek jellemzik a korai halandóság és az egészségi állapot változóit Magyarországon, kistérségi szinten?*
- *Miként differenciálódnak nemeként ezen egészségmutatók?*
- *Milyen összefüggés fedezhető fel a társadalmi-gazdasági fejlettség és az egészségi állapot térbeliségében?*

A tanulmány következő harmadában (amely már a második közleményben jelenik meg) a kistérségi korai halálozás és az azt alkotó főbb halálokok területi különbségeire keressük a választ. Ezen témához a következő kérdéseket fogalmaztuk meg.

- *Miként alakítják a korai halandóságot és a főbb halálokokat a társadalmi-gazdasági fejlettség, a településszerkezet, a térbeliség, az egészség-magatartás, a társadalmi tőke, az egészségügyi infrastruktúra és a szegregáció, a kirekesztés kistérségi egyenlőtlenségei?*
- *Miként alakulnak ezen összefüggések a férfi és a női népesség esetében?*
- *A szomszédsági relációk mennyire befolyásolják a különböző halálokok térbeliségét?*

A dolgozat kiemelkedő célja a hazai egészségyenlőtlenségek főbb kistérségi törésvonalait eredményező strukturális és területi tényezők beazonosítása a rendszerváltozástól az új évezred első dekádjáig. Itt az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztuk meg.

- *Milyen trendek jellemzik a férfi és a női népesség születéskor várható élettartamait?*
- *A társadalmi-gazdasági tényezők, a területi infrastruktúra, a térbeliség és az egészségváltozók között hosszabb távon milyen összefüggések figyelhetők meg?*
- *Milyen tendenciák várhatók a fenti összefüggés-rendszer alapján hazánkban?*

Módszertani megjegyzések

Anyag és módszer

Mivel dolgozatunkban a korai halálozás a kulcsjelenség, ezért ennek számítási sajátosságait ismertetjük elsőként. Az idő előtti halálozás adatainak forrása az Országos Egészségfejlesztési Intézet által működtetett online adatbázis. (<http://www.oefi.hu/halalozas/>) Itt többféle halálozási mutatóra bukkanhatunk: a halálesetek számára, a standardizált halálozási hányadosra, a standardizált halandósági arányra és a halandóság térségi egyenlőtlenségét kifejező Gini együtthatóra. A választható paraméterek elérhető területi szintjei is sokfélék, a kistérségektől és a járásoktól a megyéken és a régiókon át, az országig tart a térségi skála.

Tanulmányunkban a standardizált halálozási arányt (SHA) választottuk, annak is a korai (0–64 évre vonatkozó) változatát. Az SHA azt a halandóságot mutatja, amely a vizsgált térségben akkor lenne megfigyelhető, ha népességének nem és kor szerinti összetétele olyan lenne, mint a standardul választott népességé, ez esetben a 2005-ös magyarországi népesség. Képlettel 10.000 főre:

$$SHA = \sum_i (HA_{i_i} * NA_{si}) * 10\ 000,$$

ahol

i_i : az i -edik korév;

HA_{i_i} : a vizsgált település halálozási aránya az i -edik korévben;

NA_{si} : a standard népesség i -edik korév népességének az össznépességhez viszonyított aránya. (Balku–Vitray é. n.)

Vizsgálatainkba az összes korai halálozás SHA-ja mellett a főbb halálokokat vontuk be: a fertőző és parazitás betegségek, a rosszindulatú daganatok, a mentális és viselkedészavarok, a légzőrendszer betegségei, a keringési rendszer betegségei, az emésztőrendszer betegségei, a morbiditás és mortalitás külső okai, az elkerülhető és a dohányzásnak tulajdonítható. Bizonyos halálokokat (külső okok, daganatok, emésztőrendszeri betegségek) tovább dezaggregáltunk, erről később értekezünk.

Egyéb adatbázisok alkalmazása is szükségeltetik (lásd a második, harmadik blokk kéréseit), az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeiR), az Erőforrástérkép, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet (GVI) online felületeiről, kiadványaiból gyűjtöttük le a szükséges adatokat. Bizonyos mutatók esetében saját számítást is alkalmaztunk.

Az első két rész esetén a vizsgálat időszaka az új évezred első dekádjának vége (2009–2011), a harmadik blokké pedig az 1989–1991-es, 1999–2001-es és 2009–2011-es évek. A vizsgált területi szint a kistérség, ennek is a 2007–2010 közötti, 174-ből álló változata.

A korábban megfogalmazott kérdések megválaszolásához az adat-feldolgozás metódusát a területi adatok feltáró módszere (ESDA – explanatory spatial data analysis) jelenti,

erről ír bővebben Bálint (2010) és Koós (2008). Az elemzéseket az ingyenesen letölthető GeoDa 1.6.0 szoftver segítségével végezzük. Módszertani segédletként Anselin (2005) *Exploring Spatial Data with GeoDaTM : A Workbook* c. kiadványát használtuk.

Egyéb megjegyzések

Az ún. ökológiai szintű vizsgálatokat számos hátrány és előny jellemzi, ezeket Bálint (2010) alapján összegezzük.

Az egészségben meglévő egyenlőtlenségek vizsgálatában jelentős szerepe van az ökológiai tévkövetkeztetés problémájának. (Spijker 2004; Kunst 2008; Lawlor et al. 2002; Borriel–Arias 1995; GKI 2003; Mackenbach et al. 1991; Fiscella–Franks 1997) Kunst (2008) említi, hogy az ökológiai elemzések eredményei nem használhatók fel egyéni szinten az egészségi állapotban meglévő társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek nagyságának becslésére. A dolgozatnak nem célja a kistérségi szintű eredmények egyéni szintre történő dezaggregálása, inkább az életesélyek területi sajátosságainak kimutatása, ill. értelmezése. Másrészt pedig a szakirodalmi források és a megalapozott kutatások eredményei megfelelő információt adnak az egészségi állapot összefüggéseinek térségi vizsgálatához. (Mackenbach–Loonan 1994; Queste et al. 2002) Mivel az egészség egyenlőtlenségeinek ökológiai vizsgálatai különösen érzékenyek a speciális helyi körülményekre, ezért ezt is kezelni kívánjuk, az ún. dummy változókat alkalmazzuk a kistérségek helyi sajátosságainak kifejezésére. *Az alacsony szám, az ebből fakadó stabilitási hiány:* kis népességszámú terület egységek esetén a halandósági mutatók csalókévak lehetnek, jelen esetben ez a probléma relevánsnak tekinthető. A vizsgált térség népességének minimális értékét az Óriszentpéteri kistérség adja (2011: 6782 fő), a maximumot pedig a Budapesti kistérség jelenti. (1 694 426 fő.) Ez igen szélsőséges eloszlást jelent⁵, ami befolyással bír a halandósági mutatók számítására is. Az egyes betegségcsoportokban a halálozások alacsony számából, azok évenkénti ingadozásából adódó problémákat a többéves átlag alkalmazásával kerültük el. *A módosítható területi egység problémája* (lásd részletesen Dusek 2003) esetében véleményünk szerint a vizsgált kistérségi lehatárolás okoz problémát. Például Budapest főváros önmagában egy kistérség, a Debreceni kistérség két településből áll, míg a Miskolci negyven településből aggregálódik. Ezen lehatárolási módszer igencsak megnehezíti a Miskolci kistérségnek, hogy kidomborítsa nagyvárosi jellemzőit. Bálint (2010) szerint a *közigazgatási határok elfogadottsága* mellett szól az az érv, hogy a döntéshozók és a társadalmi közönség számára is létező területi entitásokra vonatkozó információkat közölnek. *A területi (ökológiai) szintű vizsgálatok egyértelmű előnye a könnyebb, akadálymentes hozzáférés*, míg ez az elemi, egyéni szintű eredmények esetében nem feltétlenül megoldható. (A térségben fellelhető jelentős kisebbség megléte indokolná az egyéni szintű elemzéseket.) Ezen túl különösen a környezeti hatások időbeli vizsgálatánál, ill. a térbeli halandósági klaszterek esetében lehet előnyös, vagy éppen *egyedüli megoldás a térségi megközelítés*.

2. A korai halandóság általános egyenlőtlenségi helyzete (2009–2011)

A főbb halálokok egyenlőtlenségeit a szélsőértékek összevetésén alapuló relatív kockázat mutatójával vizsgáltuk. Arra kerestük a választ, hogy a maximális szélsőérték miként viszonyul a legjobb kistérségi (Mo. min.), ill. az országos értékhez (Mo.). Az 1. táblázatban a főbb eredményekről tájékozódhatunk. (Zárójelben az adott kistérségek standardizált halálozási arányai láthatók.)

1. táblázat: A férfiak idő előtti halálainak főbb egyenlőtlenségei (2009–2011)

	Országos maximum (SHA/10.000 fő)	Relatív halandósági arány (Mo. = 1,0)	Országos minimum (SHA/10.000 fő)	Relatív halandósági arány (Mo. min. = 1,0)
Összes időelőtti halálozás	Tokaji (92,02)	1,72	Dunakeszi (37,12)	2,48
Fertőző és parazitás betegségek ⁶	Kisteleki (1,72)	4,94	Jászberényi (0,07)	21,62
Rosszindulatú daganatok	Abai (27,08)	2,47	Balatonfüredi (10,18)	4,52
Mentális és viselkedészavarok ⁷	Szentgotthárdi (6,43)	8,08	Váci (0,08)	71,44
Keringésrendszer betegségei	Bélapátfalvi (33,34)	2,05	Pécsvárad (7,23)	4,61
A légzőrendszer betegségei ⁸	Sátoraljaújhely (10,60)	4,59	Balatonalmádi (0,42)	26,26
Az emésztőrendszer betegségei	Tokaji (13,91)	2,10	Berettyóújfalui (2,80)	4,97
A morbiditás és mortalitás külső okai	Bélapátfalvi (14,23)	1,95	Csornai (2,76)	5,15
Elkerülhető halálozások	Tokaji (22,61)	1,83	Pécsvárad (7,97)	2,83
Dohányzásnak tulajdonítható ⁹ halálozás	Mezőcsáti (28,17)	1,75	Balatonfüredi (9,58)	2,93

forrás: saját számítás, szerkesztés

A férfiak esetében tíz halálozási mutatóból nyolc maximális értéke Kelet-Magyarországon található. Ebből a térségből is kiemelkedik az Észak-Magyarországi régió hét indikátorral (köztük az összes-, a keringési rendszer-, az emésztőrendszer- és az elkerülhető halálokok standardizált halálozási arányai), ezen belül pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségei az országos éllovasok. A Tokaji kistérség előfordulása a leggyakoribb; az összes idő előtti, az emésztőrendszeri és az elkerülhető halálozások aránya ezen túl statisztikai értelemben is outlier (kiugró érték) a kistérségben. A rosszindulatú daganatok, valamint a mentális és viselkedészavaroknak tulajdonítható halálokok a nyugati országrészben, előbbi a Fejér megyei Abai kistérségben, az utóbbi pedig a Vas megyei Szentgotthárdiban maximalizálódik. Az országos minimumot képviselő kistérségek nyolcvan százaléka vagy a nyugati országrészben, vagy pedig Közép-Magyarországon lelhető fel. A legkedvezőbb halálozással bíró térségek egy része a Balaton környékén sűrűsödik (Balatonalmádi és Balatonfüredi). A Pécsvárad kistérség az elkerülhető-, és az azt nagy részben alkotó keringési mortalitásban a legjobb az országban, vélhetően a szomszédos Pécsiben lévő szívgyógyászati központnak köszönhetően. A Dunakeszi és a Váci kistérségek a fővárosi (tágabb) térségben az összes és

a mentális és viselkedési okoknak tulajdonítható halálokokban kedvezőek. Két keleti kistérség (a Jászberényi és a Berettyóújfalui) a fertőző és parazitás, valamint az emésztőrendszer mortalitásában adja a minimális szélsőértéket.

Az összes halandóság viszonylag alacsony egyenlőtlensége, illetve annak összehasonlítása a többi mortalitási ok differenciáltságával jelzi azt, hogy a kistérségek halálteki szerkezete igencsak eltérő. Különösen az országos szinten alacsony gyakoriságú fertőző és parazitás, légzőszervi és a mentális és viselkedési mortalitás SHA-jának esetében figyelhetünk meg szélsőséges szóródást. Míg a korai halandóságban kétharmadnyi arányt adó keringési, daganatos és emésztőrendszeri halandóság esetében az előbbiekhöz képest jóval kiegyenlítettebb viszonyokról beszélhetünk.

2. táblázat: Női korai halálozási egyenlőtlenségek Magyarország kistérségeiben (2009–2011)

	Országos maximum (SHA/10.000 fő)	Relatív halandósági arány (Mo. = 1,0)	Országos minimum (SHA/10.000 fő)	Relatív halandósági arány (Mo. min. = 1,0)
Összes idő előtti halálozás	Bodrogközi (45,02)	1,76	Hévízi (14,09)	3,19
Fertőzőésparazitásbetegségek ¹⁰	Sellyei (1,32)	8,80	Ráckevei (0,04)	26,4
Rosszindulatú daganatok	Mezőkovácsházai (16,88)	1,51	Hévízi (6,79)	2,48
Mentális és viselkedészavarok	Szécsényi (2,69)	10,00	Kaposvári (0,06)	45,00
Keringési rendszer betegségei	Csurgói (17,03)	2,80	Hévízi (2,63)	6,47
A légzőrendszer betegségei ¹¹	Bodrogközi (9,06)	6,91	Balatonalmádi (0,19)	45,30
Azemésztőrendszerbetegségei	Tokaji (6,35)	2,56	Letenyei (0,47)	13,22
A morbiditás és mortalitás külső okai ¹²	Mezőcsáti (4,72)	2,47	Kapuvár-Beledi (2,29)	15,73
Elkerülhető halálozások	Csurgói (15,90)	2,00	Hévízi (2,95)	5,38
Dohányzásnak tulajdonítható ¹³ halálozás	Szécsényi (12,29)	2,02	Hévízi (2,17)	5,66

forrás: saját számítás, szerkesztés

A női magas relatív kockázatok hasonlóan az Észak-Magyarországi régióban (és szintén Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) tömörülnek, ugyanakkor itt már a másik fejletlen gócpont, a Dél-Dunántúli régió is előtűnik. (2. táblázat.) A Bodrogközi kistérség az összes

korai és a légzőrendszeri betegségek halálozásával tűnik ki, a Tokaji pedig (haszonlóan a férfiakhoz) az emésztőrendszeri mortalitással. Az **összhalandóság gerincét adó keringési- és rákhalandóság maximumai** egyrészt a Dél-Alföldi (Mezőkovácsháza) és a Dél-Dunántúli (Csurgó) kistérségekben lelhetők fel. Szécsény két női halálozási arány mentén emelkedik ki, az egyik a mentális és viselkedészavaroknak, a másik pedig a dohányzásnak tulajdonítható. A még értékelhető minimális értékkel jellemezhető térségek egy kivétellel a Nyugat- és Közép-Dunántúli régiókban vannak. A nők esetében a 2009–2011 közötti időszakban a Hévízi kistérség a legjobb mortalitással bíró területi egység, az összes-, a keringési-, a rák-, az elkerülhető és a dohányzásnak tulajdonítható halandóság legalacsonyabbját adja. A két Nyugat-Dunántúli kistérségben (Letenyei és a Kapuvár–Beledi) a korai halálozás jelentős részét adó emésztőrendszeri, valamint a külső mortalitás minimuma fedezhető fel. A fertőző és parazitás betegségek legkisebb értékelhető adatát a Ráckevei kistérség szolgáltatja.

Az eltérő kormegoszlással standardizált halálozási értékek a két nem esetén nem hasonlíthatók össze. Általában kijelenthető, hogy kisebb egyenlőtlenségi tendenciák jellemzik a női halálokokat, jelezve a női életmód „kiegyenlítő” hatását. Jelen esetben viszont a rosszindulatú daganatok és a mentális és viselkedészavarok (itt is a max/min arány) kivételével az összes halandósági mutató differenciáltsága magasabb, mint a férfiaké. Igaz, hozzá kell tenni ehhez – újra kihangsúlyozva, hogy nem vethetők össze egymással a nemenkénti adatok –, hogy a női halandósági okok alacsonyabb értékek mentén szóródnak, mint a férfiakéi.

Ugyan csak a szélsőértékek összehasonlításán alapuló módszerrel operáltunk, a halál-oki struktúra némileg a fejlettségi térszerkezethez „igazodik”, a magasabb halandóság inkább a keleti országrészben (azon belül is Borsod-Abaúj-Zemplén megyében), valamint a Dél-Dunántúlon a külső és belső perifériákon jellemző. Az alacsony mortalitás kistérségei pedig a Dunántúl középső és északnyugati részén fordulnak elő. Ahhoz, hogy a halandóság térszerkezetének komplex értelmezését kapjuk, újabb vizsgálatot alkalmazunk.

Területi autokorrelációs vizsgálatok

Dolgozatunk következő részében a különböző halálozási arányok és egyéb egészségváltozók globális és lokális területi mintázatait, térbeli konfigurációit térképezzük fel nemenkénti megbontásban. Elsőként különböző területi súlymátrixokat hoztunk létre, annak érdekében, hogy a legkedvezőbb térstruktúrát ki tudjuk mutatni. A következő szomszédsági mátrixokkal operáltunk: királynő-, bástya-, 2-, 4-, 6-, 8-, 10-, 12- és 15 legközelebbi szomszédsággal. A globális területi autokorreláció indexe a Moran-féle I^4 , míg a lokális sajátosságokat a Local Moran I^{15} fejezi ki. A permutációk számát Tóth alapján (2013) 999-ben határoztuk meg. Csak a szignifikáns eredményeket ismertetjük. (Legalább 0,05 szintű.)

A vizsgálatba vont főbb halálozási mutatók esetében a pozitív területi autokorreláció jellemző (3. táblázat), egy-két kivétellel. (Vagyis a nullhipotézis elvethető, miszerint nincs szomszédsági hasonulás az egyes halálokok esetén.) A legnagyobb homogenitás a nyers halálozási ráták esetében figyelhető meg, míg a legcsekélyebb a férfi népesség esetében a prosztata rosszindulatú daganatok mortalitásában, a nők esetében pedig a fertőző és parazitás SHA. Mindkettőnél negatív szomszédsági hasonulás jellemző, vagyis véletlenszerű halálozási mintázat jellemző. Az is leolvasható a táblázatból, hogy nemenként néhol eltérő szomszédsági relációkkal írható le a legjobb halandósági térszerkezet, pl. a férfiak mentális és viselkedészavarok halálozási aránya a 2 legközelebbi szomszéd-változatban adja a legmagasabb Moran-féle I -t, a nőknél pedig a 12 szomszédos. A következőkben tehát a lokális mintázatokat ismertetjük.

3. táblázat: Az egészségváltozók területi autokorrelációja a Moran-féle I alapján (2009–2011)¹⁶

Főbb egészségváltozók	Moran I (férfiak)	Moran I (nők)
Összes korai halálozás	0,296 ^(4 sz)	0,224 ^(2 sz)
Nyers halálozási ráta	0,435 ^(2 sz)	0,402 ^(2 sz)
Születéskor várható élettartam	0,356 ^(2 sz)	0,258 ^(2 sz)
Születéskor várható élettartam-különbség	0,245 ^(2 sz)	
Fertőző és parazitás betegségek	0,078 ^(8 sz)	-0,018 ^(15 sz)
Rosszindulatú daganatok	0,246 ^(2 sz)	0,121 ^(2 sz)
Mentális és viselkedészavarok	0,285 ^(2 sz)	0,021 ^(12 sz)
A légzőrendszer betegségei	0,313 ^(kir)	0,156 ^(bás)
Idült alsó légúti betegségek	0,318 ^(2 sz)	0,173 ^(6 sz)
Keringési rendszer betegségei	0,357 ^(bás)	0,256 ^(2 sz)
Az emésztőrendszer betegségei	0,214 ^(2 sz)	0,188 ^(2 sz)
Krónikus májbetegségek és cirrózis	0,259 ^(2 sz)	0,216 ^(2 sz)
A morbiditás és mortalitás külső okai	0,225 ^(2 sz)	0,142 ^(4 sz)
Közlekedési balesetek	0,076 ^(2 sz)	0,009 ^(kir)
Szándékos önártalom	0,310 ^(kir)	0,230 ^(kir)
Testi sértés	0,038 ^(2 sz)	0,135 ^(4 sz)
Elkerülhető	0,268 ^(2 sz)	0,237 ^(kir)
Dohányzásnak tulajdonítható	0,196 ^(2 sz)	0,249 ^(2 sz)
Vastagbél és végbél rosszindulatú daganata	0,047 ^(bás)	0,003 ^(15 sz)
Az emlő és a méhnyak rosszindulatú daganata	-	0,058 ^(6 sz)
A prosztata rosszindulatú daganata	-0,034 ^(10 sz)	-
Csecsemőhalandóság	0,167 ^(kir)	

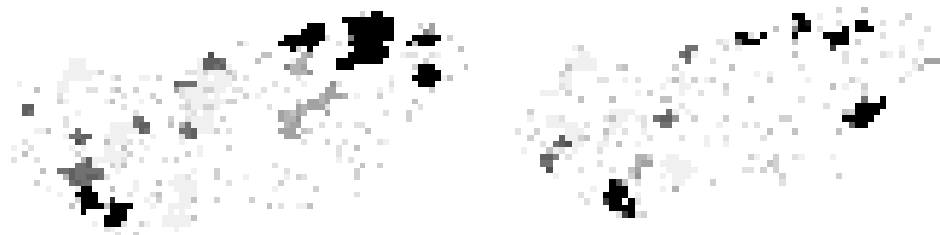
forrás: saját számítás, szerkesztés

Idő előtti halandóság

Mivel itt nemenként eltérő súlymátrixot (a 2 és a 4 legközelebbi szomszédos változat) alkalmaztunk, így a térstruktúra közvetlenül nem hasonlítható össze. A globális területi autokorreláció együtthatója közel azonos mértékű, de a férfi területi mintázat karakteresebb. Itt egy erőteljes magas-magas gócpont fedezhető fel (nyolc kistérség tömörülésével), ez főleg Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti felét tartalmazza. (A 2008–2010-es időszakban Észak-Magyarország régió a képzeletbeli dobogó első helyét foglalja el Kelet-Közép-

Európában a férfi idő előtti halandóság alapján. Az EU15 átlagát kétszeresen haladja meg.¹⁷⁾ Az Ózdi és a Kazincbarcikai kistérség szintén egy klasztert jelez, míg a Kisvárdai és a Mátészalkai kistérségek önálló HH csoportokként jelennek meg. A Dél-Dunántúl régióban a Szigetvári és a Nagyatádi területi egységek magas halandósági értékkel bíró térségek, amelyek szomszédjai szintén magas idő előtti SHA-val írhatók le. A férfiak esetén a legjobb (alacsony-alacsony) térségek: Budapest és (a 10 kistérségből álló) tágabb agglomerációja, a Balaton környéke, valamint a Mohács–Szekszárd és a Mosonmagyaróvár–Kapuvár csoportok. A területi outlierok közül az alacsony-magas férfi klaszterek között hátrányos helyzetű kistérségekre is bukkantunk, ilyen pl. a Tiszafüredi és a Záhonyi. (Az előbbi a legelmaradottabb mikrorégiók csoportját gazdagítja, olyan leghátrányosabb helyzetű kistérség, amely komplex programmal segítendő.) A női idő előtti halandóság szórtaabb képet ad (egy-egy kistérség alkot egy csoportot), de a keleti, főleg az északkeleti perifériák itt is főleg a magas-magas kategóriát gyarapítják. Új klaszterközpontként a Berettyóújfalui kistérség mutatkozik meg. A délnyugati legmagasabb halandóságú klaszterek csaknem egyeznek a férfiakéval, Selye és Szigetvár alkotja. A női alacsony-alacsony területi struktúra is hasonló a férfi mintázathoz, de a csoportok kevésbé összefüggő térségekké állnak össze. A Budapest környéki agglomerációból Budaörs maradt meg, a Balaton környéki klaszter kettévál, valamint a Szekszárdi és a Csepregi kistérség egyenként jelent alacsony-alacsony csoportot. A Kapuvár–Mosonmagyaróvár kedvező térbeli klaszter megegyezik a férfiakéval. (2. ábra.)

A társadalmi-gazdasági fejlettség egyfajta eredménymutatójaként is tekinthetünk a nemenkénti idő előtti SHA-kra: a férfiak esetében erős negatív (-0,744), míg a nők esetén erős-közepes negatív (-0,663) korrelációs kapcsolat van a leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségek lehatárolásában közvetlen szerepet játszó komplex mutatóval.

2. ábra: Az idő előtti halandóság lokális autokorrelációs szerkezete (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>		 nem szignifikáns	 magas-magas (HH)
 alacsony-alacsony (LL)	 alacsony-magas (LH)	 magas-alacsony (HL)	

forrás: saját számítás, szerkesztés

Nyers halálozási ráták

Az 1.000 főre jutó halálozás száma a férfiak és a nők tekintetében nagyon hasonló területi szerkezetet jelez, mindkettőnél a 2 legközelebbi szomszédos súly mátrix alapján a legmagasabb globális Moran-féle I mutató. Ezek értéke mindkét nemnél meghaladja a 0,4

értéket, a férfiak nyers halandósági rátája ismét karakteresebb szomszédsági jellemzőkkel jellemezhető. (3. ábra.)

Az alacsony halálózási klaszterek mindkét esetben Budapestre és környékére koncentrálnak, valamint a Derecske–Létavértesi-, Hajdúhadházi- és Nagykállói kistérség-csoportra. Veszprém és Polgár szintén kedvezőbb női halálózású klaszter. A magas-magas nyers halandóságú térségek konfigurációi nem annyira összefüggőek, mint az alacsony-alacsony mintázat esetében. A férfi halálózás csak a Csongrád–Kunszentmárton és a Pétervására–Ózd, a női pedig a Pétervására–Gyöngyös térségekben klasztereződik, a többi kistérség önálló csoportként jelenik meg. (Férfi: Dombóvári, Lenti, Sárvári; nők: Bajai, Dombóvári, Lenti.) A keleti országrészben Eger mindkét nem esetében LH (alacsony-magas) kiugró értéket képvisel, a férfiaknál Gyöngyös, és távolabb Baja is csatlakozik ezen típusú klaszterhez. A dunántúli térségben a Nagykanizsai közös alacsony-magas (LH) klaszter, Zalaegerszeg a férfi nyers halandóság tekintetében szintén ide tartozik. Mind a férfi, mind a női klaszterek nagyon hasonló térbeli struktúrával definiálhatók. Az LL klaszterek közül a keleten és a Budapest környékén lévő kistérségek jobb pozícióit a kedvezőbb (fiatalosabb) korstruktúra is elősegíti. (Lásd erről bővebben Obádovics 2012.)

3. ábra: A nemenkénti nyers halálózási ráták szomszédsági mintázata (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>			
	alacsony-alacsony (LL)		nem szignifikáns
	alacsony-magas (LH)		magas-magas (HH)
			magas-alacsony (HL)

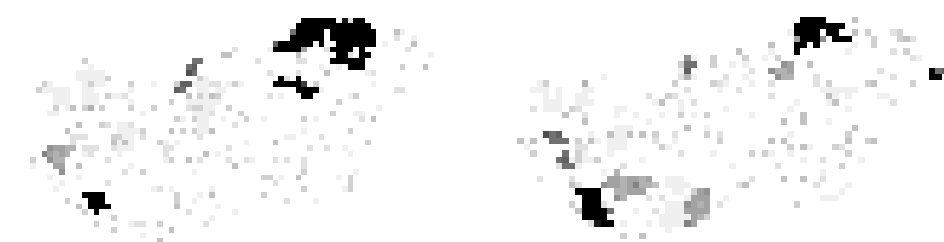
forrás: saját számítás, szerkesztés

Születéskor várható élettartam¹⁸

A nemenkénti idő előtti standard halálózási arányok és a születéskor várható élettartamok között nagyon szoros pozitív irányú együttmozgás jellemző (a férfiak esetén 0,950, a nőknél pedig 0,879), így vélhetően hasonló térbeli klaszterezettség lesz megfigyelhető. (4. ábra.) A férfiak esetén konzisztensebb kedvezőtlen klaszter fedezhető fel az északkeleti periferián, az is kimondottan Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Új LL klaszterként a Füzesabonyi és a Szigetvári kistérség jelenik meg. Az idő előtti halálózáshoz képest kisebb a kedvező-kedvező (HH) klaszter kiterjedése Budapest közvetlen környezetében és a Balaton keleti felén (ez visszavezethető az eltérő szomszédsági mátrix-használatra is, de arra is, hogy a halandóság terén ezen térségekben megfigyelhető egyfajta centrum-periféria viszonyrendszer), és hasonló lefedettség jellemző az északnyugati végeken. A délnyugati (Mohács–Szekszárd) magas életésszel leírható csoport eltűnik és a területi

kiugró értéket képviselő térségek száma is megcsappant. A Szobi és Dorogi megmaradt a LH kategóriában, egyfajta külső perifériát alkotva a budapesti agglomeráció peremén. Ezen túl a Zalaegerszegi kistérség „ugrik ki” magasabb életéselyeivel.

A nők helyzete valamivel „rendezettebbnek” tűnik, főleg újra a keleti periférián lévő tömörülés alapján (BAZ megye). Elszórva csak a Csengeri kistérség jelenik meg, a Dél-Dunántúlon pedig a Barcsi és a Nagyatádi térségek alkotnak egy LL klasztert. A HH klaszterek az ország nyugati felében hasonló területeket fednek le, új belépőként a Balmazújvárosi kistérség mutatkozik meg. Pozitív outlier keleten egyedül az Egri, délen a Bajai kistérség, míg nyugaton a Dombóvári-Kaposvári csoport. Negatív outlier (LH) a Szobi, a Pacsai és a Vasvári kistérségek.

4. ábra: A születéskor várható élettartamok térstrukturái (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>		 nem szignifikáns	 alacsony-alacsony (LL)
 magas-magas (HH)	 magas-alacsony (HL)	 alacsony-magas (LH)	

forrás: saját számítás, szerkesztés

Születéskor várható élettartam – differencia

A két nem születéskor várható élettartamai közötti differencia-vizsgálata arra ad választ, hogy a férfiak és a nők számára mely térség szolgáltat kiegyenlített életéselyeket, ill. rámutat az életmód adta különbségekre. John Graunt írja 1662-ben a „Natural and Political Observation made upon the Bills of Mortality” című művében, hogy a nők gyakrabban betegszenek meg, mint a férfiak, mortalitásuk mégis alacsonyabb. A nők betegségeit – vélekedik Graunt – az orvosok sikeresebben gyógyítják, illetve a férfiakra kevésbé jellemző a mértékletesség, mint a nőkre – ez az oka a két nem halandóságában fellelhető különbségnek. (Józan 1997) A szerző megjegyzi, hogy a fiatal női nemzedékben nő a rizikófaktorok (dohányzás, alkoholfogyasztás, táplálkozási szokások) frekvenciája. Józan (1997) kétévnyi különbséget vezet vissza a biológiai különbségekre, ugyanakkor Vitrai (2011) szerint ez egyenlő a mindenkori legkisebb férfi-női születéskor várható élettartam-különbséggel, az efölötti lemaradás a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeknek tudható be. (A női-férfi életésely-differencia minimuma a vizsgált 2009–2011-es időszakban 3,9 év, Izland a nyertes.)

Jelen esetben nem korrigáljuk a születéskor várható élettartam-különbséget, csupán a szimpla különbség területi összefüggéseit kívánjuk bemutatni. (5. ábra.) A vizsgált időszakban az országos szinten értelmezett differencia 7,6 év volt.

5. ábra: A nemek közötti várható élettartamok lokális területi mintázata (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>					
	alacsony-alacsony (LL)		nem szignifikáns		magas-magas (HH)
			alacsony-magas (LH)		magas-alacsony (HL)

forrás: saját számítás, szerkesztés

A mindkét nem szempontjából legkiegyenlítettebb térségek Budapest környékén találhatók; a Budaörsi, a Pilisvörösvári és az Érdi kistérségek adják az ország legkisebb különbségeit. (Ez kb. 5,5 év, ami kissé meghaladja az izlandi értéket.) Az LL térségek agglomerálódnak, a fenti kistérségek mellett a Ráckevei, a Dorogi, a Szentendrei, a Dunakeszi és Veresegyházi is fellelhető, a Dunántúlról pedig egyedül a Várpalotai erősít. A másik végletet képviselő kistérségek nem egyszer 50 százalékponttal meghaladják az országos értéket, és főleg (újra) Északkelet-Magyarországon sűrűsödnek be Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyék „határmenti térségeiben”. A Kisvárdai és a Baktalórántházai kistérség szintén „összenő”, a Dunán túl pedig Zalaegerszeg alkot egy klaszter-központot. Keleten kiugrik kedvező egyenlőtlenségi értékével a Tiszaújvárosi, a Füzesabonyi; délebben pedig a Kiskunhalasi és a Mórahalomi kistérségek. A magas-alacsony outlier-ekből kettő fedezhető fel, a Dél-Alföldről a Kisteleki, Somogyból pedig a Marcali kistérség.

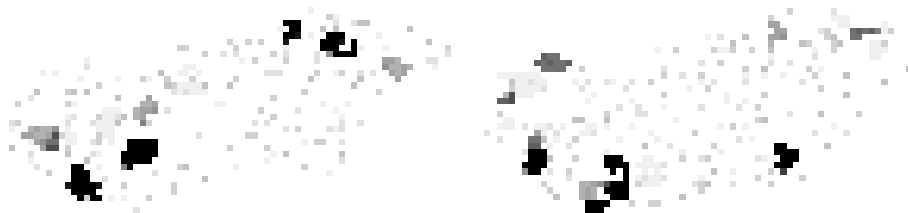
Rosszindulatú daganatok

Az idő előtti halálozás legjelentősebb halál oka a daganatos megbetegedésekből származó, ez különösen a nőket illetően hangsúlyos, a férfiaknál közel egyforma gyakorisággal fordul elő a keringési rendszer mortalitásával. (KSH 2010) A rosszindulatú daganatok relatív kockázata alapján az Európai Unióban kimagasló két magyar régió. Észak-Alföldön a férfiak rosszindulatú korai daganatos halálozása az EU15 átlagának két és félszeresét adja, míg a dél-alföldi nők 1,75-ször nagyobb gyakorisággal hunynak el ebben a betegségben.

A daganatok standard halálozási arányának területi mintázata a nemenként pozitív területi autokorrelációt jelez ugyanazon szomszédsági reláció mellett. (6. ábra.) A férfiak együttthatója kétszer nagyobb a nőkénel (0,246 és 0,141 a Moran-féle I értéke), ezért ők ismét határozottabb térbeli csoportosulással írhatók körül. Mindkét nem esetében

a nyugati országrészben (a Dél-Dunántúlon) találhatunk több szignifikáns magas-magas rákhalandóságú csoportot. Az északkelet-magyarországi periferián a férfiak, Dél-Alföldön (Orosházi) a nők kedvezőtlen klaszterei figyelhetők meg. A Dunántúl déli részén Dombóvári–Tamási és a Barcsi–Nagyatádi kistérség egybefüggő HH klaszter a férfi rákhalandóságban, míg a Dombóvári–Komlói–Pécsi–Sellyei, valamint a Nagykanizsai–Zalakarosi területi egységek a nők esetében gócpontok.

A nemenkénti alacsony-alacsony csoportok is eltérő képet mutatnak. A férfiak kedvező rosszindulatú daganatos halálzási arányai Budapesten és a Balaton környékén (kisebb területen), míg mérsékelt többé-kevésbé egységes női mortalitás a Szekszárdi, a Balaton és a Sopron–Fertődi kistérségek környékén fordulnak elő.

6. ábra: A rosszindulatú daganatok lokális autokorrelációs mintái (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>	nem szignifikáns	magas-magas (HH)
alacsony-alacsony (LL)	alacsony-magas (LH)	magas-alacsony (HL)

forrás: saját számítás, szerkesztés

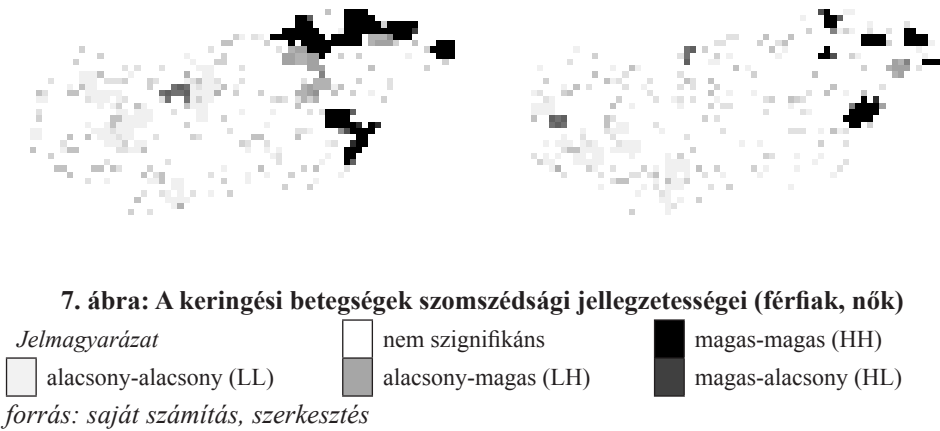
Keringési rendszer betegségei

A legtöbb halálozás a keringési rendszer betegségei miatt bekövetkezők közül lenne megelőzhető, Magyarországon a kétharmaduk (!), az OECD-országok átlagában kicsivel több, mint a felük. (KSH 2010)

A férfi szív- és érrendszeri betegségek okozta standardizált halálzási aránynál a bástya-, a nőinél pedig a legközelebbi 2 szomszéd-változat esetében a legmagasabb a Moran-féle I. Térbeli sajátosság a szignifikáns magas-magas csoportok kelet-magyarországi elhelyezkedése, a férfiaké egységesebb újra. Északkelet-Magyarországon az Ózd–Kisvárdai vonal, valamint a Fehérgyarmati kistérség található, délebbre pedig a Gyula–Sarkad–Szeghalom klaszter. A női klaszterek szóródva helyezkednek el Északkelet-Magyarországon, ehhez a Berettyóújfalui kistérség kapcsolódik.

Az alacsony-alacsony értékek nemenként elütnek kissé egymástól, a férfiak esetén a fővárosi agglomeráció és néhány észak-dunántúli kistérség (Pápai, Csornai) jelent többletet, míg a dél-dunántúli Mohács és környékén, valamint a balatoni térségben sok átfedés tapasztalható. A területi kiugró értékek (outlier) közül újra a (komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű) Tiszafüredi kistérséget emeljük ki, itt kedvezőbb a férfi keringési halálozás, mint a közvetlen környezetében. (Az Egri [megyei központi] kistérség szintén LH klaszter Mezőkövesddel egyetemben.) Juhász et al. szerint (2010)

a deprivációs lejtő mindkét nem esetében nagymértékben magyarázza az idő előtti, keringési betegségeknek tulajdonítható halandóságot, ez többé-kevésbé (de inkább többé) kirajzolódik. (7. ábra.)

Az emésztőrendszer betegségei

Az emésztőrendszer betegségeinek fontosságát jelzi, az, hogy ennek következtében Magyarországon a halálozások 70 százaléka idő előtt történik meg, míg az Európai Unióban ez az arány nem éri el az 50 százalékot. (KSH 2010)

Hasonló regionalizálódás figyelhető meg a férfi és a női emésztőrendszeri betegségek SHA-ja alapján (8. ábra.), mindkét nem esetén a 2 legközelebbi szomszédot tartalmazó mátrix alkalmazása jelentette a legjobb Moran-indexet. A halálok magas-magas hasonlósága főleg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében figyelhető meg: a női halálozási arány Kazincbarcika–Ózd, Abaúj-Hegyközi-, a férfiaké pedig Kazincbarcika, Szerencs, Sárospatak térségeiben sűrűsödik be. A magas női halandóság kiegészül a Budapest alatti Ráckeve–Gyál–Dabas klaszterrel, míg a férfiaknál a Móri kistérséggel. Az alacsony-alacsony térstruktúra nemenként különbözik, a férfiak a fővárosi agglomerációban és a dél-alföldi régióban (Gyula–Sarkad–Békéscsaba, Makó–Szeged) teljesítenek jobban, míg a nők inkább a Nyugat-Dunántúlon és az Alföld északi felén.

Krónikus májbetegségek és cirrózis

A halálok az alkoholfogyasztás közvetett indikátoraként alkalmazható, vagyis az életmód, az egészség-magatartás egyik közvetett mutatója. Az emésztőrendszeri megbetegedések egyik jelentős formája szintén a 2 legközelebbi szomszédos súlymátrixszal éri el a legmagasabb globális Moran-indexet. A férfiak területi mintázata karakteresebb, de a nőké sem sokkal marad el attól. (0,259 és 0,216.) Érdekeség, hogy a női halálozás magas-magas klasztereiből többet és összefüggőbb övezeteket találunk, főleg az északkeleti végeken. Ózd és Kazincbarcika, Abaúj-hegykőz, Sárospatak és Sátoraljaújhely egyértelmű válsággóc az alkoholfogyasztással összefüggő halandóság szempontjából, ehhez csatlakozik a két HL képviselő, Salgótarján és Gyöngyös is. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből Kisvárdra adja a legrosszabb kategóriát, ill. a Csengeri

8. ábra: Az emésztőrendszeri betegségek halandóságának lokális területi sajátosságai (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>		nem szignifikáns	magas-magas (HH)
alacsony-alacsony (LL)	alacsony-magas (LH)	magas-alacsony (HL)	

forrás: saját számítás, szerkesztés

outlier (HL) képviseli az előnytelen állapotokat. A Dunántúlon pedig elsősorban Tata és Tab mutat kimagasló halálozást a krónikus májbetegségek és a cirrózis alapján. A nők alacsony-alacsony SHA-ja szinte egyforma mértékben oszlik meg a keleti és a nyugati országrész között, az előbbit Karcag és Hajdúböszörmény reprezentálja, az utóbbit pedig a Balaton nyugati kistérségei.

A férfiak esetében összefüggő csoportként Északkelet-Magyarországon „csak” a Sárospataki és Tiszavasvári kistérség jelenik meg (Kazincbarcika egy kicsit távolabb, de ő is a férfi gócpont része), addig a Dunántúlon Celldömölk Sárvárral egyesül. A kedvező struktúrát jelző LL térségek is eltérő mintázatúak, a férfiak esetében több fedezhető fel az országos térben, és azok is inkább keleten helyezkednek el. A Szeged és Szeghalom közötti egységes, elnyúlt (hét kistérségből álló) W alakzat emelkedik ki az országos térből, Hajdúszoboszló és Fehérgyarmat szintén „erősít” keletről. Ugyanakkor a fővárosi fejlett agglomerációs kistérségei, ill. a Körömdi kistérség is kedvezőbb folt a férfi krónikus májbetegségek és a cirrózis esetén. (9. ábra.)

9. ábra: A krónikus májbetegségek és a cirrózis nemenkénti területi autokorrelációs mintái (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>		nem szignifikáns	magas-magas (HH)
alacsony-alacsony (LL)	alacsony-magas (LH)	magas-alacsony (HL)	

forrás: saját számítás, szerkesztés

A morbiditás és a mortalitás külső okai

A külső okok (erőszakos, civilizációs vagy „embercsinálta” halálokok), mint például a közúti balesetek, az önbántalmazások és a gyilkosságok azért érdemelnek figyelmet, mert szoros összefüggést mutatnak a társadalmi és az egyéni viselkedés módjával, azok pedig erősen függenek a társadalmi berendezkedéstől és annak változásától. (Mészé 2001; Daróczy 2004b) A női globális Moran index ugyan alacsonyabb, de a HH térségek összefüggőbb klasztereket alkotnak Északkelet-Magyarországon és a Dél-Alföldön. (Igaz, a női SHA esetén a 4 legközelebbi szomszéd-változatos súlymátrixnál a legnagyobb a globális területi autokorrelációs együttható.) Encs, Abaúj-hegyköz, Sátoraljaújhely és Sárospatak-, valamint a Kiskunfélegyháza, Csongrád, Szentes, Kunszentmárton tartalmú magas-magas klaszterek igen tekintélyes és kiterjedt csomópontjai a külső okok következtében beálló női halandóságnak. A férfiak HH csoportjai inkább Északkelet-Magyarországon koncentrálódnak (Pétervásárai, Egri, Ózdi, valamint Edelenyi, Encsi tömörülések, ill. a Baktalórántházai), de a nagykunsági mezőváros (Karcag) is kapcsolódik. Tehát erőteljes keleti determináció fedezhető fel mindkét nem tekintetében a külső okok mentén, indikálva e térség kitettségét a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági mozgásoknak. Az alacsony-alacsony kategória lokális sajátosságai szintén nem különösen egyeznek egymással. A férfiak LL klaszterei a budapesti agglomerációs övezetben, Győr-Moson-Sopron megyében, Veszprém–Zirc és Kadarkút kistérségekben fordulnak elő; míg a nőké a Nógrád megyei Szécsény–Salgótarján térségekben, a Balaton keleti és nyugati felén, a Sopron–Fertődi és a Kapuvári, valamint a Dombóvári kistérségekben található. Érdekesség, hogy Veszprém pozíciója teljesen eltérő a két nem esetében: a férfiaknál az LL-, míg a nőknél pedig a HL kiugró klasztert alkotja. Vagyis kevesebb férfi halálozik el arányosan itt külső okokban, mint nő. A Szegedi, Debreceni, Salgótarjáni megyeközpontokat tartalmazó kistérségek a női mortalitásban kedvező bázisként jelennek meg. (10. ábra.)

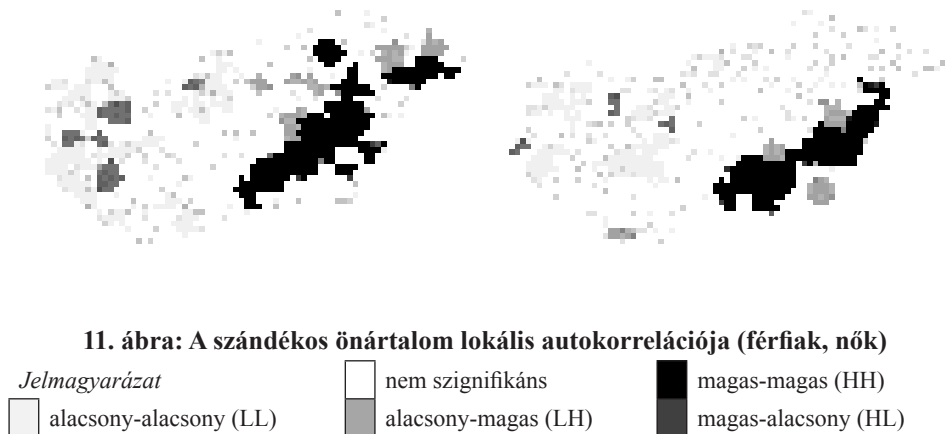
10. ábra: A külső okok lokális térségi mintái (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>			
	alacsony-alacsony (LL)		nem szignifikáns
			alacsony-magas (LH)
			magas-magas (HH)
			magas-alacsony (HL)

forrás: saját számítás, szerkesztés

Önbántalmazás

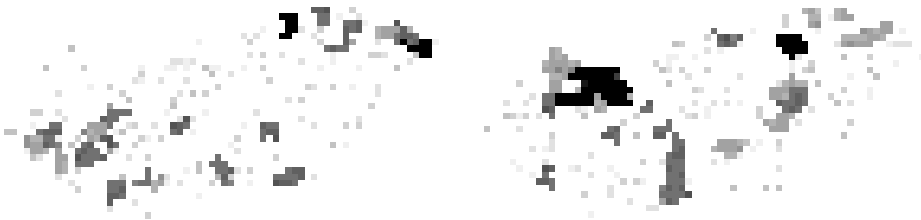
A külső halálokok térstruktúrájának cizelláltabb értelmezéséhez járul hozzá ezen halálozás dezaggregálása. Az öngyilkosságok történelmi határoló görbéje a Nyíregyháza–Pécs vonal, mely fölött alacsonyabb, alatta pedig lényegesen magasabb az öngyilkosságok száma. Zonda et al. (2010) szerint „a lényegesen magasabb öngyilkossági hajlandóság mélyen a kultúrába ágyazott, a tradíciókba gyökérző jelenség”. A szerzők 1970-es évektől a 2000-es évek elejéig tartó időszakban mutatták be az öngyilkosság településszerkezeti és területi megosztottságát, és megállapítják, hogy az ország délkeleti és alföldi megyéi a felelősek a magyar (és Európában is) kiugró öngyilkossági adatokért. Ezen területi sajátosságok továbbra is kirajzolódnak a 2009–2011-es vizsgálati időszakban is (11. ábra.), a nők esetében csak a határoló görbe alatt, a férfi öngyilkosságok klaszterei viszont kissé túlnyúlnak azon. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye déli fele, ill. Miskolc önálló magas-magas klaszterként jelenik meg ez utóbbi nem esetén. Mindkét nem jellegzetessége az, hogy a Dunántúlon csupán alacsony-alacsony és egy-egy kistérségből álló outlier-ek alakítják az öngyilkosság területi struktúráját. A nők LL klaszterei kisebb, de egybefüggőbb térségekben lelhetők fel a Balaton és annak déli szomszédságában, a Bicske-Mór és a Lenti-Zalaegerszeg egységeiben, valamint Vas és Győr-Moson-Sopron megye határtérségében. Három magas-alacsony outlier differenciálja a Dunántúlt, a Gárdonyi, Pannonhalmi és a Szentgotthárdi kistérség emelkednek ki a környezetükből kedvezőtlenebb értékeivel. A férfiak alacsony-alacsony területei majd kétszer annyi kistérséget fednek le. Főként Győr-Moson-Sopron és Zala megye nyugati részein lévő kistérségek alkotják, kiegészülve a Balaton vonalával és a főváros főleg nyugati határtérségeivel. A HL klasztereket Dorog, Marcali, Vasvári, Sümeg és Pápa térségei alkotják, jelezve a dunántúli térség öngyilkossági egyenlőtlenségeit. Összegezve kijelenthetjük, hogy az öngyilkosság karakteresebb területi sajátosságokkal jellemezhető a férfiak esetében, melyet a területi lefedettség ad, több és konzisztensebb HH és LL klaszter található ezen nemnél.

forrás: saját számítás, szerkesztés

Testi sértés

A testi sértés okozta idő előtti halálozás területi autokorrelációja igen csekélynek mondható, főleg az erősebb nem esetén. (0,038 értéket vesz fel a Moran-féle I.) Csupán két magas-magas klaszter akad, ezek is Északkeleten: a Fehérgyarmati és a Kazincbarcikai kistérségekben. Ezen kategórián túl csak a területi kiugró értéket képviselő térségek alakítják érdemben a testi sértés SHA-jának térszerkezetét. A női területi mintázat viszont – ha nem is nagymértékben, de – határozottabb karaktert mutat. (Hozzá szükséges tenni, hogy míg a férfiaknál a 2-, addig itt a 4 legközelebbi szomszédos súlymátrix hozott jobb eredményt.) Az észak-dunántúli területeken jóval kiterjedtebb HH klaszter fedezhető fel, amely a Pápa, Győr, Pannonhalma, Komárom, Kisbér, Mór, Oroszlány kistérségeket fedi le. Keleten csupán egy ilyen, magas-magas csoport található, ez pedig Miskolc térségében. A magas-alacsony kiugró testi sértést produkáló kistérségekre főleg Duna vonalán, ill. a Dunántúlon; míg az alacsony-magas outlier-ek a keleti országrészben bukkanhatnak. (12. ábra.)

12. ábra: A testi sértés standardizált halálzási arányainak területi hasonulása (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>		 nem szignifikáns	 magas-magas (HH)
 alacsony-alacsony (LL)	 alacsony-magas (LH)	 magas-alacsony (HL)	

forrás: saját számítás, szerkesztés

Az elkerülhető halálokok

A szükséges egészségügyi ellátás megfelelő időben történő igénybevételével elkerülhető halálozás mutatót az ellátó rendszer minőségének jellemzésére vezették be az 1970-es években. Mértékét részben az egészségügyi kapacitások hozzáférhetősége, részben pedig az ellátásra szoruló egyének igénybevételi hajlandósága befolyásolja. (Vagyis a rendelkezésre álló kapacitások, annak igénybevételének körülményei, és az egészségkultúra, egészségmagatartás.) (Vitray–Bakacs 2012) Magyarországon az elkerülhető halálozások arányára vonatkozó adatokat tekintve rákbetegségek, a keringési betegségek és az emésztőrendszeri betegségek csoportjaiban Magyarország pozíciója a legkedvezőtlenebb. (KSH 2010)

A fentebb idézett szerzőpáros a 75 év alatti elkerülhető halálokok területi viszonyait megvizsgálva, megállapította, hogy a megyeszékhelyek kistérségeiben általában alacsonyabb annak mértéke, amely az egészségügyi kapacitások könnyebb elérhetőségére utal. Ugyanakkor itt is megjelenik a kelet-nyugat dichotómia, a keleti megyeszékhelyeken (pl.

Miskolc, Salgótarján) magasabb, mint nyugaton az ezen típusú SHA. Megjegyzik azt is, hogy a Balaton déli partján egymás mellett található a legmagasabb és a legalacsonyabb elkerülhető halandóságú kistérségek.

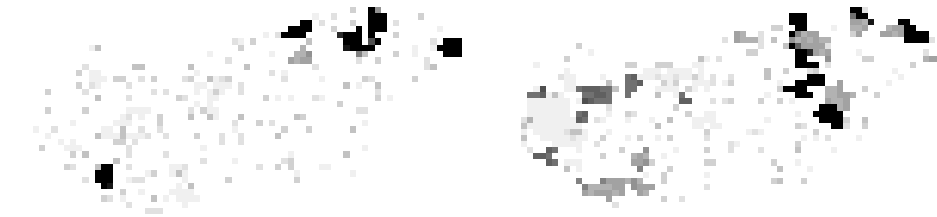
A 2009–2011-es időszakra vonatkozó vizsgálatok pozitív szomszédsági hasonulást jeleznek mindkét nem esetében. (13. ábra.) A magas-magas klaszterek egy kivétellel csak a keleti országrészben találhatók, míg az alacsony-alacsony csoportok Budapesten és környékén, ill. a Dunántúlon láthatók. A HH-típusú férfi elkerülhető halálozás inkább az északkeleti (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg) megyékben jellemző, míg a nők emellett az alföldi kistérségekben is előfordulnak. (Tiszafüredi és Szeghalomi.) Szignifikáns férfi alacsony-magas kistérség egyedül Eger, a megyeszékhelyek közül csak ez „csökken le” a körülötte lévő **magas területekből**. A **megyeszékhelyek** közül Budapest és Veszprém, ill. az azok körüli kistérségek jelennek meg kedvező (LL) állapottal, de a Szekszárd és Győr környéki kistérségek vélhetően a nagyváros közelségének köszönhetően érnek el előnyösebb kondíciót. A férfiak egyedüli dunántúli magas-magas klasztere a Nagyatádi központú.

A nők esetében a területi kiugró LH térségek között több megyeszékhelyet magába foglaló térséget fedezhetünk fel. Miskolc, Salgótarján, Pécs kistérségeiben jobb állapotokat tapasztalhatunk, de hozzájuk csatlakozik a Kisvárdai, a Csengeri, a Püspökladányi és Sárospataki is Kelet-Magyarországról. A többi LH kistérség a Dél-Dunántúli régióban található, viszonylag összefüggő területet alkotva. Az alacsony-alacsony klaszterek Budapesten és annak nyugati szomszédjaiban észlelhetők, valamint egybefüggő terület határolható le Szombathely, Zalaegerszeg és Keszthely szomszédjaival egyetemben. Letenye, Kőszeg, Pápa és Sümeg kistérségek veszik körül ez utóbbi LL térségeket, ezen túl Kisbér és Ercs tartoznak még a magas-alacsony típushoz.

Fontos kutatási kérdésként fogalmazható meg az, hogy az egészségügyi ellátások, szolgáltatások elérhetősége vagy az egészség-magatartás befolyásolja nagyobb mértékben az elkerülhető halálokok alakulását? (A kérdés megfogalmazását és megválaszolását bonyolítja a tény is, hogy a két jelenség nem különíthető el egyértelműen egymástól, azok átfedésben vannak. Hiszen aki egészségtudatosabb, feltehetően az egészségügyi ellátórendszert is használja akkor, amikor szükséges.) Vélhetően az elérhetőségnek fontos szerepe van, hiszen főleg a külső vagy belső perifériák alkotják a magas-magas klasztereket. Mégis, nyilvánvalóan az egészségkultúrának, az egészség-magatartásnak is jelentős szerepe lehet, erre utal a Szerencsi kistérség helyzete. A férfiak esetében, közvetlen a Miskolci kistérség mellett alkot több társával együtt magas-magas klasztert. De a nők esetében szintén az LH Miskolc melletti Mezőkövesdi és Kazincbarcikai HH kistérségek mutatnak rá ugyanerre a helyzetre. A fenti kérdésre adhat választ a dohányzásnak tulajdonítható halálokok területi elemzése.

Szükséges jegyeznünk, hogy az elkerülhető halálokok is többé-kevésbé követik az ország fejlettségi/elmaradottsági térstruktúráját. (Ezt fejezi ki az elkerülhető halálokok SHA-ja és a területi elmaradottság komplex mutatójának Pearson-féle korrelációs együtthatója, amely ugyanakkora erős-közepes negatív kapcsolatot eredményez mindkét nem esetén! Tehát nincs különbség a két nem között az „elkerülhetőség”, mint összetett fogalom tekintetében.)

Mindemellett a nemenkénti születéskor várható élettartamok és az elkerülhető halálozások halálozási arányai között is nagyon erős, negatív korreláció van, jelezve azt, hogy a magasabb egészségi állapot jobb egészségügyi infrastruktúra-elérhetőséggel, használattal és magatartással jár együtt. (Tehát az egészség-magatartás fejlesztése jelentős tartalékokat rejt a halandósági helyzet javításában.)

13. ábra: Az elkerülhető mortalitás szomszédsági relációi (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>			
	alacsony-alacsony (LL)		nem szignifikáns
			alacsony-magas (LH)
			magas-magas (HH)
			magas-alacsony (HL)

forrás: saját számítás, szerkesztés

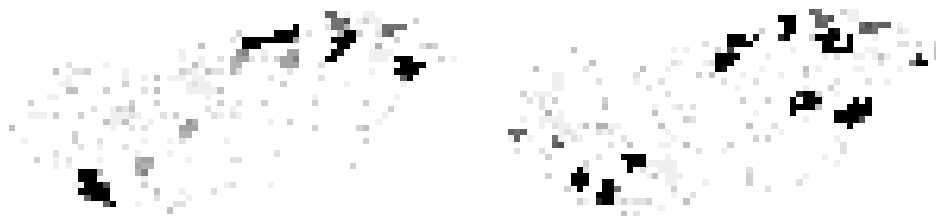
A dohányzásnak tulajdonítható halálokok

A dohányzásnak tulajdonítható halálokok SHA-ja az egészségkultúrát, -magatartást fejezi ki. A női területi szerkezet szomszédsági hasonulása erőteljesebbnek mondhatók a férfiakénál, erre utal a globális területi autokorrelációs együtttható. Ez abban nyilvánul meg (újra), hogy a női nem főleg HH térségei karakánabban jelennek meg, nagyobb területet fednek le. (14. ábra.) Ugyanakkor arra is ráirányítjuk a figyelmet, hogy a dohányzásnak tulajdonítható halálokok térségei némileg megegyeznek az elkerülhető halálokok térségeivel. A két mortalitási mutató közötti Pearson-féle korrelációs együtttható is erős-közepesnek tekinthető mindkét nem esetében. Mindez azt jelzi, hogy az egészségi helyzet javításában jelentős szereppel bír a dohányzás szintjének csökkentése mind a férfiak, mind a nők esetében. A nők magas-magas klasztereiből nyolc az Alföldön vagy Észak-Magyarországon található, három pedig a dél-dunántúli régióban. A férfiaknál ez a megoszlás öt-kettő. Érdekes, hogy az Encsi és Bodroglói kistérség a magas-alacsony csoporthoz, míg Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Csepreg és Kapuvár térségei pedig az LL kategóriához tartozik mindkét nem esetében. A nők esetében a budapesti agglomeráció eltűnik az alacsony-alacsony klaszterek közül, inkább a Balaton környékén, ill. Szekszárd kistérségében kisebbek a dohányzás kárai. A férfiak közül kevesebben hunynak el a dohányzás következtében a főváros környékén, ill. Veszprém térségében.

Vélhetően az elkerülhető halálokok magyarázatában az életmód tekintélyesebb súllyal szerepel az elmaradott térségekben. Erre példa Miskolci kistérséggel határos Szerencsi és Tiszaújvárosi magas-magas férfi klaszter, valamint az alacsony-alacsony Nyíregyházi kistérséggel közvetlenül határos Tiszavasvári női HH csoport.

A légzőrendszer megbetegedései

A világ tíz vezető haláloka közül négy a légzőrendszer betegsége, amelyek az összes halálozás 17%-át okozzák. A KSH országcsoport szerinti vizsgálata kimutatta, hogy társadalmi-gazdasági fejlettségi lejtő alapvetően meghatározza a légzőrendszer betegségeinek alakulását. (KSH 2009) Ezt regionális szinten saját kutatásaink is megerősítették. (15. ábra.) Így feltevésünk szerint a magyar kistérségi gyakoriságok az elmaradott régiókban ma-

14. ábra: A dohányzásnak tulajdonítható halálozás területi mintái (férfiak, nők)

<i>Jelmagyarázat</i>			
	nem szignifikáns		magas-magas (HH)
	alacsony-alacsony (LL)		alacsony-magas (LH)
			magas-alacsony (HL)

forrás: saját számítás, szerkesztés

gasabbak, míg a fejlettekben alacsonyak. A férfiak esetében egy markáns magas-magas gócpont lelhető fel az északkeleti térségben (nagy részét Borsod-Abaúj-Zemplén megyében), ill. Salgótarjáni mikrorégió önállóan is egy HH klasztert jelent. A LL csoportok nagy része összefüggő térség a Dunántúlon: a Balatonfüred–Székesfehérvár–Kapunvár–Győr négyszögben (12 kistérség), emellett Budapesten is alacsonyabb a légzőrendszeri betegségek előfordulása. Területi kiugró értéket produkáló kistérségek: a Bicskei, a Veregyházi, a Derecske–Létavértesi (HL), míg az északkeleti válságzóccal szomszédos Encsi és Záhonyi az alacsony-magas klasztert képviseli. Az egybefüggő területeket tekintve nagy a hasonlóság a két nem között, a HH klaszterek a nők esetében kisebb területet fednek le (öt kistérséggel, zömmel BAZ megyeiekkel), míg a dunántúli LL négyszög területe tizenhét (!) kistérségre bővült. (Tapolca–Dunaújváros–Győr–Sárvár négyszög.) Budapest és Esztergom térsége az LL kategóriát bővíti, míg a dél-dunántúli Szigetvári–Szentlőrinci kistérségek a magas-magas klasztert. Veregyháza mellett az Őriszentpéteri kistérség emelkedik ki magasabb gyakoriságával a környező térségek közül.

15. ábra: A légzőszervi halandóság lokális területi mintázata (férfiak, nők)

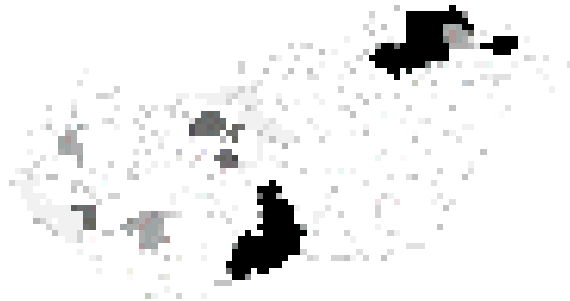
<i>Jelmagyarázat</i>			
	nem szignifikáns		magas-magas (HH)
	alacsony-alacsony (LL)		alacsony-magas (LH)
			magas-alacsony (HL)

forrás: saját számítás, szerkesztés

A légzőszervi megbetegedések közül kiemelt jelentőséggel bír az idült alsó légúti betegségek, amelyek szintén a társadalmi-gazdasági lejtő mentén szóródnak. Ezen betegség területi mintázata szinte megegyezik a légzőszervi megbetegedésekével. (Így ezt nem közöljük részleteiben.)

Csecsemőhalandóság

A csecsemőhalalozásnak megkülönböztetett szerepe van a kor szerinti halandóságban, mert az egyéves életkor elérése előtt meghalt csecsemők aránya érzékenyen fejezi ki egy adott terület társadalmi-gazdasági fejlettségét, az egészségügyi ellátás színvonalát. (KSH 2011) Úgy véljük, hogy a csecsemőhalandóság többé-kevésbé megfelelően fejezi Magyarország fejlettségi térszerkezetét. (16. ábra.) Két jelentős HH központ mutatkozik meg, ismét a főként Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeit tartalmazó régió, ill. a Duna–Tisza közén lévő öt kistérség. (Bajai, Bácsalmási, Jánoshalmi, Kiskunhalasi, Kiskőrösi. A kedvezőtlen helyzetről tájékoztat az ÁNTSZ 2010.) Két kedvező egy-egy terület található: egy Budapest központtal bíró, valamint egy, a Nagykánizsa–Óriszentpéter tengely mentén értelmezhető. Kaposvár, Sárvár, ill. Sárospatak alacsony-magas klaszter-képviselők, míg Bicske, Adony, Érdi a magas-alacsony csoportot alkotják.

16. ábra: A csecsemőhalandósági ráta területi autokorrelációja (2009–2011)

<i>Jelmagyarázat</i>					
	alacsony-alacsony (LL)		nem szignifikáns		magas-magas (HH)
			alacsony-magas (LH)		magas-alacsony (HL)

forrás: saját számítás, szerkesztés

Ezen túl be kívántuk mutatni a fertőző és parazitás megbetegedések, a közlekedési balesetek, a vastagbél és végbél rosszindulatú daganatai, az emlő és méhnyak rosszindulatú daganatai és a prosztata rosszindulatú daganatai által okozott mortalitás területi struktúráját. Az alacsony gyakoriság mellett ezen esetekben nem, vagy alig találtunk szomszédosági hasonulásra utaló jeleket.

A korábbi szakirodalmi forrásokban (Bálint 2010, Csíte–Németh 2007; Szilágyi–Uzzoli 2013; Uzzoli 2013) tapasztalhattuk, hogy az általános halandósági indikátornak (születéskor várható élettartam) igen erőteljes társadalmi-gazdasági és térségi beágyazottsága

tapasztalható hazánkban. Véleményünk szerint ezen összefüggések kiterjeszthetők a korai halálózásra és az azt alkotó főbb halálokokra, valamint a nemenkénti életesély-különbségekre is. A halálokok többségénél világosan előtűnnek a társadalmi-gazdasági értelemben elmaradott külső és belső perifériák (főként Kelet-Magyarországon) a kedvezőtlen halálózási értékekkel. A jobb elérhetőséggel bíró és fejlettebb térségek Budapesten és környékén, valamint az észak-dunántúli térségek általában az alacsonyabb halálózási valószínűségükkel tűnnek ki. Azt is meg szükséges jegyezni, hogy a nemenként eltérő területi mintázatok figyelhetők meg, különösen a nagyobb súlyarányú szereplő halálokok esetében (keringési, rák- és emésztőrendszeri mortalitások). Főleg a férfi halálózási okok térbeliségében fedezhető fel nagyobb egyezés a társadalmi-gazdasági értelemben vett fejlettséggel, a nőknél több esetben elmarad ettől. Ezen túl az életmódban, az egészségtudatosságban is világos spaciális jellegzetességek rajzolódnak ki mindkét nem esetében, amelyek követik a hagyományos fejlettségi/elmaradottsági térstruktúrát. Véleményünk szerint a halálózási mutatók térbeliségében a városiasságnak/vidékiességnek is határozott szerepe van. Eltekintve a módosítható területi egység problémájától, inkább az ország közép- és északi felén lévő megyeközpontok, regionális központok kistérségei jelentenek védőbástyát a főbb halandósági okok esetében. A férfi népesség legkedvezőbb halálóki értékei leggyakoribban a Budapesti, az Egri, a Győri és a Veszprémi kistérségekben, a nők pedig a Budapesti, Győri és Veszprémi térségekben fordulnak elő.

Tanulmányunk második felében az idő előtti halandóság társadalmi-gazdasági és térbeli regressziós összefüggéseinek bemutatására törekszünk az új évezred első dekádjának végén. A főbb empiriákban megjelölt faktorok (társadalmi-gazdasági fejlettség, településszerkezet, életmód, társadalmi tőke, egészségügyi infrastruktúra, kirekesztés, szomszédsági relációk) mentén értelmezzük a korai halandóság okait, azok kistérségi egyenlőtlenségeit.

Végül újabb regressziós elemzésekkel a nemenkénti halandóság főbb kistérségi törésvonalait eredményező strukturális tényezők beazonosítását végezzük el, amely eredményekből a jövőre vonatkozó tendenciákat is kiolvassunk.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ádány R. (2011): *Megelőző orvostan és népegészségtan*. Debreceni Egyetem. 122 p.
- Anselin L. (2005): *Exploring Spatial Data with GeoDaTM: A Workbook*. Center for Spatially Integrated Social Science, Spatial Analysis Laboratory Department of Geography University of Illinois. 244 p.
- ÁNTSZ Dél-alföldi Regionális Intézete (2010): *Tájékoztató Bács-Kiskun megye lakosainak egészségi állapotáról, 2010*. 59 p.
- Bálint L. (2008): Öngyilkosságok Magyarországon – néhány területi jellegzetesség. *Területi Statisztika*, 48. (5), 573–591. pp.
- Bálint L. (2010): A területi halandósági különbségek Magyarországon 1980–2006. *Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései* 90. 181 p.
- Balku E. – Vitray J. (n.d.): Az OEFI halandósági adatbázisának módszertani ismertetője. 4 p. <http://www.oefi.hu/halalozas/modszertan.pdf>
- Boncz, I. – Sebestyén A. (2006): Economy and mortality in Eastern and Western Europe between 1945 and 1990: the largest medical trial of history. *International Journal of Epidemiology*, 35 (3) 796–797. pp.
- Borell C. – Arias A. (1995): Socioeconomic factors and mortality in urban settings: the case of Barcelona, Spain. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 49 (5) 460–465. pp.
- Bublik B. – Tóth I. J. (2013): *Rejtett lakossági jövedelmek kistérségi szintű becslése*. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, Budapest, 2013. április. 36 p.

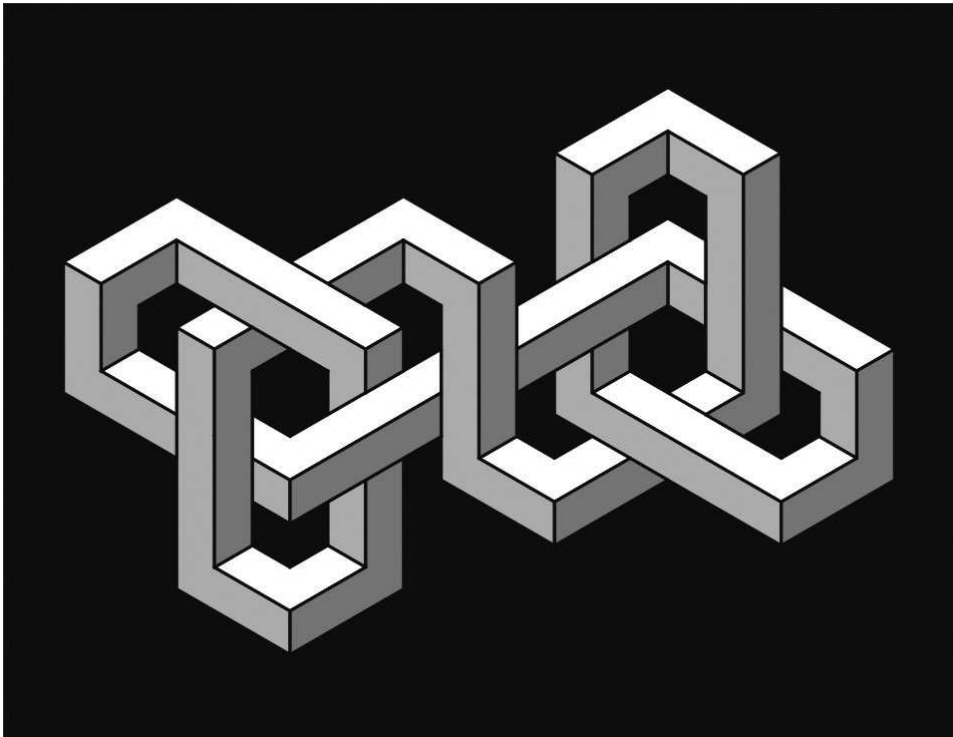
- Cornia G. A. – Paniccia R. (2000): *The Transition Mortality Crisis: Evidence, Interpretation and Policy Responses*. New York: Oxford University Press, 420 p.
- Csöste A. – Németh N. (2007): A születéskor várható élettartam kistérségi egyenlőtlenségei az ezredforduló Magyarországon. *Kormányzás Közpénzügyek Szabályozás*, II. (2), 257–289. pp.
- Daróczi E. (2004a): Európa kelet–nyugati megosztottsága az életesélyek terén. 11–40. pp. In: Daróczi E. – Kovács K.: *Halálzási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak*. Kutatási jelentés 77. Budapest: KSH–NKI, 212 p.
- Daróczi E. (2004b): A várható élettartam Magyarországon európai összehasonlításban. 41–74. pp. In: Daróczi E. – Kovács K.: *Halálzási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak*. Kutatási jelentés 77. Budapest: KSH–NKI, 212 p.
- Dusek T. (2003): A statisztikai adatok területi aggregálásának kérdései. *Statisztikai Szemle*, 81 (2) 127–144. pp.
- EC (2008): Egészségügyi vasfüggöny Európában? Sajtóközlemény.
- Egri Z. (2013): Az egészségyenlőtlenségek Európája – Összehasonlító elemzés az európai országok körében. *Humánpolitikai Szemle*, 24. (12), 11–32. pp.
- Fiscella F. – Franks P. (1997): Poverty or income inequality as predictor of mortality: longitudinal cohort study. *British Medical Journal*, No. 314 1724–1728. pp.
- GKI Gazdaságkutató Rt. (2003): *Az egészségügy makrogazdasági összefüggérendszer*. Budapest. 221 p.
- Hablicsek L. – Kovács K. (2007): Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005. *Kutatási Jelentések*. 2007. 1. KSH, Budapest, pp. 1–171.
- Józan P. (1997): A nők egészségi állapotának néhány jellemzője. 107–121. pp. In: Lévai et al. (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997*. Budapest: Társadalmi és Humán Erőforrás Kutató Intézet, 168 p.
- Józan P. (2006): Jelentés a demográfia állapotáról és a népesedési viszonyokról. 159–172 pp. In: Vizi et al. (szerk.): *Előmunkálatok a társadalmi párbeszédhez*. Budapest: Gazdasági és Szociális Tanács, 264 p.
- Juhász A. – Nagy C. – Páldy A. – Beale L. (2010): Development of a Deprivation Index and its relation to premature mortality due to diseases of the circulatory system in Hungary, 1998–2004. *European Journal of Public Health*, 22. (5), 620–624. pp.
- Klinger A. (2001): Halandósági különbségek Magyarországon iskolai végzettség szerint. 95–118. pp. In: Hársfalvi et al. (szerk.): *Matematikától a kriminálinformatikáig. Emlékkötet Dr. Kovácsné Nagy Katalin tiszteletére*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 330 p.
- Klinger A. (2006a): Újabb adatok a vidéki kistérségek és a budapesti kerületek halandósági különbségeiről. *Demográfia*, 49 (2–3), 197–231. pp.
- Klinger A. (2006b): Újabb adatok a vidéki kistérségek és a budapesti kerületek halandósági különbségeiről (II). *Demográfia*, 49 (4), 342–365. pp.
- Koós B. (2008): *A gazdasági szuburbanizáció vállalatdemográfiai megközelítésben egy magyarországi példán*. PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola. 180 p.
- Kopp M.S. – Skrabski Á. – Székely A. – Stauder A. – Williams R. (2007): Chronic stress and social changes, socioeconomic determination of chronic stress. *Annals of the New York Academy of Sciences* (1113), 325–338. pp.
- Kopp M. – Skrabski Á. (2001): Pszichoszociális tényezők és egészségi állapot. A Népesedéspolitikai ad-hoc Munkabizottság számára készített tanulmány. 27 p.
- KSH (2009): *Statisztikai tükrök*. A légzőszervi megbetegedések. III. évfolyam 44. szám.
- KSH (2010): Társadalmi helyzetkép 2010. Egészségi állapot, egészségügy. 39 p.
- KSH (2011): *Statisztikai tükrök*. Csecsemőhalandóság Magyarországon. V. évfolyam 70. szám. 11 p.
- Kunst A. (2008): Development of health inequalities indicators for the Eurothine project. Tanulmány. 9 p.
- Lawlor D. A. (2002): Rurality, deprivation, and excess winter mortality: an ecology study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 56 (5) 373–374. pp.
- Mackenbach J. – Looman C.W. (1994): Living standards and mortality in the European Community. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 48 (2) 140–145. pp.
- Mackenbach J.P. – Kunst A.E. – Looman C.W. (1991): Cultural and economic determinants of geographical mortality patterns in the Netherlands. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 45 (3) 231–237. pp.
- Meslé F. (2001): Halandóság Kelet- és Nyugat-Európában: növekvő különbségek. *Regio Kisebbség, Politika, Társadalom*, 12 (1) 163–176. pp.
- Meslé F. (2002): Mortality in Eastern Europe and the former Soviet Union : long-term trends and recent upturns. IUSSP/MPIDR Workshop „Determinants of Diverging Trends in Mortality.” 19 p.
- Meslé F. (2004): Mortality in Central and Eastern Europe: long-term trends and recent upturns. Demographic research. Special Collection 2. 28 p.
- Obádovics Cs. (2012): A népesség területi szintű vizsgálata az előreszámítások és a tényadatok alapján Magyarországon. *Territoriális Statisztika*, 52. (2), 125–145. pp.

- Queste A. – Fehr R. – Kistemann T. – Blettner M. (2002): *Geo-socio-economic factors as determinants of health: An analysis of small area mortality rates in Germany*. Geo Health Conference, Victoria University of Wellington. 4 p.
- Skrabski Á. (2003): A társadalmi tőke és a középkorú halálozás összefüggései. – XLVI. (1) 95–103. pp.
- Spijker J. J. A. (2004): *Socioeconomic Determinants of regional Mortality Differences in Europe*. PhD. Dissertation. Rijks Universiteit Groningen. 325 p.
- Szilágyi D. – Uzzoli A. (2013): Az egészségügyenlőtlenségek területi alakulása az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. *Területi Statisztika*, 53. (2), 130–147. pp.
- Tóth G. (2003): Területi autokorrelációs vizsgálat a Local Moran I módszerrel. *Tér és társadalom*, 17. (4), 39–49. pp.
- Tóth G. (2013): *Bevezetés a területi elemzések módszertanába*. Miskolci Egyetem, 165 p.
- Uzzoli A. (2008): The mortality situation and its spatial dimension in Hungary. *Regionální studia czech regional studies*, 2008/2, 41–50. pp.
- Uzzoli A. (2013): A válság és egészség Magyarországon – Feltételezések és vélemények. *Egészségtudomány*, LVII. (3), 18 p.
- Varga B. (2007): *Magyarországi természetes népmozgalmi események egyes gazdasági-társadalmi tényezők tükrében*. Doktori értekezés. Miskolci Egyetem, Vállalkozáselemélet és gyakorlat Doktori Iskola, 143 p.
- Vitray J. (2011): *Az egészség és az egészségügyenlőtlenség egyéni és közösségi befolyásoló tényezői*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola. 123 p.
- Vitray J. – Bakacs M. (2012): *Az egészségügyi ellátás révén elkerülhető halálozás vizsgálata 174 kistérség szerint, 2005–2007*. Készült a Budapest Intézet megbízásából. 15 p.
- Weidner G. – Cain V. (2003): The Gender Gap in Heart Disease: Lessons From Eastern Europe. *American Journal of Public Health*, 93 (5), 768–770. pp.
- Zonda T. – Veres E. – Juhász J. (2010): Az öngyilkosság, mint a társadalmi anomia területi konzekvenciái. *Falu*, XXV. (4.), 57–69. pp.

JEGYZETEK

- * A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- 1 A viszonyítást Magyarországra vonatkozóan Kopp–Skrabski (2001) annak függvényében teszik meg, hogy az 1930-as években volt akkora férfi korai mortalitási arány, mint az ezredfordulón. Akkor a szegénység jóval magasabb mértéket öltött, nem voltak hatékony gyógyszerek, antibiotikumok, a tbc okozta halandóság pedig igen nagymértékű volt. Ádány (2011) szerint a 45–64 éves férfiak halálási aránya magasabb volt 1991–1995 között, mint 1920–21-ben, és csak 2006-ra csökkent le az 1930–31-es szintre.
 - 2 Józán szerint (2006) a kommunista hatalomátvétel idején más betegségtípusokkal kellett megküldeni (fertőző betegségek, csecsemőhalandóság), ezt kis ráfordítással lehetett kivitelezni. A későbbiekben fellépő kardiiovaszkuláris és daganatos betegségekre nem tudott hatékony választ adni a rendszer.
 - 3 Ami főként a külső okok által bekövetkezett halandóságot jelenti.
 - 4 A tanulmány öt kulcsmutató alapján klaszterezte az európai teret, a nemenkénti születéskor várható élettartamok, a férfi és a női idő előtti halandósági ráták, valamint a csecsemőhalandóság alapján. A vizsgálati módszer a kétlépéses (Two-step) klaszterelemzés. A vizsgálat időszaka 2008–2010.
 - 5 A relatív szórás értéke 226 százalék.
 - 6 40 kistérségben 2009–2011 között nem fordult elő fertőző és parazitás betegségnek tulajdonítható halandóság.
 - 7 9 kistérségben nem hunyt el egy személy sem ebben a betegségben.
 - 8 A légzőrendszeri betegségeknek 1 kistérségben nem volt áldozata a férfiak esetében.
 - 9 A vizsgált időszakban 3 kistérségben nem volt ilyen feljegyzett halálozás.
 - 10 74 kistérségben nem hunyt el nő sem fertőző és parazitás betegségben.
 - 11 A légzőrendszeri mortalitást 2009–2011 között 5 kistérségben nem jegyezték fel.
 - 12 A halandóság külső oka 2 kistérségben 0 értéket vett fel.
 - 13 2 kistérségben nem volt dohányzásnak tulajdonítható halálozás a nők körében.
 - 14 „... a Moran I egy olyan mutató, amely megmutatja, hogy a vizsgált terület értéke mennyiben hasonlít vagy különbözik szomszédjától.” (Tóth 2003)
 - 15 A lokális Moran népszerűsége mögött az a tény áll, hogy a térbeli kapcsolat dekomponálható négy szignifikáns kimenetre. A térelemek és azok környezetének (szomszédainak) értékei lehetnek egyaránt magasak vagy alacsonyak, azaz szig-

- nifikánsan magas–magas (HH), valamint alacsony–alacsony (LL) klaszterek detektálhatók. Előfordulhat, hogy a megfigyelt lokáció értéke magas, de környezetében alacsony értékek szerepelnek, ekkor magas–alacsony (HL), míg a fordítottja esetében alacsony–magas (LH) klaszterekről, szignifikáns térbeli outlierekről beszélhetünk.
- 16 A Moran I mutató mellett zárójelben a legjobb értéket adó súlymátrix rövidítése található. A „kir” a királynő-, a „bás” a bástyaszomszédságot jelenti.
- A „sz” betű és az előtte lévő szám a legközelebbi szomszédok számát jelenti. (Pl. „2sz” a két legközelebbi szomszédot jelenti.)
- 17 Megjegyezzük, hogy az Eurostat más módszertan alapján számolja a standard népességet, így közvetlenül nem hasonlítható össze a hazai kistérségi és a statisztikai szervezet által közölt regionális adatsorok.
- 18 Itt a színek magyarázatát megcseréltük azért, hogy összhangban legyenek a halandósági jellemzőkkel.

Egyetemi divatházak – a magyar felsőoktatás anomáliái a tények és az illúziókeltés viszonylatában

(Összefoglaló megállapítások) A felsőoktatás minden civilizált társadalom jövőképét nagyban befolyásolja. Az oktatási intézmények képzési rutinja alappilléreül szolgál az élhetőbb társadalom kialakításában. A tanulmányban egy kutatás eredményeit mutatom be, amelyben a felsőoktatásban tapasztalható, általában rejtett problémákat ismertetem.

Jelenleg nem áll rendelkezésre olyan rendszer, és a személyi feltételek sem adták ahhoz, hogy minőségorientált felsőoktatás működjön az országban.

A hallgatók egyértelműen nagyobb figyelmet szentelnek a megjelenésekre és az általuk birtokolt technológiai vívmányok korszerűségére, semmint a belső lényegükre. A kutatás rámutatott arra, hogy a tanulmányok során mutatott alázat az egyetemisták 70%-ának, a stresszkezelés 60%-ának, míg a helyes életvitel kialakítása 85%-ának okoz gondot. Ebből következően alig lehet olyan hallgatóra bukkanni, aki a humán értékeket figyelembe véve minden kritériumnak eleget tesz, főleg annak ismeretében, hogy az egyetemisták csupán 10%-a tarja szem előtt az idegen helyre való belépéskor a köszönésre vonatkozó általános illemszabályt.

A hallgatóság megítélése szempontjából a tanárok nagyon vegyes képet mutatnak, amely sok esetben arra ösztönzi őket, hogy távol maradjanak az órától. Az órakerülés oka jórészt nem betegség vagy esetleg munka, hanem sokkal inkább az, hogy feleslegesnek tartják a hallgatók az órát. Ez összefügg azzal is, hogy a tanári kar közül sokan negatív megítélés alá esnek tanári kompetenciájukat tekintve.

Mindezek mellett frusztrációt okoz az adminisztrációs ügyek olykor lassú elintézése, illetve az elektronikus rendszer összeomlása tárgyfelvételnél és vizsgajelentkezésnél. A hallgatók súlyos kritikával illették a tananyag szerkezetét, a vizsgakövetelményeket és az osztályzást is.

Összességében megfontolandó lenne egy decentralizáltabb felsőoktatási rendszer kiépítése, amely nem ennyire személytelen, mint a jelenlegi. Célszerű lenne előtérbe helyezni egy több szemponton alapuló felvételi rendszert, amely a szakmai tudás mellett számításba vesz olyan kompetenciákat is, mint az alázat, az életvitel és a stresszkezelés. Ezt kivetítve a hallgatóság mellett a tanárookra és minden egyéb felsőoktatásban érdekeltre lehetővé válik a versenyképes, minőségorientált felsőoktatási rendszer kiépítése és ez által a diploma presztízisének növelése.

Kulcsszavak: *oktatás, erkölcs, elhivatottság, életvitel, lelki egyensúly, szervezés, illúzió*

1. Bevezetés

Az emberiség a XXI. századra teljesen megváltozott életviteli szokásait és tudásanyagát tekintve. Ami régebben természetesnek tűnt, az mára már elveszni látszik, és ami régebben elképzelhetetlennek tűnt, mára az iskolapadokban is teljesen természetessé vált. Ez persze megváltoztatta az emberek hétköznapjait, és az élet minden egyes területén jelentkeznek a változás nyomai. A minden területen átívelő generációk közötti hidat leküzdeni nagyon nehéz; sőt, egyre nehezebb. Nincs ez másképp az oktatási rendszerben sem.

Az oktatási rendszer szerteágazó jelentőséggel bír. Egyrészt természetesen az iskola-padból kikerülve a fiatalok a munkaerő-piaci kínálatot adják, ezzel is meghatározva az elkövetkező évek humánpolitikai emberanyagának lényegét. Másrészt pedig az érettségivel, diplomával kikerülő ex-hallgatók tudásukkal számot adnak egyéni és környezeti kulturális színvonalukról, a legújabb trendekről és ezek által rámutatnak arra, merre is fog várhatóan tartani a világ.

Jóllehet, a felhalmozott tudás egyben nagyobb intellektualitást és informáltságot, kulturális megnyilvánulást is kellene, hogy eredményezzen, azonban ez nem minden esetben van így. A gyakorlatiasság és a lexikai ismeretek nem minden esetben állnak egymással egyenes arányban. Míg a régebbi világban a „technológiai csodavívmányok” nélkül az emberek valóban tudtak dolgokat, addigra a mai modern felnövő generáció sok esetben inkább azt tudja, hogyan érhetőek el adott információk. (Példa: régebben, mikor nem volt számítógép, teljesen megszokott volt, hogy az ember fejben, esetleg írásban számol, a saját maga által megszerzett tudás alapján; ezzel szemben a ma embere előkapja az okostelefonját, laptopját, bármilyen erre a célra használható kutyuját és kiszámoltatja azzal az eredményt.)

Bárhogya is definiáljuk az oktatási rendszert, az vitán felül áll, hogy a felsőoktatásnak a fő feladata kinevelni az ország jövő generációs szellemi elitjét. Sok támadás éri az intézményeket amiatt, ami az oktatás keretein belül folyik. A hazai felsőoktatás szinte évente változik, illetve rendszeres vitatémát szolgáltat a szakemberek számára. A legnagyobb probléma az, hogy a vívódás középpontjában a keretlétszámok, az egyetemeknek nyújtandó állami támogatás és az államilag finanszírozott hallgatók létszáma áll. Elismerem, ezek a kérdések tényleg fontosak, azonban úgy gondolom, az oktatási rendszernek nagyobb problémái is vannak, mint az előbb felsorolt kérdések. Sajnos ezek a problémák nem kerülnek elemzésre, és még sajnálatosabb, hogy ezekkel a problémákkal mintha elfelejtene foglalkozni a szakemberek gárdája, illetve a média.

Kutatásom célja ezen elfojtott, szőnyeg alá söpört problémák megnevezése, azok lényegi elemzése. A kutatás azért időszerű, mert várhatóan a mostani évek egy átmenet időszakát képezik. A 1995-ös születésű egyetemisták már a Z-generációt képviselik, akik beleszülettek a digitális világba. Ez alapjaiban változtatja meg a felsőoktatást és hozhat el olyan változásokat, amelyeknek nem kellene megvalósulniuk. A kedvezőtlen változások gyökeres elfojtásának a legjobb eszköze, ha megelőzzük azokat, amelynek nélkülözhetetlen alappillére azok az elemzések, amelyek reálisan, elfogulatlanul írják le a felsőoktatási folyamatokat. A tanulmány számos részutatást tartalmaz, amelyek között kvantitatív és kvalitatív vonások egyaránt megtalálhatóak. Ezen kombinációk elegye szolgálta a minél részletesebb, átfogóbb kutatás létrejöttét.

2. A kor szellemissége

Napjainkban a világ működésének rendje másképp fest, mint 10-20 éve. Jelenünk egyfajta sötét energia vonásait mutatja. ***Koncepcióm szerint a sötét energia – társadalmi megközelítésben – egyfajta pszichológiai erő, sugallat, amely arra ösztönzi az egyént, hogy alaptermészete ellen tegyen; nevezetesen hogy ne keresse a közösséget, hanem a saját maga vágyainak éljen, komfortját szolgálja, több esetben akár erkölcsi normákat is félretéve ennek érdekében.***

Mindennapi szokásokat figyelve fel lehet fedezni a sötét energia létezésére utaló árulkodó jeleket. A digitalizáció egyértelműen a komfortot szolgálja és mára már szinte kötelező a legnépszerűbb közösségi oldalra regisztrálni. Ezek több esetben problémát okoz-

nak, hiszen a mai modern fiatalok már „túlhasználják” ezeket a lehetőségeket. A mindennapok kommunikációjában már elképzelhetetlen ezen eszközök, szoftverek, közösségi portálok hiánya, amely ha mégis hiányzik, lényegében az adatáramlásból teljesen kireked az adott egyén. Az eszközök szerepe a XXI. századi mindennapokban egyértelműen túlzott, amelyet a fiatalok nem is tudnak megfelelően kezelni. Ennek a legszembetűnőbb esete a közlekedés. A tömegközlekedés, az autózás vagy a gyaloglás során is ügyelünk kényelmünkre. Az emberek részéről mutatott introvertáltság lassan nem ismer korlátokat. Sokan halmozva alkalmazzák az elektronikai kütyüket, vagy épp a kezük ügyében lévő lapot forgatják nagy elánnal, amellyel teljesen kizárják a külvilágot. Az „alvás”, mint cselekvés szintén megjelenik a tömegközlekedésben, valamint a komfortérzet dominanciáját mutatja az is, hogy számos alkalommal kevesebben foglalnak helyet egy ülőhelyen, mint ahány főre azt eredetileg tervezték. (Faragó 2014)

A járókelők figyelmetlenségéből következő gyakori összeütközések mellett a gazdaság is ontja magából a sötét energia jegyeit. A hagyományos közgazdasági elmélet a profit maximalizálását írja elő, amely elérésére a piaci szereplők minden pszichológiai eszközt bevetnek. Ebben az esetben a vágy tárgya nem a komfort, ami eltaszítja őket egymástól, hanem a hatalom és a pénz. A termékváltozatok kiépítésében, az árképzésben, a kommunikációban szintén megjelennek az illúziókeltés eszközei, amelynek a jelen kihívásainak ismeretében nincs létjogosultsága. (Faragó 2014)

A sötét energia nemcsak a mindennapi életben, hanem a gazdálkodó szervezetek működésében is fellelhető. A vállalatok meghatározásukból következően olyan egységek, amelyek a fogyasztók igényeit hivatottak kielégíteni, nyereség elérése mellett. (Chikán 2006) Ugyanakkor a pszichológia minden fondorlatos eszközét megragadják arra, hogy az általuk hön vágyott profitot tovább növeljék. A pénz iránti váagnak eszközéül pedig a rendszeresen 9-esre (vagy 8-asra) végződő árakat, a bűjtatott áremeléseket és az egyéb lépéseket használják. A számok torzító hatását már a híradásokban is fel lehet lelmi, ahol a statisztikai adatokkal való játszadozásra láthatunk egy kiváló példát. A munkaerő-piaci és gazdasági vagy más egyéb statisztikai jelentéseket gyakran hiányosan közölnek a médiában, hiszen az adott változó (például: bérek alakulása) mélyebb elemzéséhez szükséges lenne egy a hétköznapi ember számára is értelmezhető eloszlást sugalló mutató. (Faragó 2014)

A jövő vonatkozásában nagy szerepe van annak, hogy milyen szellemi elitet nevel ki magából a kor. Úgy gondolom, jogos elvárás, hogy ezt az elitet megtaláljuk a felsőoktatás berkeiben. Továbbá az is elvárható véleményem szerint, hogy a jelenlegi felsőoktatás kiemelje az adott generáció szellemi krémjét, akikre később bátran lehet alapozni a jövőt. Éppen ezért aktuálisnak és kiemelkedő jelentőségűnek tartom a felsőoktatásban tanulók életvitelének, jellemének vizsgálatát, hiszen 15 év múlva az ő tevékenységük határozza meg gyermekeink világát.

3. A hazai felsőoktatás rendszeréről

Az oktatási rendszer két alapvető részegységre különíthető el; a közoktatásra és a felsőoktatásra. Az érettségi után a fiatalok továbbtanulhatnak és / vagy munkába állhatnak. A továbbtanulás során kiválaszthatják a jellemükhöz, lehetőségeikhez leginkább illő szakmát, vagy felvételizhetnek egy egyetemre/főiskolára, ahol diplomát szereznek egy adott tudományterületen.

Természetesen sokan szeretnének bekerülni az elit oktatásba, azonban ez nem mindenkinek adatik meg. Évenként változik a felvételizők és a felvettek száma, azonban a leg-

keresettebb képzésekre sokszoros túljelentkezés a jellemző. A bekerülés egyre nehezebbé válását bizonyítja a kandidálók számának emelkedése – az expanzió, amely folyamatos volt egészen a 2011-es évig. 2012-ben ugyan kevesebben próbáltak bekerülni a felsőoktatásba, azonban a felvettek száma közel azonos volt, mint egy évvel korábban. (KSH 2014) A fenti adatok együttesen a felsőoktatásban való részvétel egyre általánosabbá válását sugallják annak ellenére is, hogy vannak különbségek a képzettség színvonalában vagy a tanult tudományterületekben.

Az egyetemi élet három fő szakaszra különíthető el. Az első időintervallum a 3 hónap hosszan tartó szorgalmi időszak. Ekkor kerül leadásra az anyag, ebben az időben szerezhetik meg a fiatalok azt a feladat-megoldási rutint, amely szükséges a vizsga teljesítéséhez. A szorgalmi időszakban előfordul, hogy kisebb számonkérésekre is sor kerül. A zárthelyi (továbbiakban: ZH) megírása már sok esetben részét képezi a félév végi jegynek. A szorgalmi időszakot követi a vizsga-, vagy beszámolási időszak. Az 1-1,5 hónap hosszú vizsgaidőszakban a tanulóknak számot kell adniuk arról, milyen mértékben sajátították el a leadott tananyagot. A sikertelen vizsga kijavítására, pótlására ugyan van lehetőség, de ezzel plusz terhet vesznek a nyakukba a fiatalok. A 4-5 hetes beszámoló időszak után a hallgatókra a téli, illetve a nyári szünet vár. Jellemzően az őszi szemeszter (félév) után 1 hét, míg a tavaszi szemeszter után a középiskolásokhoz hasonló módon 2 hónapot pihenhetnek a tanulók.

Természetesen vannak olyan időszakok, amelyeket a fenti felsorolás nem tartalmaz, mégis meg kell említeni az egyetemi élet vonatkozásában. Ezek közül a legfontosabbak a következők: kari napok, egyetemi bulik, állásbörzék, üzleti és egyéb konferenciák. Ezek jellemzően nem az oktatáshoz kapcsolódnak, ugyanakkor a rendezvények gyakori időközönként ismétlődnek meg.

Végezetül az egyetemi oktatásnak értelmezhetőek az érintettjei, vagyis akik részt vállalnak a felsőoktatásban. Ezek a következők:

- Egyetemi, főiskolai hallgatók
- Tanári kar
- Adminisztrációs ügyintézők, munkatársak
- Biztonsági szolgálat
- Diákszervezetek
- Egyéb szereplők (könyvtári személyzet, takarítók, büfések, éttermi dolgozók stb.)

E tanulmányban az érintettek értékorientált felsőoktatási rendszerhez való viszonya kerül elemzésre, amelynek alapja olyan jól definiált mutatószámok, amelyek körvonalazzák az oktatási tevékenységben közvetlenül vagy közvetve résztvevők jellemvonásait.

4. A kutatás módszertana

A tanulmány elsősorban a felsőoktatásban tapasztalt folyamatokat igyekszik kielemezni, azok közül azokra fókuszálva, amelyek nem képeznek nap, mint nap vitatémát a médiában. Tekintettel arra, hogy ezek szakirodalma erősen hiányos, valamint a publikációkban nem is egy általánosan elemzett téma, kitartó és széleskörű kutatást igényelt a folyamatok kiértékelése.

A kvantitatív és kvalitatív eszközök egyaránt megtalálhatóak a tanulmányban, azonban a kutatómunka gerincét a közel 100 interjú adta, amelyet az oktatási intézmények hallgatóival folytattam le. Velük a felsőoktatási rendszer szereplőiről beszélgettem, a tanárok pedagógiai rátermettségéről, saját maguk életviteléről és egyéb, az oktatást befolyásoló tényezőkről.

1. táblázat: A minta összetétele

Oktatási intézmény	Mintaelemszám			Képviseelt szakok száma
	Összesen	Férfi	Nő	
I. számú	16	7	9	11
II. számú	22	15	7	14
III. számú	30	12	18	21
IV. számú	9	3	6	2
V. számú	6	1	5	5
Egyéb	9	4	5	8
Összesen	92	50	42	61

Jóllehet, a mintaelemszám önmagában nem jogosít fel arra, hogy messzemenő következtetést vonjak le a tanulmány során, azonban a riportot jellege és a hosszú évek óta figyelt folyamatok alátámasztják a riportok során kapott eredményeket. Lényegében a kutatás ezen szakasza egy *a posteriori*¹ felmérés, amely e publikációban került dokumentálásra.

A mintát igyekeztem úgy létrehozni, hogy azok viszonylag jól tükrözzék a valós hallgatói arányokat egyetemenként és nemekenként. Emellett szem előtt tartottam, hogy lehetőleg minél több szak képviselőjében szólaltassak meg egyetemistákat/főiskolásokat, ezáltal is biztosítva azt, hogy szélesebb körre legyen kiterjeszhető a felmérés eredménye. (Ha a fenti mintát kiterjesztem azzal a feltétellel, hogy a szakokra átlagosan 50 fő jár, akkor az egyes kérdésekre adott válaszok mintegy 3000 fő viselkedését írják le. – Mivel akadnak olyan szakok, ahol csupán tíz körüli hallgató van és olyan is, ahol több mint száz, az ötvenes átlag reálisnak látszik.)

A riportok, habár rendkívül informatívak voltak, önmagukban nem lettek volna elegendők a felsőoktatás széles körű elemzésére, éppen ezért több esetben megfigyeléseket végeztem az oktatási rendszer különböző vonásaira vonatkozóan. Ezek lényegében a priori² felmérések voltak. Egyrészt a riportok kiegészítésére, megerősítésére szolgáltak, másrészt pedig olyan jellemzőket mértek fel, amelyek egy interjú során *lehetetlennek bizonyultak*.

5. A kutatás eredményei

A tanulmány hátralevő részének nagy részét a bevezetett kutatás eredményeinek leírása teszi ki. A tapasztalatokat tematikusan írom le, első lépésben a diákok, majd pedig a felsőoktatásban szereplő más érintettek vonatkozásában.

5.1 Erkölcsi tartás

Azt gondolom, nem vitás, a jövő generációnak is szüksége van egyfajta *erkölcsi alapra*, amelyet már kisgyermekkorban, illetve az egyetemi évek előtt el kellett, hogy sajátítsanak. Ez nem elégséges feltétele a jövőorientált, felelősségtudatos jövő vezető értelmi-ségi emberének, azonban annak egyik nélkülözhetetlen pillére.

Ennek tükrében az egyik legalapvetőbb illemszabályt vizsgáltam meg az *egyetemi hallgatók* mindennapos életében; nevezetesen az idegen helyre való belépéskor történő köszönést.

2. táblázat: Az egyetemisták köszönési szokásai az egyetemre való belépéskor

Kód	Fiúk			Lányok			Összesen		
	Eset szám	Köszönt	Köszönési ráta	Esetszám	Köszönt	Köszönési ráta	Esetszám	Köszönt	Köszönési ráta
013AHR08	174	1	0,6%	257	8	3,1%	431	9	2,1%
021EKR08	267	12	4,5%	418	30	7,2%	685	42	6,1%
031EHR08	185	14	7,6%	287	23	8,0%	472	37	7,8%
042QCR08	233	5	2,1%	92	4	4,3%	325	9	2,8%
051EPD11	157	4	2,5%	198	14	7,1%	355	18	5,1%
064CHR08	69	19	27,5%	120	30	25,0%	189	49	25,9%
073AHR08	222	6	2,7%	242	12	5,0%	464	18	3,9%
084CSR08	118	35	29,7%	162	66	40,7%	280	101	36,1%
092QKR08	254	2	0,8%	157	7	4,5%	411	9	2,2%
105BCR08	74	7	9,5%	99	12	12,1%	173	19	11,0%
113ACD10	159	4	2,5%	197	5	2,5%	356	9	2,5%
125DCR08	40	11	27,5%	43	17	39,5%	83	28	33,7%
132QCD10	190	3	1,6%	58	2	3,4%	248	5	2,0%
145DSD10	72	22	30,6%	73	19	26,0%	145	41	28,3%
1544CCD10	28	11	39,3%	66	27	40,9%	94	38	40,4%
ÖSSZESEN	2242	156	6,96%	2469	276	11,18%	4711	432	9,17%

A felmérésben azokat a hallgatókat szerepeltettem, akik az egyetemi dolgozóktól számított 3 méteres sugarú gömbterületbe érkeztek, más szóval, akik térben 3 méterre haladtak el a személyzet mellett. A kutatások rávilágítottak arra, hogy a magyar felsőoktatásban továbbra is többségében vannak azok a hallgatók, akik „megfeledeznek” a jó modor egyes szabályairól. A megfigyelt 4805 eset közül mindösszesen 9,78% volt azok aránya, akik az oktatási intézménybe való belépéskor köszöntek az ott dolgozó biztonsági szolgálat alkalmazotjának, vagy éppen a takarítószemélyzetnek (attól függően, kivel kerültek első alkalommal köszönő távolságba). Az a tény, hogy a tizenöt év múlva potenciálisan a vállalatok, szervezetek vezető rétegét adó társadalmi réteg 90%-a annyira elfoglalt, hogy egy köszönésre nem tud időt szakítani, mindenképpen egy erősen negatív jövőkép elé állít bennünket. Jóllehet, a lányok magasabb százalékban köszöntek, mint a fiúk, de a szellemi elitől ez a teljesítmény továbbra sem elfogadható, így a 12%-os aránnyal a lányok sem büszkélkedhetnek, dicsekedhetnek.

Az elitegyetemeken végzett felmérésből az is kiderül, hogy oktatási intézményenként változnak az arányok, mégis a tendencia minden esetben azonos. A megfigyelések szerint

az elsősök szeptemberben új miliőbe cseppenve, talán félve, remegve lépnek be az iskola kapuin és ekkor harsányan köszönnek a személyzetnek, azonban a szorgalmi időszak közepére kitanulják a játékszabályokat, egyre bátrabbak lesznek és megtanulják, mit szabad és mit nem, illetve mi a követendő viselkedésminta. Ez természetesen magában foglalja az informális viselkedésmintákat is; úgymint a köszönés, az étkezés vagy bármilyen más operatív tevékenység. Pont ezen oknál fogva a gólyák november tájékára elfelejtik az illem ezen alapvető szabályát és egyre nagyobbá válik azok részaránya, akik a kutyüikkel babrálva, vagy a zene világába belemerülve lépnek be az iskola területére, mit sem törődve a köszönésre vonatkozó illemszabályokkal. A tavaszi félévben már minden oktatási intézményben magasabbá válik azok aránya, akik nem köszönnek, habár az egyes ráták tekintetében különbségek tapasztalhatóak. Attól függően, mely egyetemről beszélünk, a köszönési ráta 2-40% között alakul.

Mélyebb elemzéseket is elvégezve azt tapasztaltam, hogy érdekes módon a fiatalok köszönési statisztikája ugyanazon modell szerint alakul minden esetben. Az óra kezdete előtt fél órával csak nagyon kevesen érkeznek be az egyetemekre. Mivel ők általában egyedül, vagy maximum másod-, harmadmagukkal érkeznek, sokkal kisebb az anonimitás esélye, ezért „kínos” nem köszönni, következésképpen a korán érkezők nagy része köszön. Ahogy az idősavok kezdődnek, egyre több diák esik be az iskolába. Mivel tömegesen jönnek, megmarad az anonimitás esélye. Érdekes volt megfigyelni azt, hogy a boly első tagja nagyon meghatározza a többiek viselkedését. Ha az első köszön, akkor szinte biztos, hogy lesznek még jó páran, akik fognak, azonban ha az elsők nem teszik, akkor szinte bizonyos, hogy a beérkezőkből maximum 1-2 ember veszi a fáradságot arra, hogy jó reggelt kívánjon. Így tehát egyfajta csorda-effektus érvényesül, mint egy nyájnál; amit az egyik csinál, azt teszi a többi is. A késők között ugyanez a modell érvényesül. Amennyiben a késés mértéke csupán pár perc, nem veszi a fáradságot, de ha már 10 percet meghaladta a késés, akkor, mivel nem tömegesen érkeznek a diák, kénytelenek köszönni.

Kirívó esetként megemlíteném, hogy vannak, akik úgy sem hajlandók köszönni, hogy a személyzet szinte az orra előtt áll és akár még előre is köszön. Úgy gondolom, hogy akik számára ilyen szinten távol áll a köszönés, mint alapvető udvariassági, jólneveltségi viselkedési forma, azok számára nem feltétlen való az egyetem, hiszen nem érett meg arra jellemében, hogy a szellemi elithez tartozzon, és nincs kész arra, hogy bizonyos helyzetekben viselkedésével példaképként szolgáljon más társadalmi rétegek, csoportok számára.

A nem köszönésen felül a késés is erősen súrolja az erkölcs határait. Úgy gondolom, hogy illik annyival megtisztelni a másik felet, hogy az előre megbeszélt találkozókra (jelen esetben tanóra) pontosan (jelen esetben a tanóra kezdetének időpontja) érkezünk.

3. táblázat: A hallgatók késésre vonatkozó statisztikája³

Kód	Fiúk		Lányok		Összesen	
	Esetszám	Ráta	Esetszám	Ráta	Esetszám	Ráta
013AHR08	93	1,69%	92	1,08%	185	1,32%
021EKR08	60	1,71%	95	2,38%	155	2,07%
031EHR08	55	1,57%	74	1,85%	129	1,72%
042QCR08	92	1,15%	47	1,18%	139	1,16%
065PHR08	13	0,65%	29	0,83%	42	0,76%

073AHR08	152	2,76%	132	1,55%	284	2,03%
085PSR08	15	0,88%	40	1,14%	55	1,00%
092QKR08	96	1,20%	57	1,43%	153	1,28%
105BCR08	11	0,55%	18	0,51%	29	0,53%
125DCR08	16	0,80%	18	0,51%	34	0,62%
132QCD10	59	0,74%	6	0,15%	65	0,54%
ÖSSZESEN	662	---	608	---	1270	---

A tapasztalat alapján a diákok jellemzően az órát megelőzően 5-10 perccel érnek be az iskolába. A reggeli időszavokat figyelembe véve ez általában 8 óra magasságát jelöli. Ha a 7 óra és 8.30-as időintervallumot szakaszokra bontjuk, azt láthatjuk, hogy lényegében fél 8-ig egy-egy ember ér be az oktatási intézménybe. A 7.55 tekinthető talán a legforgalmasabbnak, azonban a 8 óra utáni közvetlen időszak is sok diák beérkezését foglalja magában (ha szem előtt tartjuk az első óra 8-kor való kezdését). A tanóra kezdete után megközelítőleg negyed óra az az intervallum, amikor még számottevően érkeznek be hallgatók az egyetemre/főiskolára, de akadnak olyanok is, akik ennél többet késnek. (Egyesek, habár késésben vannak, mindenfajta izgatottság nélkül beállnak a sorba, hogy a büfében megvásárolják a reggeli meleg teájukat, kávéjukat, vagy süteményeiket, amelyet sokszor teljes természetességgel megesznek, mielőbb bemennének az órára, vagy magukat nem zavartatva kezükben viszik be azt az órára.)

A kiinduló feltételezések után – miszerint a vizsgált időpontokban az egyetemisták felének van órája – arra a következtetésre jutottam, hogy általában az érintettek 1-1,5%-a késik az óráról. Jóllehet, ez hízalgőnek hat, azonban ne feledjük el az egyébként fontos környezeti tényezőket. Ennek keretein belül valószínűsíthetően növekszik a késések aránya, hiszen nem feltétlen van az adott egyetemen tanulók felének pont az adott épületben órája, másrészt sokak vannak, akik 10 percnél többet késnek, végezetül azt se feledjük, hogy nem jár be mindenki az órákra. Így habár a fenti táblázat 1,5%-ra becsüli a késők arányát, a gyakorlatban ez akár az órán megjelenők 5-10%-ára is ugorhat. Ha abból az aspektusból vizsgáljuk az adatot, hogy minden tízedik diák elkésik, már mindjárt nem olyan kedvező ez az arány.

Szélsőségesnek két sokszor tapasztalt eset minősül. Az egyik szerint az alapból késve érkező diák – mintha ez lenne a legtermészetesebb dolga – még beáll a büfé előtti kigyózó sorba és nyugodt szívvel megveszi a maga kis szendvicset és teáját, és szépen ezekkel a kezében bebandukol az órájára. A másik esetre akkor bukkantam, amikor egyik egyetemről éppen távoztam. Két szomszédos egyetem összesített hallgatói létszáma mintegy ötvezer fő. A két egyetemhez vezető úton sétáltam a megálló felé és arra lettem figyelmes, hogy diákok tömege sétál velem szemben. Ez negyed 9 és fél 9 között volt (az egyik egyetemen 8-kor, a másikon negyed 9-kor kezdődnek jellemzően az órák). Amíg az egyetemről a megállóba értem, ezres! **nagyságrendben** számoltam össze az érkezőket, akik így mindannyian későknek számítanak. 5 perc lefolyása alatt mintegy 1500 fő érkezett és ez az összesített egyetemi hallgatói létszám 2,5-3%-a. És akkor vegyük le belőle azokat a tényeket, hogy nem mindenkinek volt éppen akkor órája, vagy más telephelyen volt, esetleg már sokan benn is voltak az órákon, vagy éppen nem mindenki ugyanazt az útvonalat használja. Az így megbecsült hallgatói létszámot korrigálva az órára bejárás

gyakoriságával megállapíthatóvá vált, hogy velem szemben a hallgatók mintegy 7-8%-a sétált be az órákra 10-30 perces késéssel.

5. 2 Alázat a tanulmányok és környezeti tényezők irányában

Az erkölcsi vonatkozásokon felül a kutatásban arra is kíváncsi voltam, hogy a megkérdezett és a megfigyelt **hallgatók** mennyire viselkednek alázattal tanulmányaik és a mindennapjaik viszonylatában. A mindennapos gyakorlat évek óta azonos. Noha eseti eltérések ugyan lehetnek, mégis a fő elv szerint a hallgatók az első órákra szinte mindig bemennek, majd az elhangzottak függvényében viselkednek a félév hátralevő részében. A megfigyelések azt mutatják, hogy 90% is lehet az első órák látogatottsága, amely 2-3 hét múlva drasztikusan csökkenni kezd. Ezt többek között az internetre feltöltött előadásvázlatok, az unalmas előadások, az órák látogatottságának nem kötelezővé tétele és a motiváció hiánya egyaránt katalizálja. Az egyetemi berkekben azt vizsgáltam, hogy mennyire jellemző a megkérdezett fiatalokra az órára való bejárás, illetve ott mennyire vannak jelen szellemileg.

4. táblázat: Az órára való bejárás hajlandósága, oktatási intézményenként

Megnevezés	Elmélet	Gyakorlat	Összesen
I. számú	70,63%	93,75%	80,83%
II. számú	60,45%	82,05%	70,57%
III. számú	81,63%	89,27%	84,17%
IV. számú	40,56%	92,22%	65,98%
V. számú	83,33%	90,00%	86,92%
Egyéb	67,78%	86,67%	77,22%
Összesen	69,89%	88,40%	78,14%

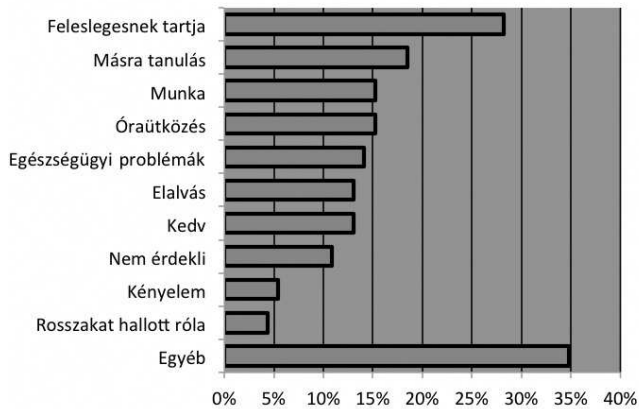
A felsőoktatásban tanulók meglehetősen lazán veszik a tanulmányaikat. Ugyan a pontos adatok egyetemenként változnak, az azonban mindenképp szembetűnő, hogy a fiatalok az előadásokat nem látogatják feltétlenül és a megszerzett tudásukat a hatékony gyakorlati óráknak köszönhetik. Az mindenestre elgondolkodtató, hogy miért nem éri el az órák látogatottsága egyetlen esetben sem a 90%-ot. Ez az adat habár egy kis mintás felmérés eredményéből származik, azonban relevanciája két okból sem kérdőjelezhető meg. Egyrészt ez a trend a hallgatók között megfordulva erősíti a hosszú évek során tapasztalt trendet, másrészt pedig a karra kiterjesztett kérdés hasonló eredményt adott. A válaszadók szerint a kartársak mintegy fele látogatja az előadást, míg csupán 70% azok aránya, akik megjelennek a gyakorlaton. Az eltérés többek között a lekérdezés helyszínének, valamint az emberi természet egyfajta megnyilvánulásának köszönhető.

Ha az adatokat összesítve vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy félévente hány órát mulasztanak el az egyetemisták. Az egyénekre levetített adatok azt mutatják, hogy sajnálatos módon az egyetemisták csupán 37,4%-a jár be az összes órájának minimum a 90%-ára. Ez egy heti 10 időszávet feltételezve azt jelenti, hogy a megkérdezettek kétharmadának több a hiányzása félévente, mint 14 óra. (Ez átlagosan 1,5 órás előadásokkal számolva 21 tényleges óra vagy 28 közoktatási tanóra). A fenti táblázat eredménye feltehetően még pozitívabb is a valóságnál, tekintettel a lekérdezés helyszínére, valamint arra, hogy a ké-

séseket nem tekintetem hiányszánnak, valamint az esetleges felfelé kerekítések veszélye is fennáll.

Az összkép még rosszabb abban az esetben, ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy a válaszadó, mit tapasztal, hogy a szaktársak hány százaléka jár be rendszeresen órára. Jóllehet, ebben az esetben is van szóródás az egyetemi adatok között, mégis a 60% körül mozgó adat arról tanúskodik, hogy nagy az elkallódó, órát nem, vagy alkalmanként látogatók aránya. A „melléjárás” oka feltehetőleg ebben az esetben sem jellemzően az órátközés, vagy hivatalos ügy, sokkal inkább szó lehet arról, hogy feleslegesnek tartják az órát és az nincs kötelezővé téve (ez sok esetben MA-képzésben már másképp van).

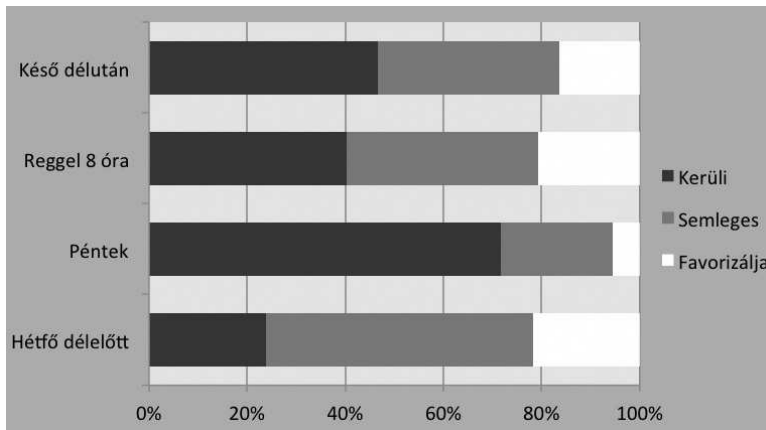
A diákok nagyon gyakran saját maguk kényükre, kedvükre hagyatkozva mennek be órákra, vagy éppen maradnak távol attól. Több esetben bizonyosodott be, hogy a pillanatnyi kényelem, érdek fontosabbnak bizonyult, mint a felsőoktatásban való aktív részvétel, ami véleményem szerint az egyetemisták számára, mint munkahely funkcionál.

1. ábra: Az egyetemisták órától való távolmaradásának okai (%)

Sajnos megbizonyosodhatunk arról, hogy a modern fiatalság számára nem „trendi”, vagy épp nem „menő” bejárni az órákra. Az alázatos magatartás és vonatkozásban sokak számára ismeretlen fogalom. Elképzelhető ugyan, hogy egyes adminisztrációs, hivatalos ügyek, vagy betegség miatt ki kell hagyni néhány órát, illetve még részben az is megérthető, hogy alkalmanként nem lehet összeegyeztetni a munkát és az iskolát, de a fenti ábra arról tanúskodik, hogy a jellemző ok inkább az egyéni komfort biztosítása. A tervezettnél tovább alvás, a bejárás felé mutatott kedv hiánya, illetve a feleslegesnek megítélt óráktól való távolmaradás nem mondható olyan érveknek, amelyek megértésre szorulnak. Extrémebb válaszok közül mindenképp szót érdemelnek a következők; volt, aki a kocszmázást tartja fontosabbnak az órák látogatásához viszonyítva, vagy az előadó kompetenciái miatt maradnak távol.

Természetesen az idő is olyan tényező, amely számottevően befolyásolja az óralátogatás hajlandóságát. A legtöbbször nagyon ódzkodnak a késődélutáni, illetve a pénteki óráktól. A megkérdezettek jó része úgy válaszolt, hogy nem szívesen jár be a pénteki óráira, illetve ha egy mód van rá, nem is kíván arra a napra felvenni órát. Viszonylag nagyobb azok részaránya, akik a hétfő délelőtti időszávokat, illetve a reggeli előadásokat részesítik előnyben.

2. ábra: A hallgatók időszavokkal szembeni attitűdje

Ugyanakkor az alázat nemcsak abból áll, hogy részt veszünk az adott órán, hanem azt is magában foglalja, hogy ott képességünk legjavát adva odakoncentrálunk az előadásra/ szemináriumra. Ennek tükrében azt vizsgáltam meg, hogy a fiatalok szigorúan az óra alatt milyen egyéb tevékenységeket végeznek.

A fővárosi egyetemistákra oktatási intézményenként változó arányban érvényes a figyelemzavarra utaló jelek megjelenése a tanítási órákon. A kutatás adatai szerint a mással való foglalkozás a megkérdezettek véleménye szerint a hallgatóság legalább felét érinti, azonban egyes intézményekben ez az arány eléri a kétharmadot. A figyelem lankadása, a koncentrációs zavar többek között ezekkel a tevékenységekkel is erős kapcsolatban áll.

Egyénenként eltérő képet mutatnak a megkérdezettek a tanórákon való figyelem vonatkozásában. Ennek tükrében az elemzést célszerű elvégezni oktatási intézményekre lebontva, nemenként.

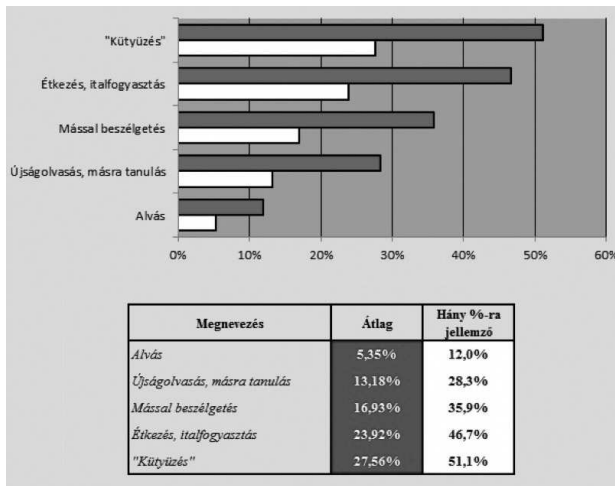
5. táblázat: Az egyetemi hallgatók dekoncentrálttsága, intézményi és nemi bontásban⁴

Oktatási intézmény	Megkérdezett neme		Összesen
	Nők	Férfiak	
I. számú	88,9%	57,1%	75,0%
II. számú	62,5%	80,0%	73,9%
III. számú	68,4%	72,7%	70,0%
IV. számú	100,0%	100,0%	100,0%
V. számú	60,0%	100,0%	66,7%
Egyéb	80,0%	100,0%	88,9%
Összesen	75,0%	78,0%	76,3%

Habár a magyarázatok keresésére van lehetőség, azt gondolom, sajnálatos eredmény, miszerint a megkérdezettek nagy része (76,3%) nem képes egy tanórát figyelemmel kísér-

ni. Előfordul ugyan, hogy valami nagyon extrém esetben étkezésre kell sort keríteni, vagy egy nagyon fontos üzenetet vár az illető, mégis a tűréshatáron kívül eső háromnegyedes arány megbotránkoztatóan magas. Az intézményekre vetített elemzés alapján tapasztalhatóak kisebb különbségek, azonban az alacsony mintaelemszám miatt e differenciák a legtöbb esetben nem tekinthetők relevánsnak. A mintában magukat nagy aránnyal képviselő intézmények tekintetében vegyes képet kaphatunk arról, hogy milyen kapcsolat lehet fel a megkérdezett neme és a dekoncentráltóság között. Egy hipotézisként azonban megfogalmazható, hogy a hagyományos egyetemen a férfiakra, míg a trendibb, társadalommal foglalkozó intézményekben a nőkre jellemző az egyetemi órákon való „elkalandozás”.

Hogy mivel foglalkoznak a fiatalok az órákon a figyelés helyett? Erre a kérdésre is kerestem a választ a megfigyelések és az interjúk során.

3. ábra: Az egyetemi hallgatók tanórákon folytatott tevékenységei (Az órák hány százalékában foglalkozik a megkérdezett az adott tevékenységgel?)

A Z-generációs fiatalok az Y-generáció utolsó évfolyamaival egyetemben gyakran arra fordítják az egyetemi órákat, hogy közösségi oldalakat böngésszék, vagy más digitális eszközöket igénylő pótcselekvéseket végezzenek. Ez kiváló jele annak, hogy ezeket a fiatalokat nem igazán köti le az előadás/szeminárium anyaga. Meglepő talán, de az általam vizsgált második leggyakoribb tevékenység az étkezés. Mi tagadás, jómagam is láttam több esetben, hogy a fiatal közvetlen „becsengetés előtt” (vagy esetleg már utána) teljes nyugalomban veszi meg az oktatási intézményben található büfében az elemózsiáját és bandukol be vele az egyetemi előadásokra. Sajnos több esetben azt tapasztaltam, hogy ez számukra teljesen természetes dolog, és úgy viselkednek e dolog tekintetében, mintha ez a legnagyobb rendben volna, holott pedig erről szó sincs. Úgy gondolom, hogy a diákok (az érintett diákok) felől ez egy nagyfokú tiszteletlenség a tanárok felé, hogy minden lelkiismeret-furdalás nélkül étkeznek az órán. A beszélgetések természetesen elmaradhatatlan „kellékei” az órán folytatott figyelemelterelő tevékenységi portfóliónak. A másra tanulás inkább szezonális tevékenység, de a napi keresztrejtvényfejtés sokak esetében elmaradhatatlan tevékenység.

Az egyénre vonatkozó kérdésekből kiderül, hogy a válaszadó maga miképp viselkedik az adott órán, de a kiterjeszhetőség szempontjából mindenképp relevánsabb adat, hogy a szaktársak, akikkel egy órára jár a válaszadó, mivel foglalkoznak az egyetemi idősávok alatt. A kiemelt egyetemeken rendre a következőképp alakult az órán mással foglalkozók aránya:

- 1. számú egyetem: 62,5%
- 2. számú egyetem: 51,6%
- 3. számú egyetem: 52,6%
- 4. számú egyetem: 51,1%
- 5. számú egyetem: 65,0%

Ezek a számok igen magasak. Ha egy kicsit a számok mélyére nézzük és a korábbi adatokkal együtt elemezzük, akkor kiszámíthatjuk, hogy intézményenként a hallgatók hány százaléka az, aki bejár az órákra és ott maradéktalanul figyel is. Ha az adatokat keretíve vesszük számításba, vagyis úgy vesszük, hogy a megkérdezettek szerint a szaktársak 60%-a jár be órákra és azok közül csupán 40% figyel, akkor a szorgalmasan körmölő diákok aránya mintegy egynegyedre tehető, ami a felsőoktatás szellemiségének erőteljes visszasságát mutatja.

Ezen adatokból leszűrhető az, hogy a legtöbben teljesen kifáradnak a napi rendszerességű tanulástól, amit kiválóan mutat, hogy nem az összes órán végeznek pótcselekvéseket kevesen, hanem az órák kis százalékában, de a megkérdezettek nagy hányadára jellemző a koncentráció tompulása.

Az alázat elemzésének következő faktora a jegyzetelés és a tanulási metodika. Sajnálatos tapasztalat, hogy míg tíz évvel ezelőtt teljesen természetes volt, hogy egy egyetemistánál van toll, addig ez ma már korántsem egyértelmű. Több esetben a megfigyelt réteg köreiben járva tapasztaltam, hogy sokak nem hordanak maguknál íróeszközt, vagy épp, ha jegyzetelnek, mindent egy adott füzetbe írnak, növelve azzal az átláthatatlanságot az anyagok sokasága között. Természetes folyamat továbbá az is, hogy a kor előrehaladtával a jegyzetelési metodikák is fejlődnek, így a digitális technika ide is beitta magát. Mindettől eltekintve sokszor arra lettem figyelmes, hogy sok esetben a fiatalok semmilyen formában nem jegyzetelnek az órákon. Épp ezen oknál fogva kíváncsi voltam arra, hogy milyen módszerrel követik az előadásokon elhangzottakat.

Az interjút vállaló egyetemisták mintegy fele rendszeresen jegyzetel, azonban a fennmaradó hányad nagy része legalább az órák 10%-ban egyáltalán semmit nem ír le, sem manuális, sem digitális formában. Olybá tűnik, hogy ezen utóbbi csoport számára a tanulmányok egy jelentős hányada abból áll, hogy bemennek az előadásokra és valakitől vagy megszerzik az anyagot, vagy arra számítanak, hogy az internetről letöltik az anyagot. Jóllehet, más tényezők is befolyásolhatják ezt, mégis a kutatás arra is rávilágított, hogy a megkérdezettek egy nagy részét lustítja az a tudat, hogy az internetre felteszik az anyagot.

Az alázathoz természetesen az is hozzátartozik, hogy rendszeresen tegyük a dolgunkat, ne csak abban az esetben, ha bizonyos határidő közeleg. Éppen ezért az oktatási helyzet megítélésénél az is szempontnak számít, hogy az intézményekben tanuló hallgatók az anyag elsajátítását mennyire hagyják az utolsó pillanatra. A tanulás rendszerességénél figyelembe kell venni, hogy vannak olyan tárgyak, amelyek rendszeres tanulást igényelnek, valamint olyanok is, amelyek vizsgára való megtanulása nem, vagy csak nagyon nehezen valósítható meg a tényleges számonkérés előtt hetekkel. Ennek tükrében az elemzésből az is kiderül, hogy a hallgatók mintegy harmada tanul rendszeresen.

Pont erre is visszavezethető, hogy az egyetemisták egy része kifinomult puszkázási rendszerrel rendelkezik. Jóllehet, ez nem jellemző általánosan az egyetemistákra, hanem

annak csak egy kisebb részére, mégis hitelét veszíti a vizsga, hiszen nem a valós tudást méri a számonkérés. A diákok között járva sokszor lát az ember olyan fiatalokat, akik kis cetlikre írják az anyagot, vagy épp más rendszer alkotóelemeit építik ki, amely segítségével nem megengedett segítséget kérjenek a vizsga során. E puskázást elősegítő taktikák széles spektrumon mozognak, kiváltképp a digitális világ térnyerése óta. Akár a tárgy nehézsége, akár a hanyagság teszi szükségessé a puskázást, semmiképp nem tekinthető korrekt megoldásnak, épp ezért ez a lépés az alázatosságot is ellehetetleníti, valamint erkölcsi normákba is ütközik.

Az alázati tényezőket szem előtt tartva (órára való bejárás, az órákon való aktív részvétel, lehetőségek szerinti rendszeres tanulás) lehangoló képet kapunk a mai felsőoktatási rendszerben tanuló hallgatókról, ugyanis mintegy negyedük felel meg a fent megfogalmazott kritériumoknak. ***Ebből következően elmondható, hogy minden 10 hallgatóból 7-nél problémákat okoznak az alázattal kapcsolatos faktorok.***

A **tanárok** esetében az alázat más jelenségekkel megfogható fogalom. Habár több esetben találok olyan kezdeményezésekkel, amely a tanárok értékelését szorgalmazta, valójában azok relevanciája elég erőteljesen megkérdőjelezhető. A pedagógiai érzék kevésbé, de a humán értékek itt is erősen kötődhetnek az alázathoz. Jóllehet, hasonló mérőszámok kalkulálhatók esetükben, mint a hallgatók vonatkozásában, mégis megvalósításuk nehézkes. Az órára való maximális felkészülés, amely egyben magában foglalja a tanulható és használható jegyzetek hallgatók részére való bocsájtását, valamint az órákról/vizsgákról való késés maximálisan bemutatja egy adott tanár emberi hozzáállását a tanításhoz.

A megfigyelt és az interjúk során elemzett adatok együttesen azt mondhatjuk, hogy a diákok szinte egybehangzó véleménye szerint nagyon széles skálán helyezkednek el a tanárok „jó-ságuk” szerint. Akadnak olyanok, akikkel nagyon meg vannak elégedve, mások megítélése erősen negatív. Többnyire nem a tényleges tudás jelenti a legnagyobb problémát, habár azzal is akadnak helyenként gondok, hanem sokkal inkább a humán megnyilvánulások váltanak ki negatív érzületet a diákokból. Ilyen megnyilvánulás az előadó késése az óráról, amely a válaszadók szerint a tanárok negyedére jellemző. Ez általában 5-10 percet jelent, azonban szélsőséges esetekben akár fél óra, vagy még nagyobb pontatlanságot is jelenthet. Az interjúk során az is szóba került, hogy előfordult a tanár órától vagy vizsgától való távolmaradása, amely így szükségszerűtlenné és értelmetlenné tette a megjelent hallgatók várakozását.

Esetenként problémát okoz az a tény is, hogy a ZH-k kijavítása alkalmanként több hetet vagy akár hónapot is igényelhet. A csúszás kiváltképp akkor okoz frusztrációt, ha a vizsgaszeton két vizsgája között egy hét telik el és a tanár/illetékes az eredményeket csak 1-2 nappal a következő vizsga előtt hirdeti ki. Nyilván ilyenkor az esetlegesen sikertelen vizsgát tett hallgatók nem tudnak megfelelően felkészülni a következő alkalomra, így egyfajta dominó-effektus érvényesül.

A tanárok legnagyobb problémája a megkérdezettek többsége szerint a pedagógiai készségek hiánya. Sok esetben arról beszélt a hallgató, hogy az őt tanító tanár egyszerűen képtelen arra, hogy megfelelő módon magyarázza el az adott anyagot, ezáltal elősegítve a tanulást. Gondolhatnánk, hogy ez maximum a reáliák esetében lenne így, de nem így van. Legyen szó humán- vagy reáltárgyakról, a magyarázóképeség hiánya erősen visszaveti a tanítás hatékonyságát. A válaszadók véleménye szerint a tanárok 25-30%-a nem tudja az anyagot megfelelően elmagyarázni, illetve az előadásmódja unalmas és monoton. A jellemző hallgatói véleményezés szerint a tanár több esetben csak magának magyaráz, nem vesz fel szemkontaktust a diákokkal, hadar és teljességgel érthetetlen, amit mond. Ez az adott tanárból való kiábrándulást eredményezi és persze az anyag sokkal nehezebben való megértését is.

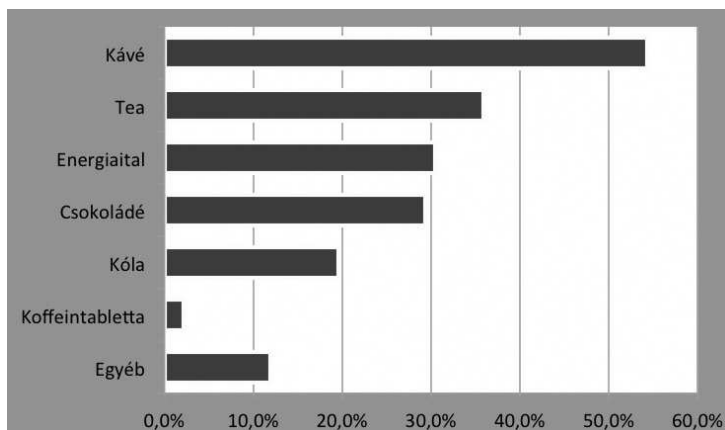
Ez több esetben egy generációs problémára is visszavehető, miszerint a tanárok és a diákok nyelvezte élesen eltér egymástól. A diákok gyakran nem tartják érdekesnek a régiesebb, maradibb, minden esetben hivatalos nyelvezetet, míg a tanár sokszor nem tud/akar a diákok nyelvén beszélni. Ezt egy interjúalany külön ki is emelte, hogy jelenleg a tanári kar sok esetben nagyon messze áll sok szempontból a hallgatóságtól. Eppen ezért a fiatalítás lehetne egy megoldás, de ennek következtében meg nagy valószínűséggel elvesznek a hagyományos értékek.

5. 3 Életvitel

A helyes életvitel nagyon fontos a karrierépítés és a magánéletbeli önmegvalósítás szempontjából. A helytelen életvitel képes lerombolni mindazt, amit az adott személy hosszú éveken át felépített magának. Természetesen nincs ez másképp az egyetemisták vonatkozásában sem, akik épp most kezdik el a felelősségteljes életmódot saját bőrükön tapasztalni.

Az életviteli elemzés keretein belül adatokat gyűjtöttem a válaszadók alvási szokásairól és a szabadidős tevékenységek közül a buliba járás gyakoriságára, valamint az alkalmi szinten elfogyasztott alkohol mennyiségére vonatkozóan.

Az egyetemisták három egymástól nagyban eltérő időszakot élnek meg az év során. Ugyanakkor nagyon nagy hányadukból hiányzik a rendszeresség és az átgondoltság a bioritmusra vonatkozóan. Amennyiben a vizsgaidőszakot és a szorgalmi időszakot vesszük alapul, akkor a megkérdezettek 15%-a tartja be az egészségesnek tartott alvási rendszert. Ez magában foglalja az időben történő lefekvést és a rendszeres 7-9 órás alvást. A vizsgaidőszak sokaknál a feszengés, az állandó tanulás és a lazulásmentes 1 hónapot jelenti. A megkérdezettek egy jelentős hányada, akik az utolsó pillanatra hagyják a tanulást, avagy félnek a vizsgától, képtelenek arra, hogy a bioritmusukat rendszerben tartsák. A vizsgák előtti napon, illetve este teljesen felborul az életük, amelyet a korábban említett fekvési idő is nagyon jól megmutat. Akadnak olyanok, akik közvetlen a vizsgát megelőző éjjel szinte semmit nem alszanak, amelynek persze esetenként dekoncentrálttság, fáradtság az eredménye. A kései óráig való fennmaradás legfőbb oka az éjjelig történő „last-minute”-jellegű tanulás. Ilyenkor a fiatalok attól sem riadnak meg, ha mesterségesen kell ébren tartaniuk magukat. Ugyan a módszerek erre különbözőek, de a megkérdezettek döntő része használ valami „eszközt” arra vonatkozóan, hogy ébren maradjanak és tanulni tudjanak – akár az éjszakába nyúlóan is.

4. ábra: A hallgatók által használt élénkítő szerek

A legtöbb esetben a kávézás kerül előtérbe, mint élénkítő eljárás. A megkérdezettek több mint a felére jellemző, hogy a fáradtságukat kávéval csillapítják abban az esetben, ha tanulniuk kell. A teázás általában jótékony hatással van a szervezetre, mégis az egyetemisták nem csupán ezért, hanem élénkítő hatása miatt is szívesen fogyasztják. Ami viszont szembeötlő, hogy a válaszadók mintegy 30%-a az energiatalkat részesíti előnyben. Álmoság ellen releváns megoldásnak tekinthető még a csokoládé fogyasztása vagy a kóla. Egy-egy hallgató úgy gondolkodik, hogy számára a legjobb élénkítő szer a sportolás, vagy a hideg zuhany, amelyek valószínűleg hosszú távon a lepraktikusabb megoldások körébe tartoznak. Fontos megjegyezni, hogy a fenti szerek használata nem zárja ki más élénkítő módszer használatát, azaz akadnak olyanok, akik például a kávé és az energiatalkat együttesen alkalmazzák.

Nemi bontásban szembeötlő, hogy az élénkítő eljárások alkalmazása egyértelműen a lányokra jellemző inkább. A női válaszadók kétharmada fogyaszt kávé, 36%-a csokoládét pusztán annak élénkítő hatása miatt, de a kóla 26%-os fogyasztási aránya sem hanyagolható el. A férfiakra inkább a teázás jellemző, ugyanakkor mindkét nemre 30%-os arányban jellemző az energiatalkat fogyasztása.

A roppantmód stresszes időszakot a fiatalok gyakran bulizással próbálják enyhíteni. Egyes fiataloknál mindig akad ok arra, miért menjenek bulizni. Bulizzunk, mert nyár van, bulizzunk, mert tél van, mert épp a szorgalmi időszak közepe, gólyahét, vizsgaidőszak előtti lazulás gyanánt vagy „vizsgatemető”, esetleg az egyetemi „praxis” felezőpontja. A lehetőségek tárháza nehezen kimeríthető, hiszen több esetben az egyetemi illetékesek is okot adnak arra a fiataloknak, hogy akár hétről-hétre parti hangulatot szítsanak, amelynek többször káros hatása is van. Hogy mik is ezek? Nyilvánvalóan egy ilyen buli nem fejeződik be este 10 órakor, vagyis a hajnalig bulizók számára a következő nap effektíve teljesen kiesik. Ez többek között azért okoz problémát, mert így a délelőtti időszávok látogatása nem megoldható, vagy hétvége esetén gyakran az esetleges házi dolgozat vagy autodidakta tanulás számlájára megy az éjjelbe torkolló partizás.

A megkérdezettek közül csupán minden ötödik válaszolt úgy, hogy nem szokott soha ilyen jellegű eseményeket látogatni. A másik szélsőséget vizsgálva az egyetemi hallgatók harmada heti rendszerességgel jár bulikba, míg minden ötből három megy el partikra legalább egyszer havonta. Egy buli nélkülözhetetlen kelléke a hangos zene és persze sajnos az alkohol is. Jóllehet, sokan nem isznak alkoholt, mégis az egyetemisták egy részének problémákat okoz a túlzott mértékű szeszital-fogyasztás.

6. táblázat: Az egyetemisták alkoholfogyasztása – szintiszta alkohol (dl)

Alkohol mennyisége (dl)	Rel. Gyak.	Kumm. Rel. Gyak.
Nem iszik alkoholt	27,17%	27,17%
0,01 - 0,20	7,61%	34,78%
0,21 - 0,50	16,30%	51,09%
0,51 - 0,75	20,65%	71,74%
0,76 - 1,00	7,61%	79,35%
1,01 - 1,50	13,04%	92,39%
1,51 - 2,00	3,26%	95,65%
2,01 -	4,35%	100,00%
Összesen	100,00%	

A kutatás eredményei azt tükrözik vissza, hogy a fiataloknak nagy problémát jelent a mértéktartó alkoholfogyasztás. Habár a legtöbben nem isznak rendszeresen alkoholt, mégis a bulik alkalmával sokszor elszalad velük a ló. A szakemberek úgy vélekednek, hogy a napi egészséges alkoholfogyasztás az 1,5-2 dl vörösbor, amelynek hozzávetőlegesen 0,2 dl alkoholtartalma van. A nem-ivó fiatalokat is beleszámítva összesen 34,8% azok aránya, akik képesek betartani azt a mennyiséget, ami az egészségmegőrzés fenntartásához szükséges. Fél dl alkoholt maximum a megkérdezettek fele iszik (51,1%, ez az alkoholmennyiség egyenértékű hozzávetőlegesen fél liter borral, vagy 1 liter sörrel). Mindezekből következően a válaszadók fele ennél több alkoholt iszik meg egy este alatt. A megkérdezettek közül a 2,45 dl szintiszta alkohol volt a legmagasabb számított arány, amely megfelel hozzávetőlegesen 2,5 liter bornak vagy 5 liter sörnek vagy megközelítőleg 1,5 liter röviditalnak.

Az adatokat nemi bontásban elemezve azt tapasztalhatjuk, hogy másképp oszlanak meg az egyes kategóriákban a fiúk és a lányok. A lányok jellemzően 0,7 dl szintiszta alkoholt fogyasztanak, vagyis a válaszadó női egyetemisták nagy része a 0,7 dl-t magában foglaló kategóriába koncentrálódik. Ezzel szemben a férfiak megoszlása a 0,6 dl feletti értékek vonatkozásában egyenletesnek mondható. A nők 30%-a, a férfiak mintegy negyede nem fogyaszt szeszt bulik alkalmával.

Az alkoholfogyasztáson felül sok fiatalra jellemző a dohányzás is, ami szintén egy rossz szokás. Az egészségre is ártalmas cigaretták a megkérdezettek kétharmadának nem okoznak gondot, ugyanis nem gyújtanak rá sosem. A dohánytermékek fogyasztása így szerencsére csak egy kisebb rétegre jellemző, és még kisebb (megközelítőleg egytized) azok aránya, akik naponta legalább öt szál cigarettát szívnak el.

Összességében a hallgatók egy viszonylag kisebb hányadának akad problémája az optimális életvitel kialakításában, ami jellemzően a ritka, de nagymértékű alkoholfogyasztásban, illetve az elégtelen mennyiségű és minőségű alvásban mutatkozik meg.

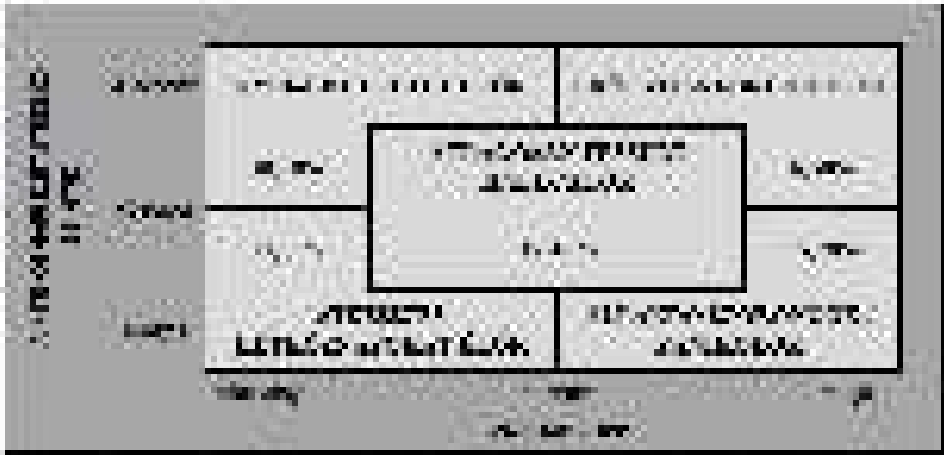
5. 4 Stresszkezelés

A stresszkezelés okozta nehézségek sajnos egyre nagyobb problémát okoznak társadalmunknak. Ez nem egy magyar sajátosság, sokkal inkább egy globális probléma. A társadalom minden rétegét és korosztályát érinti, így az egyetemisták is kisebb-nagyobb stresszorok közepette élik meg mindennapjaikat.

A stressz kezelése egy jól átgondolt életvitellel javítható, azonban az eddig bemutatott elemek erre nem adnak nagy esélyt. A bioritmusban jelentkező zavarok és a több esetben mértéktelen alkoholfogyasztás olyan problémák, amelyek erős összefüggésben állnak a feszültségek helytelen kezelésével. Ezeket a tényezőket a szociológia deviáns viselkedési formáknak nevezi, vagy egyszerűbben devianciának. Egy alternatív megközelítés szerint a mentális betegségek, vagyis a stressz helytelen kezeléséből származó szorongás és egyéb lelki reakciók tekinthetőek a primer devianciának, amelyből jórészt származnak más viselkedési formák (így például az alkoholfogyasztás). (Faragó 2015)

A stressz önmagában nem feltétlen káros folyamat, azonban ennek pontosabb megértéséhez célszerű néhány alapfogalommal tisztában lenni. A szakemberek a lelki állapot három állapotát különböztetik meg az alapján, hogy ki mennyire stresszes. Az alapállapot az úgynevezett nyugalmi állapot, amikor nem ér minket semmilyen negatív hatás. Az eustressz úgy határozható meg, mint egy olyan eset, amikor a stressz egy pozitív folyamatot indít el bennünk, amelynek következtében javul a koncentrációs képességünk. Ezzel szemben a distressz egyértelműen olyan lelki állapot, amikor a bennünk végbemenő folyamatok blokkolják a cselekvést és negatív közérzetet eredményeznek. (Józan 2013)

A szorongásos problémák esetében sokszor felmerül a kérdés, hogy mi is a stresszor, vagyis mi az a tényező, ami kiváltja a feszültség érzését. E tanulmányban a stresszorokat két csoportra különítettem el, melynek a hallgatókra vetített hatásait bemutatom. A karrierépítéssel összefüggő folyamatok nagy nyomást okozhatnak a fiatalok számára, éppen ezért

5. ábra: A stresszorok érzékelése a hallgatók életvitelében – karrierépítés vs. privátéletben jelentkező stresszorok

a vizsgaalkalomkor érzett lelki állapot az egyik olyan tényező, amelyet fontosnak tartok részletesebben elemezni. Ennek során a hallgató megfelelési kényszerét, önbizalmát lehet indirekt módon leírni. A magánéleti okokra visszavezethető stressz fakadhat egyrészt a társas kapcsolatokból, az önmegvalósításból vagy esetlegesen a túlzott elvárásokból.

Ugyan sokak számára a stressz nem jelent különösebb akadályt és nem okoz gondot a kezelése, azonban a hallgatók egy rétege nagyon is küszködik a stressz kezelésével. A megkérdezettek harmada nyugodtnak tartja magát a vizsgára való tanulás során és jelentős azoknak a köre is, akik egyfajta izgatottsággal várják a vizsgát, vagyis eustressz állapotban vannak. A magánéletben hasonló adatokhoz jutunk; a megkérdezettek számottevő része vagy kiegyensúlyozottnak tartja magát, vagy pörgősen, pozitív értelemben stresszelve éli mindennapjait.

Mindazonáltal a mostani egyetemisták jellemzően a rendszerváltást követő néhány évben születtek, amely mélypont volt hazánk életében. Ez a tény rányomhatta bélyegét a személyi fejlődésükre és a szocializációs folyamataikra, amelynek eredményeképp egyesek rendkívül érzékenyek a stresszorokra. Mára már egyre gyakrabban kell beszél-nünk a stressz okozta problémákról, így a szorongásról, a pánikbetegségről, a depresszióról vagy éppen a személyiségzavarról. A mai késő tizenévesek és a kora huszonévesek szemtől szembe találkoznak a depresszív tünetekkel, és egyre nagyobb azok köre, akik a lelki válságokat nem képesek feldolgozni és magukban hordozzák azokat éveken, vagy akár évtizedeken át. Természetesen ez a jelenség az egyetemi hallgatók körében sincsen másképp, hiszen a látszólag csak szolid fiatal, aki csendben megül az egyik padban, vagy éppen a legnagyobb partikban is résztvevő hallgató ugyanúgy lehet szorongó, mint az egyetemekre nem járó kortársa. Éppen ezért kiemelten figyelni kell az árulkodó apró jelekre, amelyek sejtetik, hogy esetleg olyan partnerrel van dolgunk, aki a fent nevezett

lelki betegségek (egyres megközelítések szerint: állapotok) egyikében szenved. Nincs ez másképp az elitegyetemeken tanuló fiatalok körében sem.

A kutatássorozatban megkérdezett fiatalok mintegy négyötöde ritkán érzi magát stresszesnek, így rájuk a nyugodt, kiegyensúlyozott életvitel jellemző. Az egészséges lelki állapot mellett magas azok aránya, akik számára nagy kihívást jelent a vizsga vagy éppen a magánélet. A válaszadók közel fele rendelkezik valamilyen erős stresszel, szorongással, vagy éppen ennek valamilyen minősített változatával. 37,2% azok aránya, akik számára az önmegvalósítással kapcsolatos faktorok (párkapcsolat, testi önkép, barátok, család, fizikum...) okoznak nagy szorongást, míg a válaszadók ötöde (21,7%) tekinthető erősen vizsgadrukkosnak. Hatványozott figyelem kell, hogy illesse azt a 15%-os réteget, akik számára az élet minden egyes faktora erős stresszt okoz. Azok, akik mindennapjaikban és a tanulmányaikban sem tudnak önmagukra lelteni és állandóan frusztráltak, mindenképpen olyan helyzeti hátrányba kerülnek, amely kihat nem csak a tanulmányi eredményükre, hanem a jelenbeli és jövőbeli magánéletükre is, ezáltal pedig egy folyton önmagukat kereső ördögi körbe kerülhetnek.

Hogyan kezelik az egyetemisták a stresszt? Úgy gondolom, a jövő értékelésének szempontjából ez mindenképp kardinális kérdésnek tekinthető.

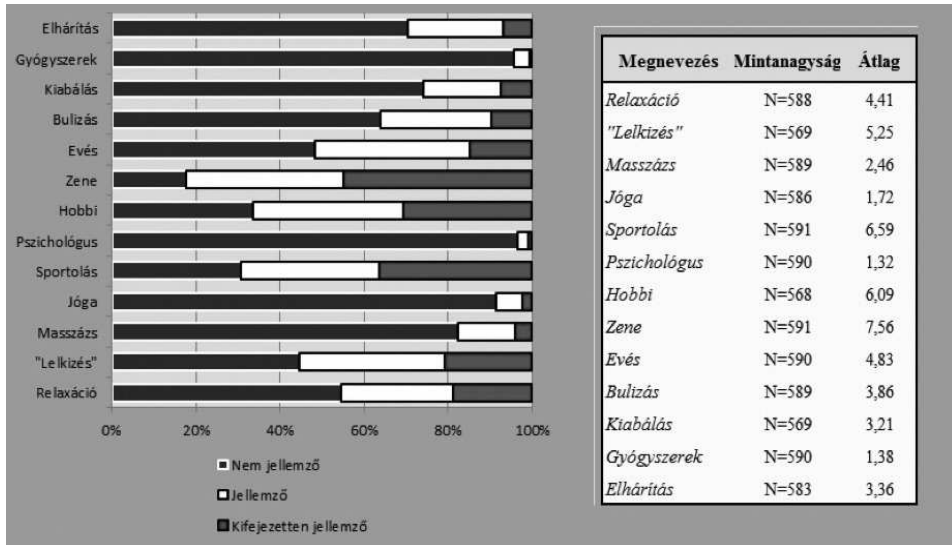
7. táblázat: Az egyetemisták néhány stresszkezelő módszere

Kezelés módja	Rel. Gyak.
Elfojtás	20,7%
Sehogy	26,1%
Okok egyéni kutatása	2,2%
Agresszió	4,3%
Evés	3,3%
Terelés/hárítás	4,3%
Zenehallgatás	6,5%
"Lelkizés"	6,5%

A megkérdezettek válaszaikban heterogéneknek bizonyultak a stresszkezelési praktikák vonatkozásában. Sajnálatos tény, hogy a legjellemzőbb kezelési módszerek egyike sem tekinthető aktív módszernek. A problémák elfojtása, háritása, vagy azok tagadása, figyelmen kívül hagyása semmiképp nem tekinthető előnyösnek hosszú távon az egyén szempontjából. Az evés, az agresszió, a pótselekvések, sok más egyéb mellett szintén a rossz stresszkezelési metodika részét képezik. A stresszorok beazonosítása, a ki nem adott érzelmek időben történő kibeszélése, esetleg szakember segítségének igénybevétele egyaránt olyan módszerek, amellyel hosszabb távon is pozitív változások érhetők el.

A kisebb minta miatt ez a kérdés nem tekinthető relevánsnak, éppen ezért célszerű egy nagyobb mintán elvégzett, hasonló témájú kutatás eredményeit is bemutatni.

Egy 2014-ben elvégzett nagymintás kérdőíves felmérés omnibusz jelleggel egyebek között az egyetemi/főiskolai hallgatók stresszorait és stresszkezelési eljárásait is elemezte. Ezen felmérés szerint a stresszkezelés a válaszadók kisebb vagy nagyobb hányada

6. ábra: Az egyetemisták stresszorai, 2014 *Forrás: Faragó (2015)*

számára nehézkes, legyen szó bármilyen élethelyzetről. Ezek kezelése elég visszás. Habár az első három leggyakrabban alkalmazott stresszkezelési módszerek közül kettő is aktív, mégis a leggyakrabban alkalmazott technikák között helyet kap a zenehallgatás és az evés. Míg a zene teljesen kiszakít a világból, addig a falásroham egyértelműen a negatív megoldási alternatívák közé tartozik, kiváltképp, ha az nem mértéktartó. Összességében erősen vegyes képet mutat a stresszkezelés a nagymintás kérdőíves felmérés eredményei alapján, amely némileg javítja a riportsorozat során kapott eredményt.

Összességében a felmérés arra az eredményre jutott, hogy az egyetemi hallgatók nagy részének problémát okoz a stressz. Habár a legtöbben aktív módszerekkel is kezelik a stresszt, mégis **minden tíz hallgatóból négy küszködik az erős stresszel, a szorongással és más ehhez hasonló mentális problémákkal (vagyis megközelítőleg 40% azok aránya, akik a vizsgáik miatt és/vagy az önmegvalósítással kapcsolatban közel szorongás szintű stresszt élnek át).**

5.5. Környezeti tényezők

Az adottságok, mint környezeti tényezők szintén befolyásolhatják az egyetemi képzés sikerességét. Ahogy ezt az eddigi adatok is érzékeltették, nagy szerepe van az egyéb faktoroknak az oktatás színvonalának fenntartásában. Ezek gyakran szervezési tevékenységet is igényelnek, vagyis elég nehezen elválaszthatóak egymástól ezen tényezők és a szervezési problémák.

Az első ilyen tényező mindenképpen a közlekedés, amely esetenként rendkívül kiszámíthatatlan. A reggeli órákra való beérkezésnél nagy bosszúságot okoz, ha a városban tömeg van, amely miatt a fiatalok nem érnek be időben az első órájukra. Jóllehet, célszerű ezzel számolni, és korábban útnak indulni, azonban így is vannak kivédhetetlen helyzetek. Mindezek ellenére a hallgatók előszeretettel fogják késéseiket, órától való távolmaradásukat a busz, villamos és egyéb tömegközlekedési eszközök késéseire.

Az egyetemi épületek strukturált elhelyezkedése szintén nagyon fontos annak tekintetében, hogy a diákok át tudjanak érní az egyik óráról a másikra. A legtöbb, általam

vizsgált egyetem épületei jellemzően jó közlekedési adottsággal rendelkeznek, azonban nem csak ez számít, hanem az is, hogy egy adott intézmény különböző épületei között mekkora a távolság. Akadnak olyan intézmények, amelyek egy helyre koncentrálnak, de olyanok is, amelyeknek kihelyezett létesítményei vannak a város egyes részein. Az interjúalanyaimnak lényegében ez nem okozott gondot, azonban ez annak is köszönhető, hogy már eleve úgy vették fel sok esetben az óráikat, hogy legyen idejük átérni az egyik telephelyről a másikra.

A hallgatók számára is mindenképp fontos szempont lehet a biztonságérzet. A legtöbb intézmény számottevő energiát fordít a személy- és vagyonvédelemre. Fontos azonban megjegyezni, hogy nem egyetemenként, hanem épületenként változhat ennek tartalmi kivitelezése. A biztonsági szolgálat emberei, a térfelügyelő kamerák, a bezárt szeminárium-termek és az egyes értéktárgyakra elhelyezett mozgásérzékelő szerkezetek mind ezeket a célokat szolgálják.

Kutatásaim során figyelemmel voltam ezekre az intézkedésekre is. Akadt olyan épület, ahol szintenként mintegy 12 biztonsági kamera figyelte a teret, amely mellett viszonylag rendszeresen járt körbe a személyzet ellenőrizni az egyes termeket, vagy esetleges riasztásokat. Ennek következtében a hozzávetőlegesen 50-es nagyságrendben elhelyezett kamera átfogó képet adhat az arra illetékeseknek az egyetem területén történő dolgokról. Más intézményben ezzel szemben azt tapasztaltam, hogy inkább a termék konzekvens zárva tartásával igyekeztek meggátolni a lopást és az egyes gondatlanságból bekövetkező baleseteket. Ez utóbbi helyen akár lehetett 6-7 szintes is az épület, 2-3 kameránál nem találtam többet. Összességében az egyetemek biztonságpolitikája erősen heterogénnek tekinthető.

5.6. Szervezési és adminisztratív sajátosságok

Sajnos a korábban leírtak miatt a legtöbb ember csak akkor kezd el értékelni dolgokat, amikor már elvesztette azt. Ez alól az egészség sem kivétel. Akadnak olyan rossz sorsral élő emberek, akik maradandó *testi vagy szellemi betegségekkel küszködnek*. Ez persze önmagában nem jelenti azt, hogy ők mások lennének, sőt! Az egyik frissen felvett hallgatóval készített mélyinterjú még jobban rámutatott arra, hogy ugyanolyan igényeik vannak, mint az egészséges fiataloknak, így ők is szeretnék kiteljesíteni az életüket és műveltebbé válni tanulmányaik során. Mindazonáltal kutatásaim során kiderült, hogy a felsőoktatásban való tanulásuk egyáltalán nem zökkenőmentes, tekintettel arra, hogy a mai felsővezető réteg és a társadalom egésze még nem tudja teljes mértékben átérezni és kezelni a nehéz sorsúak helyzetét. A mozgás-, a hallás-, a látássérültek, vagy bármilyen más maradandó betegségben szenvedők számára az egyetemi évek gondos szervezést és nagy áldozatot kívánnak.

Az általam bejárt intézmények szinte mindegyike nehezen megközelíthető egy mozgássérült számára. A legtöbb egyetem/főiskola bejárata nem akadálymentesített, vagy ha éppen mégis az, akkor a belépést nem tudják megoldani a fiatalok önállóan. A létesítmények bejáratainak használata olykor nagy fizikai erőt igényel, amellyel nem hogy egy mozgássérült, de néha még egy ereje teljében lévő fiatal is megismerked. Az épületekbe való bejutás után számos akadályba ütközik az adott terembe való eljutás is. Ugyan mára már minden épület rendelkezik lifttel, azonban azok kapacitása erősen korlátos. Vannak felvonók, amelyekbe csupán 4 személy fér be, amely figyelembe véve az diákok közlekedési sajátosságait, meglehetősen kevés. Találtam olyan intézményt, ahol elvileg külön mozgássérültek számára is biztosítanak liftet, de ez a gyakorlatban csak annyit jelent, hogy egy erre felhívó matrica van elhelyezve, de a liftet mindenki kedve szerint használja.

A beiratkozás után a szorgalmi időszak kezdetekor adódik a következő nehézség. A hallássérültek, gyengén látók és más betegségekben szenvedők órára való járása is erősen problémás. A telephelyek gyakran nehezen közelíthetők meg úgy, hogy egyik óráról a másikra elérjen a fiatal, így igazolatlan hiányzások sora elkerülhetetlennek látszik. Ennek tolerálása néha problémába ütközik, ahogy nehezen megoldható a segítő személyzet biztosítása. Akár a gyengén látók vonatkozásában szükséges kutyáról, akár a mozgássérültek ellátását biztosító személyt vesszük alapul, foglalkoztatásuk még nagyon gyerekcipőben jár. Természetesen a tárgyakat nehezebben tudják teljesíteni a maradandó betegségekben lévők, hiszen a nem-látók semmit nem hasznosítanak a tanárok által kivetített diákból, a hallássérültek nem tudják a kiegészítő információkat feldolgozni, míg a kerekesek számára a kerekesek szék helye nem biztosított minden előadóteremben.

A mosdók szintén nem minden esetben elégítik ki az igényeket, hiszen a mozgássérültek számára nem minden esetben elég a WC-csésze mellett elhelyezett korlát. Számukra minden nap úgy kell hogy elteljen, hogy képtelenek elmenni a mellékhelységbe.

A vizsga szintén nehezen oldható meg, hiszen a Braille-írással elkészített vizsgasor nagyon munkaigényes folyamat, illetve a nem-látók számára nehezen oldható meg a szóbeli vizsga minden tantárgyból. Egyes gyakorlati, vagy labormunkát igénylő tárgyak teljesítése a kerekesek számára rendelkezők számára tűnik szinte lehetetlennek, hiszen ne feledjük, ők testhelyzetüket tekintve erősen immobilak. Ezeket a nehézségeket a tanári kar olykor nagyon nehezen tolerálja, hiszen többletmunkát és gondolkodást igényel a beteg egyetemi hallgatók tudásanyagának számonkérése.

A maradandó betegségekben szenvedők kapcsán összességében az a benyomás alakult ki bennem, hogy egyrészt az egyetemi terület nem megfelelően kialakított erre a célra, másrészt sem a diákok, sem a tanárok, sem az egyéb egyetemi polgárok nincsenek arra felkészülve, hogy odaadással segítsenek egy hozzájuk képest kevésbé szerencsés egészségi állapotban lévő. ***Meglátásom szerint a tökéletes esélyegyenlőséghez még legalább 15 évre lehet szükség.***

Természetesen a szervezési problémák köre itt nem ér véget. Habár az oktatási rendszer a tanulásról, az oda járó hallgatók tudásszintjének emeléséről szól, nem szabad figyelmen kívül hagyni az oktatási tevékenység zavartalanságát biztosító ***egyéb szereplőket*** sem. Ahogy a büfének, a takarítónak, vagy épp a portásnak is megvan a maga feladata ebben a rendszerben, úgy az adminisztrációs munkatársak feladatköre is igen jelentős. Az egyetemisták tanulmányait habár nem közvetlenül, de befolyásolja ezen szereplők mindennapos tevékenysége. Kiemelt jelentősége mindenképp az adminisztratív munkatársaknak van, akikkel a hallgatók viszonylag gyakran találkoznak ügyintézésük folyamán. A válaszadók megközelítőleg 40%-a szerint problémák adódtak az ott dolgozók segítőkészségével, illetve 30% azok aránya, akik mogorvának tartják (többnyire) a tanulmányi osztályokon és/vagy a tanszékeken dolgozó kollegákat. Ezek mellett problémát jelentett egyesek számára, hogy számukra rosszul voltak megszervezve az egyetemi adminisztrációs ügyek, amelyek tekintetében többször úgy érezték a megkérdezettek, hogy az adminisztratív munkákkal foglalkozók nincsenek tisztában a saját hatáskörükkel, illetve azzal, hogy mely ügy pontosan kihez tartozik. Emiatt többször felesleges köröket kellett róniuk a diákoknak, amely persze sok időt vett el és felborzolta a lelki állapotukat. A tanulmányi osztályok intézményenként más és más ügyfelfogadási idővel rendelkeznek. Akadnak olyan egyetemek, ahol heti 12-15 óra áll a hallgatók rendelkezésére hivatalos ügyeik elintézésére, ugyanakkor a kutatás során olyan esetet is találtunk, ahol a heti nyitva tartás meghaladta a 40 órát. Mindenképp javasolt a hosszabb nyitva tartás, hiszen ne feledjük el, az egyetemistáknak részt kell venniük a 1,5 órás órán és köztük csak 10-30 perc szünet van.

Az órák megtartásának körülményei és az ahhoz kapcsolódó *szervezési feladatok* kivitelezése igencsak problémásnak látszik. Az idősavok gyakran egymásra vannak szervezve, óráütöközést generálva ezzel a hallgatóságnak. Természetszerűleg ebből az okból kifolyólag nem lehet jelen a hallgató az összes órán, hiszen ő sem tud egyszerre két helyen lenni. Ha nem óráütöközésbe torkollik az órák leszervezése, akkor az is előfordul, hogy több lyukas órát generál a fiataloknál, amelynek köszönhetően az egész napja kárba megy a hallgatónak, ahelyett, hogy a nap egyik felében végezhetett volna valami „értelmes” tevékenységet. Természetesen ennél több sem kell a diákok egy részének ahhoz, hogy „elfelejtsenek” bemenni az órára. Míg ugyan egyesek elfoglalják magukat például a könyvtárban olvasással, vagy az idegen nyelvtanulással, addig másik képtelenek feltalálni magukat egy 1,5 órás szünetben. Ami viszont erősen kétségbeejtő, az a tanórák napok közötti eloszlása. Egyszerűen katasztrofálisnak vélem azt, hogy a szervezők támogatják a négynapos munkahetet. Ha (példa kedvéért) hétfőtől csütörtökig napi 50 kurzust írnak ki egy adott évfolyamra, akkor ez a szám pénteken 15 körül alakul. Nagyon nagy a kihasználatlan kapacitás a pénteki idősavok folyamán; kvázi kong az ürességtől az oktatási intézmény. Jóllehet, a diákok szeretnék a családjukkal lenni minél többet, de középiskolaig ötnapos munkahetük volt, míg nagy valószínűséggel a munkában is öt napot kell eltölteni egy héten. ezen felül az egyetemek egy részén problémát okoz a kialakult órarend létrehozása is. Kutatásaim során találtam olyan intézményt, ahol teljesen korrekt módon ki volt építve az órák és a szünetek rendje, de 2-3 iskolában teljesen összevissza volt a csengetési rend. Egyik diáknak 60 perces az idősav, míg a másik 120, egyik óra 11-kor kezdődik, másik fél 12-kor; teljesen átláthatatlan rendszer. Ezek után nem is csoda, hogy teljesen összeomlik az iskolai adminisztráció és a „hivatalos ügymenetek bioritmusa”.

Ehhez hasonló probléma merült fel a vizsgák esetében is, ahol a fő problémát az okozza, hogy a vizsgák tömbösítve vannak, amelynek következtében több vizsga van egy nap. Ebből következően a hallgató vagy felvesz egy napra 2-3 vizsgát, vagy egy hetet vár, mire lesz újabb alkalom, nem számolva az esetleges sikertelen vizsgával.

Az *egyetemi rendezvények* a fentiekhez hasonlóan szintén befolyásolhatják az oktatásban résztvevők teljesítményét. Egy-egy épületben tartanak bulikat, mégis inkább a konferenciák és az állásbörze jellegű rendezvényeket célszerű megemlíteni annak volumene miatt. A legtöbb esetben a tudományos értekezletek jól meg vannak szervezve és az oktatási tevékenységet nem zavarják semmilyen formában. Az állásbörzék ezzel szemben sokkal nagyobb teret igényelnek és egyben sokkal nagyobb is a felhajtás miattuk, mint egy konferencia esetében. Hosszú évek távlatában megfigyelhető, hogy a börzék alacsony hatékonysággal működnek és lassan lényegében nem töltenek be semmilyen funkciót az álláskeresés folyamatában. Néhány éve azzal érveltek, hogy kontaktba kerül a pályázó a vállalattal, kialakul róla egy első benyomás, de mára már ez is elveszni látszik, hiszen sok standnál arra ösztökélik az embert, hogy nézze meg a honlapon az éppen aktuális álláshirdetéseket és digitálisan küldje el önéletrajzát. Ez így természetesen nem minden vállalatra igaz, de sok esetben ez a tapasztalat. A másik mindenképp megemlíthető dolog, hogy számos alkalommal a vállalatok leginkább marketing céllal mennek ki az ilyen rendezvényekre és merchandising-tevékenységgel (vállalat nevét és / vagy logóját tartalmazó apró ajándékok) próbálják alakítani az emberek fejében kialakuló vállalattal szembeni attitűdöt. A fentiekén kívül az állásbörzék nagy hátránya (véleményem szerint), hogy minden esetben ugyanazok a cégek kapnak helyet és ugyanazokat az állásokat hirdetik. Minden tudományterületen akadnak olyan pozíciók, amelyek keresettek (könyvelő, informatikus, villamosmérnök...), de azok számára, akik nem e szakokon tanulnak, az állásbörze lényegében funkcióját veszti. Más szóval az állásbörze a hallgatók csak egy kis részére

koncentrálni és nyújt lehetőséget, míg az egyetemisták és végzetek nagy része számára egy ilyen rendezvény hasznossága kimerül az adott vállalat nevével való találkozásban, illetve annak esetleges ajándéktárgyának beszerzésében.

A *munkahely és a sulis* nagyon nehezen összeegyeztethető. Tapasztalat alapján azt lehet elmondani, hogy a vállalatok, amelyek adott esetben gyakorlati munkahelyet biztosítanak a fiatalok számára, irreális követelményeket várnak el. Nem egy és nem két esetben az szerepel az álláshirdetésben, hogy minimum 20 órát kell a hallgatóknak vállalni. Ebbe most gondoljunk bele! Ha mondjuk egy 5×4 órás munkarendben dolgozik valaki, akkor az minimum napi 5 órát vesz el a mindennapokból (az utazással együtt), vagyis mondjuk délután 1 órai kezdettől tud bejárni az egyetemi órákra. Az egyetemen nagyfokú támogatást kap továbbra is a négynapos munkahét, éppen ezért általában péntek délután már nincsenek órák. Következésképpen heti négy nap marad az iskolán belüli kötelességek elvégzésére és akkor még a folyamatos tanulásról és a ZH-hétre való készüléssel nem is beszéltem. Vajon meg lehet oldani a heti 20 órás munkába állást, az órákon való részvételt és még a tanulást is? Aligha. Ezt több megkérdezett is nehezményezte az interjúk alkalmával. Mindemellett a munka és iskola kapcsolata abban is kimerül, hogy mennyire tanulnak az iskola falai között a gyakorlatban is használható dolgokat. A megkérdezettek legtöbbször 6-7-es osztályzatot adtak (10 pontos skálán) arra vonatkozóan, mennyire érzik az egyetemen tanult elméleti és gyakorlati információkat hasznosnak munkaerő-piaci kihívásoknak való megfelelés szempontjából. A válaszok eloszlása szimmetrikus volt, vagyis egyaránt jellemző volt a 8-as és az afeletti osztályzat, mint ahogy az alacsonyabb is.

Ennek többek között az lehet az oka, hogy ahogy néhány megkérdezett elmondta, olykor kritikán alulinak tartja a tananyag összetételét, hiszen akadnak olyan számítások, anyagrészek, elméletek, amelyek akár 3-4 tárgyból is a vizsganyag részét képezik, más esetben meg nagy a szakadék az egymásra épülő tárgyak közötti követelményekben. Egy másik lehetséges ok az internet indokolatlan használata, amely a megkérdezettek válaszai és a napi gyakorlatból megfigyelt adatok alapján is sokszor inkább lustítja a fiatalokat. Ez persze növeli annak esélyét, hogy értelmetlennek tartásuk az egész órát, következtésképpen nem is épül ki bennük az anyagrészek közötti összefüggés és az elsajátítandó gondolkodásmód alapja. Ez persze később akár kiütközhet abban is, hogy értelmetlennek tartják a hallgatók az iskolában tanultakat.

Az egyetemek *energiapolitikája és környezetvédelmi intézkedései* erős kívánni valókat hagynak maguk után. A modern környezetvédelmi direktívák a szelektív hulladékgyűjtést helyezik előtérbe. A legpozitívabb tapasztalat a különösen veszélyes hulladékok (elemek) tárolása kapcsán tapasztalható. Minden általam vizsgált intézmény lehetőséget biztosít ezen hulladékok szelektív tárolására. Ez egyetemenként, épületenként változik. Ezzel szemben szinte egyetlen épületben sem megoldott a szelektív hulladékgyűjtés. Egyes helyeken egyáltalán semmilyen lehetőség nincs erre, míg más intézményekben az illetékesek félmegoldásokkal tették lehetővé a kvázi szelektív hulladékgyűjtést. Az általam felkeresett egyetemek egyikében sem találtam, ahol kifogástalan mennyiségben is minőségben állt volna rendelkezésre szelektív hulladékgyűjtő.

Az energiapazarlás magas szinten jelentkezik a legtöbb egyetemen. Reggel, napközben betévedve egy épületbe gyakran azt tapasztalhatja az arra járó, hogy ha kell, ha nem, szüntelen égnek a lámpák, bevilágítva ezzel a zéró embert számláló teret, vagy épp teljes fényben ragyogó helyiséget, ahol teljesen felesleges százas számra izzítani a lámpákat, ez által pazarolni az energiát. A mellékhelységeken hasonló a helyzet. A pazarlás meszterfokon történik; szinte nem lehet olyan épületet találni, ahol a mellékhelységben ne feleslegesen égne a világítás. Ez annál inkább is nagy problémát okoz, hogy akad olyan

intézmény, ahol a házirend egyik kitüntetett pontja, hogy törekedni kell az energiatakarékos megoldásokra. Azonban az elmélet és a gyakorlat más és más.

Az egyetemi működésnél alighanem meghatározó szerepe van a kiadási szerkezetnek. Nem kívánok ezekre nagy hangsúlyt fektetni, hanem sokkal inkább az árulkodó jelekre szeretnék rámutatni. A már említett bulik, konferenciák gyakran az egyetemeken kerülnek megrendezésre. Ezek hirdetése gyakorta nem online történik, hanem sokkal inkább az oktatási intézményeken elhelyezett plakátokkal. A marketingköltségek éppen ezért sokszor a plakátok megtervezésében és kinyomtatásában merülnek ki. Kiváltképp a bulikra jellemző, hogy az egyetemeken 50, de akár 100 plakát is ugyanarról az eseményről szól. Jóllehet, ez nem általános vonás, ugyanakkor ha belegondolunk azon helyek kiadási szerkezetébe, ahol tömeges szinten történik a reklámozás, akkor elképesztő képet kaphatunk arról, mire megy el az adóforintok egy része. Az egy helyen 6-10 kihelyezett plakát hatékonysága közelít a zéróhoz, ugyanakkor sokba kerül.

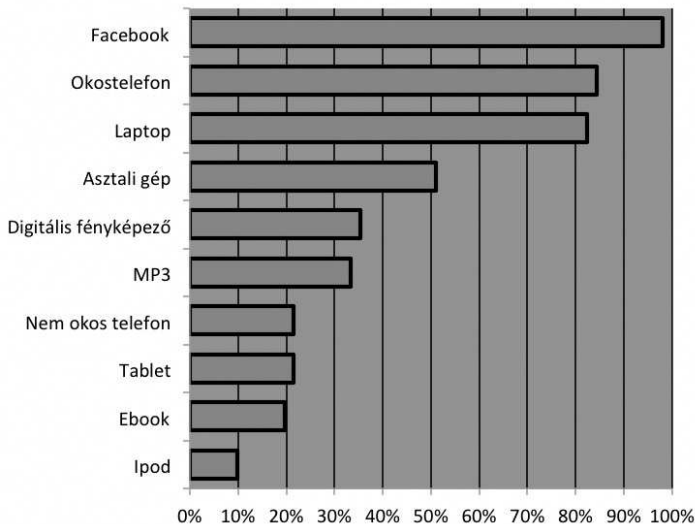
Mindezek rámutatnak arra, hogy az egyetemi képzés tele van olyan adminisztratív és szervezési hibával, amely szintén megnehezíti egyes egységek működését.

5.7. A külsőségekről...

A fentiek alapján úgy gondolom, bebizonyosodott, hogy a hallgatóságnak (ahogy más egyetemi oktatásban szerepet vállaló csoportnak) akadnak hozzáállásban, személyi kompetenciák vonatkozásában problémái. Természetesen nem mehetünk el szó nélkül azon tény mellett sem, hogy mi jellemző egy egyetemista külsőségére.

Két jellegzetes vonása van a fiataloknak, amely alapján meghatározható, mennyiben adnak a külsőségekre; a megjelenés és a műszaki-kommunikációs eszközökkel való felszereltség.

A megjelenésre vonatkozóan az a trend figyelhető meg, hogy a hallgatók jó része a standard stílust képviseli, azonban a ruházatban minden évszakban akadnak olyan esetek, amelyek – megközelítésem szerint – nem valók az egyetemre, mint kvázi munkahelyre. Ezek közé tartozik a mindkét nem által alkalmazott tépett farmer vagy a melegebb időszakban a strandpapucs, illetve lányoknál a túl sokat mutató short vagy szoknya, valamint a leggings. Jóllehet, a hallgatók nagy hányada (kb. 70%) a standard, helyén való öltözetet visel, és hétköznapi frizurával jelenik meg az oktatási intézményekben, mégis a lányok és a fiúk egy része a fentebb felsorolt nem illő öltözetet hordja az egyetemi képzés ideje alatt. Megjegyzendő, hogy a lányok nagyobb hányadát érheti kritika öltözéke, sminkje, haja vagy viselkedése miatt, míg a fiúk nagyon minimális hányada szegi meg az egyetemi (mint munkahelyi) megjelenési elvárásokat. A hétköznapi divatirányzatban mutatott sokszínűsége és a stílus nem mutatkozik meg a vizsgák során. Az írásbeli vizsgákat a hallgatók, mint átlagos napot kezelik és egy-egy kivételtől eltekintve nem gondolkodnak el az esetlegesen elegánsabb ruha felvételén. Ilyen esetekben a minimálisan zakót hordók aránya is elenyésző, nem-hogy még azoké, akik egy írásbeli ZH „kedvéért” kiöltöznek és öltönyt, kosztümöt vesznek fel. Böven 1% alatt lehet mindazok aránya, akik nemcsak a tanulási metodikájukkal, hanem az emelkedett jelentőséggel bíró alkalomhoz illő öltözékkel jelennek meg az épületekben. A szóbelik során már sokan öltönyt / zakót / inget / blúzt / kosztümöt vesznek, azonban még ilyenkor is magas azok aránya, akik megjelennek egy egyszerű farmer pulóver összeállításban, vagy sztreccs jellegű ruhákat vesznek fel ezen alkalomra. Ezzel a megfigyeléssel egybehangzik a kutatás azon eredménye, miszerint a megkérdezettek egy része fontosnak tartja a divatos megjelenést. Amennyiben egy 10-es skálán kéne a fontosságot pontozni, a legtöbben 5-ös erősségűnek gondolják annak jelentőségét, ugyanakkor nagyon heterogén véleménnyel rendelkeznek e kérdés kapcsán a fiatalok (átlag: 4,75, szórás: 2,68).

7. ábra: Az egyetemi hallgatók modern vívmányokkal való ellátottsága

A megjelenésnél figyelembe vettem azokat a tényezőket, amelyekkel egy mai késő teenager, illetve egy fiatal felnőtt rendelkezhet.

A megkérdezettek közül szinte mindenkinek van Facebook-profilja. Sajnos ez a mai társadalomban „kötelezővé” vált, ugyanis akinek nincs, az erősen háttérbe szorul az információáramlást tekintve. A probléma csupán az, hogy a fiatalok nemcsak a hivatalos ügyeikhez kapcsolódó információk megszerzése miatt használják az oldalt, hanem gyakorlatilag minden pillanatban képesek valami látszatindokot kreálni arra vonatkozóan, hogy adott pillanatban miért is vannak fent ezen a virtuális világot létrehozó portálon, ahelyett, hogy az életüket a valóságban élnék. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az egyetemisták egy része dependens vagy közel dependens viszonyba került a közösségi portálokkal. Természetesen a mai trendi fiatal okos telefont használ és lappal is rendelkezik. Minden 5 megkérdezettből négy használja e két technológiai vívmányt a mindennapjaiban. Az asztali számítógépek kora lejárt, az mára már ódivatú és ennek tükrében „csak” 50% körül mozog azok aránya, akik immobil számítógépet használnak otthon. (Ebből az is következik, hogy legalább 30% azok aránya, akiknek legalább két számítógépe van.) Szintén kisebb arányban képviseltetik magukat a nem okos telefonnal, az MP3-lejátszóval és más „kütyüvel” rendelkezők.

A felmérés és a mindennapos tapasztalat is azt mutatja, hogy az egyetemisták halmozzák ezen eszközöket. Ahogy 10 éve négy-öt asztalnál egy laptop volt látható, mára már egy asztalnál van négy-öt, amely mellé még tíz másik XXI. századi „ketyere” is társul. Jóllehet, lépést kell tartani a technológiai fejlődéssel, de ahogy a kutatás is bizonyítja, túlzott szerepet kap az internet a modern oktatási rendszerben. Ezt támasztja alá az is, hogy a válaszadók

- 52,1%-a szerint az internet lustítja,
- 20,7%-a szerint nem befolyásolja,
- 27,2%-a szerint az internet aktivizálja tanulmányai során.

Következésképpen az internet indokolatlanul nagy szerepe a felsőoktatásban túlnyomórészt hátráltatja a minőségi szakemberek kinevelését, ahogy a technikai haladást

szimbolizáló egyéb találmányok is elcsavarják a fiatalok fejét és egyre kisebb energiát fektetnek a humán értékekre és arra, hogy az ország értékes szellemi vezetői legyenek. *A kutatás szerint a felsőoktatásban tanulók megközelítőleg 20%-a divatháznak gondolja az egyetemeket és ennek szellemében választja ki ruházatát, míg a digitális eszközök egyetemre való becipelése teljesen általánosnak mondható (megközelítőleg 80%-ra becsülhető azok aránya, akiknél az egyetemen laptop vagy okostelefon van).*

5.8. BA versus MA

Az egyetemi képzés két egymásban nagyon nagyban eltérő szakaszra bontható. Az alapképzésben és a mesterképzésben résztvevők mindennapjaikban is tapasztalhatják azokat a differenciákat, amelyek megmutatkoznak a két képzési szint vonatkozásában.

A felmérés azonban meglepő eredményre jutott; nevezetesen a legtöbb tényezőben nem figyelhető meg releváns különbség a BA-szakon és az MA-szakon tanulók között. Az órára való bejárás gyakoriságában két, egymással ellentétes hatás érvényesül. Az MA-szakos hallgatók már sokkal többet dolgoznak, erősen építik a karrierjüket, amely persze magával vonja elvileg az óralátogatási hajlandóság csökkenését, ugyanakkor, akik e képzésbe bekerülnek, már felnőtt fejjel, éretten és a diszciplína alapjaival már megismerkedve kezdenek bele a tanulásba. Mindezek ellenére közel 10 százalékponttal magasabb volt a BA-szakos hallgatók általános órára járási arányszáma, amely talán azért lehet, mert a magasabb szinten tanulók már pontosan tudják, melyek azok az egyetemi tananyagok, amelyek a gyakorlatban is hasznosíthatóak és melyek, amik kevésbé. Mind a két csoport azonosképpen vélekedik az egyetemi tananyag munkaerő-piaci hasznáról. Vélekedésük szerint az iskolapadban tanultak mintegy 60-70%-ban képesek kielégíteni a munkaerőpiac kihívásait.

Az alázatban nem mutatkozott meg semmiféle különbség a BA és az MA képzés között. Ugyanúgy problémás egy diplomás fiatal számára is a korai kelés, az aktív figyelés az órán, vagy épp a tanulás megfelelő beosztása. Jóllehet, az okai ennek esetenként eltérőek, mégis az eredmény ugyanúgy vetül le a felsőoktatás tekintetében, nevezetesen: a minőségorientált képzés szellemében az egyik fontos érték – véleményem szerint – a humán tőke, amellyel az Y-generáció utolsó generációi nem igazán rendelkeznek.

A stressz kezelésében szintén mind a két szinten tanulóknak megtalálhatjuk azt a kört, akik számára gondot okoz a vizsgadrukk leküzdése, vagy a magánéletbeli nehézségek átmenetileg figyelmen kívül hagyása. E tekintetben habár az idősebbek gyakorlatot szerezhettek a vizsgaszituációk kapcsán, mégis nem tűnik úgy, hogy a korosztály megtalálja a maga stresszorait. A vizsgaszorongás és a magánéletbeli, önmegvalósítással összefüggő magasabb szintű stressz egyaránt jellemzi a BA-, és az MA-szakokon tanulókat. Nem találtam releváns különbséget sem a stressz színvonalára, sem pedig a kezelés módjai vonatkozásában. Azt ne feledjük el, hogy e felmérés egy kismintás kvantitatív-kvalitatív kutatás, amely nem teszi lehetővé az általánosítást, de a korosztályok közötti különbségeket a hosszú évek megfigyelései maximálisan alátámasztják.

6. Összefoglalás, következtetések, javaslatok

A kvantitatív és kvalitatív elemeket egyaránt magában foglaló kiterjedt felmérés eredményei meglehetősen messze mutatnak, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni jelen kutatás következtetésre vonatkozó korlátait. Ennek ismeretében célszerű az összefoglaló megállapításokat leírni, valamint levonni a következtetéseket és javaslatokat tenni.

6. 1 Összefoglalás

A kutatás eredményei rámutattak arra, hogy a magyar felsőoktatásban nem állnak rendelkezésre azok a feltételek, amelyek egy versenyképes ország jövőképét szolgálnák. A személyi feltételek több oldalról is hiányt szenvednek.

8. táblázat: A személyi és egyéb feltételek – összefoglaló táblázat

Megnevezés	Adat	Ki az érintett elemzési alany?
Erkölcsei alap – köszönési ráta	9,8%	Hallgatók
Erkölcsei alap – késések aránya (a hallgatók százalékában)	1,18%	
Alázat (óraa való bejárás, figyelés, tanulás)	29,4%	
Helyes életvitel (bioritmus, alkoholfogyasztás, bulizás)	15,2%	
Megfelelő stresszkezelés (distressz, leblokkolás, stresszkezelés)	39,9%	
Eszközökkel való ellátottság (db/fő azelemzett 10 eszköztekintetében)	4,39	
Felkészültségi állapot	81,5%	Tanárok
Pedagógiai készség (magyarázóképesség, előadásmód)	70,5%	
Humán megnyilvánulás (pontosság)	64,1%	
Segítő készség	61,0%	Adminisztratív munkatársak
Informáltság	90,0%	
Lefagyás	63,0%	NEPTUN
Tanultak munkaerőpiacon való hasznosíthatósága? (1–10)	6,29	Tananyag

Az oktatási intézmények számos tényező jelenlegi helyzete kívánni valót hagy maga után. A tudást átadni hivatott tanári kar a hallgatóság megítélése alapján erősen vegyes képet mutat. Nem a tudásszinttel vannak az elsődleges gondok, sokkal inkább azzal, hogy hiányoznak a pedagógiai készségek, amelyek tükrében nem tudják átadni a hallgatóknak az anyagot. Ennek egyik oka az, amelyet néhányan említettek, hogy esetenként nagy a szakadék a tanár és diák között. Ebben az esetben az egyetemisták is nagyobb hajlandóságot mutatnak az órakerülésre.

A mai fiatalok hajlamosak az egyes dolgok elhanyagolására, amely számos más problémával is párosulhat. Az interjúk azt is kiválóan bemutatták, hogy az egyetemista rétegnek nagy gondjai vannak az alázattal / elhivatottsággal, az életvitellel és a stresszkezeléssel. Mindezek tekintetében az egyének szintjén elvégzett elemzés lehangoló képet mutat.

9. táblázat: A hallgatók személyi kompetenciáinak értékelése

Kimenetel	Alázat	Életvitel	Stresszkezelés	Arány
A	X	X	X	35,9%
B	✓	X	X	14,1%
C	X	✓	X	7,6%
D	X	X	✓	22,8%
E	✓	✓	X	3,3%
F	✓	X	✓	12,0%
G	X	✓	✓	4,3%
H	✓	✓	✓	0,0%

Habár a fenti táblázat azt mutatja, hogy a kutatásban részt vett hallgatók közül egy sem felelt meg a fenti három kritérium egyikének sem, ez mégsem jelenti azt, hogy nincs olyan egyetemista, aki ne tenne eleget az alázat, az életvitel és a stresszkezelés feltételeinek. Mindezek ellenére az arányok árulkodóak arra vonatkozóan, hogy a hallgatók sokkal nagyobb figyelmet szentelnek a trendi megjelenésükre, semmint a humán értékeikre. Ez hosszabb távon nagy problémákat vetít előre.

6.2 Következtetések

Véleményem szerint a felsőoktatásban az alábbi problémák tekinthetők a leginkább relevánsnak.

1. struccpolitika: A legtöbb, a tanulmányban ismertett problémáról nem folynak viták, így hát soha nem kerülnek ezek a tények a média figyelmének középpontjába.
2. hiányos hallgatói alázat: az órák nem látogatása, a tanulás utolsó pillanatra hagyása, az órákon való alternatív tevékenységek rendszeressé válása..., amelyek együttesen elgondolkodtatnak afelől, hogy a végzett hallgatók valóban rendelkeznek-e olyan humán értékekkel, amelyek a szellemi elitbe való kerüléshez elégségesek.
3. a hallgatói megítélés szerint erősen vegyes a tanári gárda pedagógiai kompetenciája, valamint humán értékrendje. A gyenge magyarázóképeség erősen visszafogja az órák látogatottságát, a tanári pontatlanság – így például a késések – igen frusztrálóak tudnak lenni többek között a vizsgaidőszak közepén, a vizsgákra tanuló hallgatók számára.
4. az internet nem megfelelő alkalmazása a felsőoktatásban: ez persze elősegíti a hallgatók deaktivizálódását, figyelemelterelését, továbbá elősegíti a rendszer teljes mértékű személytelenné válását.
5. a hallgatók elégtelen stresszkezelése: a Z-generáció első generációjának képviselői már egy egészen más, egy felgyorsult világba születtek, amely tele van lelki terhet jelentő situációkkal. A fiatalok egy rész nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem képes megbirkózni ezekkel a lelki nehézségekkel. A vizsgaszorongók mellett mára már a súlyosabb lelki betegségekkel küszködők is egyre nagyobb arányban szerepet kapnak a felsőoktatásban.
6. az adminisztratív rendszer elégtelen működése: az óraszervezés, vizsgaszervezés, az adminisztratív tevékenységek személyes elintézésének korlátozottsága egyaránt

jellemző a magyar felsőoktatásra. Ezek a tényezők feleslegesen tovább borzolják a hallgatók idegeit, emellett indokolatlanul sok idő telik el ezen ügyek elintézésével, ami megint a tanulás rovására megy.

7. épületek adottságai: a biztonsági rendszer elégtelen működése esetenként nagyobb veszélyeket rejt magában, ugyanakkor a mozgássérült hallgatók számára a legtöbb intézmény csak részlegesen akadálymentesített.

Hogy miért jöhetett létre ez az állapot? Ez mindenképp egy hosszú társadalmi folyamat eredménye, amely több életterületet is érint. Az egyik interjú során kiderült, hogy az egyetem lényegében a középiskolai problémák folytatását jelentik. Sajnálatos módon már a középiskolai oktatás sem hatékony, és az onnan kikerülő érettségizett hallgatók több esetben erős hiányosságokkal szerzik meg a végzettséget igazoló iratokat. Egyre kisebb az értéke az érettséginek is, hiszen sok iskolában adott tárgyakból a fél osztály bukásra áll, amely mindenféle statisztikát javító közvetett dolgok következtében nem mutatkoznak meg az érdemjegyekben. Ennek következtében a középiskolai záróvizsgák eredménye is esetenként irreális. A négy-ötéves középiskolai képzés, annak hiányosságai persze gyakran kiütözik az egyetemi képzések során. Legtöbbször az általános lexikai tudás és az alapvető készségek okoznak gondot, amely persze sokszor lassítja a tanítás menetét vagy az egyéb oktatási ügymenetet. Úgy gondolom, hogy semmiképp nem mehetünk el a család tradicionális szerepének felborulása mellett sem. A mostani egyetemisták 1990–1995 között születtek, vagyis hazánk legborúsabb időszakainak egyikében. Ennek következtében nagyon magas a válások, a csonkacsaládok és a deviánsok száma, amely persze kihat a huszonévesekre is. Ahogy a kutatás bebizonyította, hogy a felsőoktatásban magas a szorongók aránya, amely párhuzamba állítható az aktuális társadalmi tendenciával, nevezetesen a depresszióban lévők és a személyiségi zavarral küszködő fiatal felnőttek számának drasztikus emelkedésével. **Természetesen ez a trend negatívan hat ki a felsőoktatásra és rontja annak minőségét is.**

6.3 Javaslatok

Mit lehetne tenni? Véleményem szerint elsősorban újra a minőség- és nem a mennyiségorientált egyetemi képzést kellene előtérbe helyezni. Ennek szellemében sokkal összetettebb felvételi eljárást javasolnék, amely lehetővé teszi, hogy az arra (emberileg is) a legérdemesebbek kerüljenek be a felsőoktatásba. A kutatás rávilágított arra, hogy nincsen szükség a 15 ezer hallgatót foglalkoztató egyetemekre. Jelenleg annyira személytelen az oktatás (amelyet ki is emeltek páran az interjú során), hogy összesen 10% hajlandó köszönni az egyetem területére való belépéskor, vagy éppen a szakdolgozati konzulens a hozzá való bejelentkezéskor találkozik először a hallgatóval, így nyilvánvalóan nem ismeri az ő képességeit. Véleményem szerint a 3-5 ezer fős intézmények decentralizálnák annyira az egyetemi képzést, hogy talán a többség köszönné az egyetemi kapun való belépés során és közelebb is kerülnének egymáshoz a tanárok és a hallgatók.

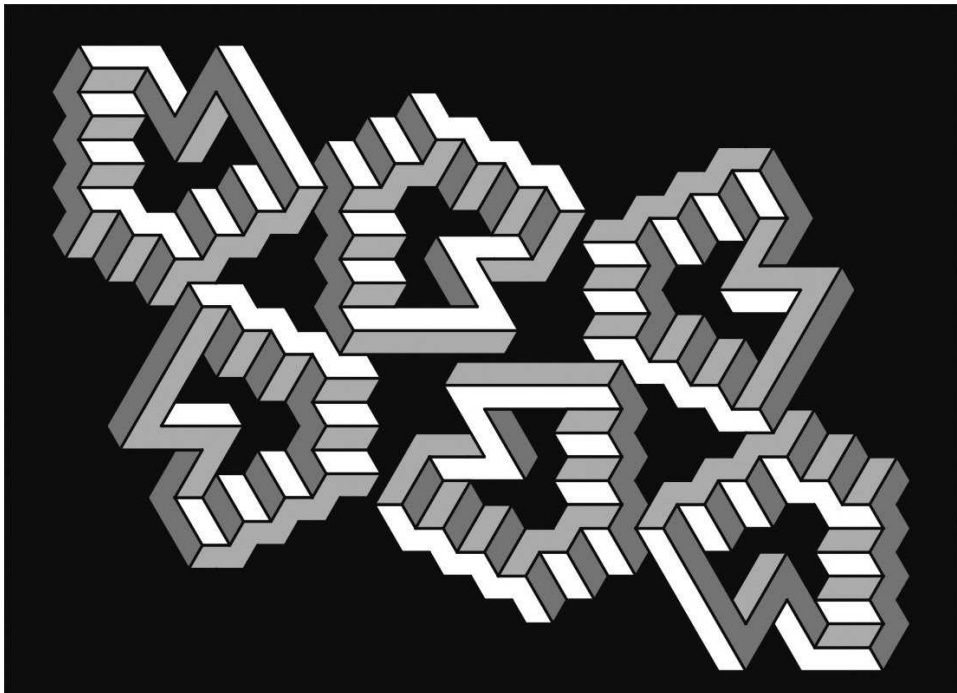
Mindenesetre legfőbb tanulságként kimondható: a magyar felsőoktatásban sokkal nagyobb problémák állnak fenn, mint a támogatás mértékének aránya. Súlyosságukat fokozza, hogy a médiában e tényezők nem kapnak akkora hangsúlyt, mint egyes favorizált problémák; a problémákról az illetékesek nem vesznek tudomást. Vitán felül áll, hogy ezek sürgős megoldásra várnak, hiszen a sikeresen kinevelt fiatal generáció fogja biztosítani gyermekeink jövőjét. Ennek elmulasztása egy rosszul működő, elhivatottságtól, alázattól mentes közösséget hoz létre. Ennek megelőzése érdekében most kell elkezdenünk cselekedni, hogy biztosítsunk gyermekeink számára egy elérhető, egészségesebb világot.

FORRÁSOK

- Chikán Attila (2006): *Vállalat-gazdaságtan*. AULA Kiadó, Budapest.
- Faragó Péter (2014): A sötét energia XXI. századi világrendje és a híd kapcsolatok szerepe a társadalmi innovációban. *Valóság*, 2014/9. szám, 48–67.
- Faragó Péter (2015): A stressz és a mentális zavarok szerepe a devianciák korszakában: Az egyetemisták stressz-szel kapcsolatos attitűdjeiről. *Valóság*, 2015/5. szám, 38–57.
- Józan (2013): A teljesítményfokozó stressz – Eustressz, <http://www.nepbetegsegek.hu/eustressz-es-distressz.html> Letöltés ideje: 2014. 11. 02.
- KSH (2014): Egyetemek, főiskolák, nappali képzésére jelentkezettek és felvettek (1990–), http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi006.html Letöltés ideje: 2015. 01. 20.

JEGYZETEK

- 1 Értsd: Tapasztalati tudás, vagyis olyan adatok összessége, amelyet a kutató már átélt, megfigyelt...
- 2 Értsd: A tapasztalatot megelőző tudás, azaz ebben az esetben a kutatónak egyfajta predikciója, megérzése van a kérdéssel kapcsolatban, azonban konkrétan még nem tapasztalta meg az általa kutattott témát.
- 3 A késési statisztikákba azok a hallgatók kerültek, akik az órakezdet után maximum 10 perccel érkeztek meg az egyetemre. A ráta egy becstelt adat;
- 4 az egyetemi létszám becslésén alapszik, valamint azt feltételezi, hogy az adott időszámban az adott egyetemi hallgatók felének van órája. A megkérdezettek arra vonatkozó válaszait tartalmazza, hogy mivel foglalkoznak az óra alatt, ami nem köthető össze közvetlenül az adott óra anyagával. Dekoncentrálnak tekintetem azokat, akik egy adott cselekvést minimum az órák 10%-án végeznek (étkezés, közösségi oldalak böngészése...).

Szaporodási verseny (III. rész)

A történelem mibenlétét különféleképpen fogalmazzák meg. Mivel a történelmet emberek alkotják és alakítják, a legegyszerűbb meghatározás az lehetne, hogy a történelem nem más, mint egyszerű szaporodási verseny. Vagyis a történelem győztesei azok lesznek, akik többen vannak. Ez így meglehetősen leegyszerűsített meghatározás volna, hiszen ennek alapján a történelem győztesei a legnagyobb mostani népszaporulattal rendelkező afrikaiak lennének. Ez azonban mégsincs így (bár hosszú távon lehetséges a bekövetkezete). Egy ország és nép tehát csak akkor lehet a történelem győztese, ha további feltételeknek is megfelel, amelyek közül legalább háromnak-négynek egyidejűleg kell teljesülnie ahhoz, hogy erős országról és a történelemben győztes népről beszélhessünk:

1. megfelelő nagyságú (szuverén) terület
2. erős hadsereg
3. erős gazdaság
4. fejlett (iránymutató) kultúra
5. nagy népességszám

Három részben ezt a témát kíséreljük meg felvázolni. Az I. részben a szaporodási verseny történeti hátterével foglalkoztunk, a II. részben a versenyt befolyásoló (elősegítő és akadályozó) tényezőket érintettük, a III. részben pedig magának a népesedésnek a kérdését, annak jelentőségét vizsgáljuk fel. Mindezen részekben belül foglalkozunk az egyes témakörök releváns területi, hadügyi, gazdasági, kulturális és népességi vetületeivel is, valamint azt is megvizsgáljuk, hogy Magyarország hogyan teljesített ebben a versenyben (hol siklottak félre a folyamatok és mit lehetne tenni a jövőben).

Népesség

A népességszám minden fent megadott feltételnek az alfája és ómegája. Ha van megfelelő nagyságú népesség, az képes a terület megtartására, egy erősebb hadsereg fenntartására, nagyobb belső piacot hoz létre, erősebb gazdaságot tart fenn, növekszik a politikai befolyása, és képes a saját kultúráját is fenntartani, terjeszteni. Ha egy nagyobb területen kis népesség él, az a területet sem képes megtartani, a kultúrája visszaszorul, gazdaságilag, katonailag és politikailag kiszolgáltatottá válik.

Ha egy ország a megfelelő (nem agresszív) szomszédokkal rendelkezik, vagy a természeti akadályok elszigetelik más országoktól, úgy tűnik, hogy egy kontinensnyi terület megtartására nagyjából 10 milliós népesség is elegendő. Ausztrália lakossága 1956-ban 10 millió alatt volt, ami egymillióval volt kevesebb, mint a korabeli Magyarországon, Kanadának, a világ második legnagyobb területű országának pedig 1951-ben nagyjából 14 milliós lakossága volt, Hollandia népessége ugyanekkor mintegy 10 milliót tett ki.

Ha van egy megfelelő nagyságú (a szomszédos vagy a távolabbi népekhez képest sokkal nagyobb) népességszám, az adott nép szinte automatikusan el tudja kerülni a történelmi sorscsapásokat, a gazdasági, katonai, politikai diktátumokat, a packázásokat az idegen népek vagy intézmények részéről. A nagy népességszám tehát az önrendelkezést biztosítja az adott országnak és az önbecsülést az adott népek, minden lehetséges tekintetben, és a többi néphez képest előbbre helyezi a „csípési sorrendben”. Egy olyan népek

tehát, amely rövid vagy hosszú távon a történelem győztese akar lenni, nagy népességgel kell rendelkeznie, vagy a népszaporulat növelését minden fenti feltétel elé kell helyeznie.

A reformkorban annak felismerésére volt szükség, hogy a jövő az éppen felfutó gazdasági fejlődéshez való csatlakozásban rejlik (amihez mélyreható társadalmi reformokat kell végrehajtani), ma pedig annak felismerésére van szükség, hogy a jövőt a növekvő népességszám jelenti.

Ezt korábban (1902) már Rákosi Jenő (1842–1929) is felismerte, aki a jog és a kultúra eszközeivel kívánta elérni az ország megmagyarosodását. Egy harmincmillió magyar által lakott birodalomról álmódott, mely így ellensúlyozni tudta volna a szláv és a német túlsúlyt is. A dinamikusan növekvő magyar nemzet pedig képes lett volna a birodalmi aspirációkra, egyfajta magyar imperializmusra is, ami a kor viszonyai között egyáltalán nem volt egy pusztán illúzió. (Erre az 1878-as berlini kongresszuson lett volna lehetőség, de az Osztrák–Magyar Monarchia ezt a lehetőséget – a nagyhatalmak közül egyedülként – nem használta ki gyarmatszerzésre, helyette Boszniát szállhatta meg. 1900-ban a Monarchia is részt vett a bokszerlázadás leverésében, ami – erőteljesebb részvétel esetén – a többi nagyhatalom korábbi övezeteihez (orosz, brit, francia) hasonlóan elvezethetett volna akár egy osztrák-magyar befolyási zóna kijelöléséhez is Pekingben és Kínában.) Ekkoriban még Angliának és Franciaországnak is nagyjából harmincmillió lakója volt, Rákosi tehát ismét velük szerette volna egy szintre hozni a magyar népességet. Ma is ugyanerre lenne szükség, de egy magasabb népességszám mellett, ami egy 50 milliós Magyarországot jelentene.

Rákosi sok megállapítása még ma is szó szerint érvényes: „Nincsenek nagy terveink, nincsenek nagy szándékaink, nem akarunk nőni, nem akarunk terjeszkedni, nekünk nem kicsiny Macedónia. Mi csak vesződünk, máról holnapra élünk, perlekedünk, és minden-napi apró dolgokra van minden gondunk. Ez ma a mi állami életünk.

Ehhez hasonlatos az egyének élete is. Minden nemzetnek, a legkisebbnek is van egy jelszava, néha egy szó is elég rá, amely kifejezi álmait, törekvéseit, néha ábrándjait. De hisz a remény, az ábránd, a káprázat adja meg az ifjúságnak a dicső erőt, amellyel küzdelmekbe áll és sikereket ér. Mi félünk az ábrándtól, józanságot prédikálunk, békeszeretetünkkel hivalkodunk, a kakasnak nem harmadik, hanem már első kukurékolására megtagadjuk sovénységünket, s ami másnak eszköz, nekünk cél, s egy fél percent kvótán, egy gyűlölt színű bojton a homousion és homoiusion gyászos perpatvarába menekülünk, s nem gondoljuk meg, hogy ez alatt nem érünk rá az országot nemzeti ereiben, számában és fanatizmusában földuzzasztani; amit, ha elértünk, minden kellelten kérdést, ami most fontosnak látszik, s minden politikai tevékenységünket elnyeli, egy csapással megoldottunk. Nem kell ide csak harmincmillió magyar, és ezen a helyen, ezen a földön első szerepet játszunk Európa történetében, és miénk Európa kelete!

Ennek kellene minden magyar ember – politikus és nem politikus ember – zászlajára felírva lenni: Harmincmillió magyar! Es meg volna oldva minden kérdésünk egy csapással. Mert ezt kitartással, makacs és okos munkával játszva el lehet érni. De minden dolgunkat ebben a gondolatban kellene intéznünk. [...]

Mert béke van, csak béke kell nekünk, csak azt halljuk dicsérni, csak azt magasztalják mindenek; politikusok, vezércikkek és trónbeszédok egyaránt. Én pedig azt mondom, hogy a békét csak erővel, hatalommal, tevékenységgel, önérettel, haddal és hadikedvvel lehet fönttartani, sohase lemondással, sohase meghunyászkodással, sohase imádsággal és áldozatokkal. Mert mindebből sohasem tudunk eleget adni az éhes ellenfélnek, vagy a még éhesebb szövetségeseinknek, ha egyszer megkezdjük e nagylelkű önfeláldozást. Es ne csodálkozzanak azon, hogy épp ilyen állapotokban szakad ránk, most rohan meg bennünket az a veszedelem, amelyből a mai ünnep is kerekedett: a kivándorlás.”⁷¹

Úgy tűnik, hogy a legendás magyar pesszimizmus és elkényelmesedés, a cselekvés elmulasztása mindig is jelen volt a magyar lelkületben, már Rákos Jenő idejében is, amikor még létezett a „nagy” Magyarország, sőt már Nagy Lajos idejében is, amikor – többek között – Moldva területét hagytuk kicsúszni a kezünkől. A külső szemlélők azonban nem ilyenek láttak bennünket, sőt irigykedve tekintettek ránk, mint pl. a csehek, akiknek a kiegyezés után valóban sok okuk lett volna az elkeseredésre (de ezt a megfelelő gondolkodásmóddal később az előnyükre változtatták). Az egyik cseh nagylexikon, az *Ottův slovník naučný*² 1907-ben például így ír a magyarokról: „A különleges magyar állam léte az európai történelem legérdekesebb jelenségei közé tartozik... noha a kultúra különféle terein meghódították őket az idegen hatások, a politika területén olyan bámulatos tehetségről tettek tanúbizonyságot, hogy nemcsak az állami függetlenségüket tartották meg mind a mai napig, hanem az idő előre haladtával a külügyi viszonyokban is egyre nagyobb szerepet vívtak ki maguknak... mind a mai napig megtartották nyelvüket, és azt az összes magyar nemzet [Hungarus értelemben, a Magyarország területén élő nemzetiségek] között is terjesztik, arra törekedve, hogy a soknemzetű Magyarországot egységes magyar nemzetállammá tegyék. Miközben eddig arra törekedtek, hogy az évszázadokig veszélyben levő alkotmányosságot megőrizzék, a következő feladatuknak azt tartják, hogy egy nagy és erős magyar birodalmat építsenek, amely egész Délkelet-Európa fölött uralkodna.”

A csehek számára tehát irigylésre méltó helyzetben voltunk, csak sajnos mi magunk voltunk azok, akik ezt nem akarták elhinni és talán csak a tudatalattinkban voltunk azt hajlandók megtűrni. Ennek oka valószínűleg az lehet, hogy mi mindig is az első vonalhoz mértük magunkat (a németekhez, franciákhoz, angolokhoz), ahova mindig is tartoztunk (de úgy éreztük, hogy ez egy ideig kérdéseessé vált), nem a második, harmadik vonalhoz (a csehekhez, románokhoz, szerbekhez, horvátokhoz, szlovákokhoz, ukránokhoz), akik számára mi kivételes helyzetben voltunk.

És egyben ez az irigység az oka a ma is meglevő, szinte irracionális magyarellenességnek a második és harmadik vonal részéről, ami a legnyilvánvalóbb módon a sporteseményeken nyilvánul meg, amikor hatalmas füttykoncert fogadja a magyar himnuszt, a nem éppen művelt ellenközönség részéről. A németekkel vagy az osztrákokkal szemben ez a zsigeri ellenszenv nem nyilvánul meg, noha a szerbek, szlovákok vagy románok a múltbeli vélt vagy valós elnyomatásukat az osztrákoknak, a német elemnek is tulajdoníthatnák, de velük szemben ez az ellenszenv mégsem nyilvánul meg, mert ők ma is az első vonalba tartoznak és ezért tisztelik őket (annál is inkább, mivel oda mennek vendégmunkásnak, tehát kapnak is tőlük valamit), rólunk meg tudják, hogy kiestünk az első vonalból (tehát tőlünk úgysem kaphatnak semmit, és még népességi túlsúlyban sem vagyunk velük szemben), ezért úgy gondolják, hogy velünk szemben megengedhetik maguknak az ilyen magatartást. Mi ezt nem viszonzuk az ennek megfelelő ellengyűlölettel, de még azzal sem, hogy az ilyen alakokból bolondot csináljunk. Ha azonban a kisebbségi érzésüket tudatosítanánk velük, ezt a magunk előnyére is változtathatnánk, de csak abban az esetben, ha a megfelelő lekezeléssel tekintünk a mai második vonalra és kimutatjuk a velük szembeni – ma is meglevő [kulturális, történelmi] – fölényünket, tehát az ostobaságra lekezelő szellemességgel felelünk.

Mindez felfedi a magyar gondolkodásmód egyik legfőbb hiányosságát, amit fentebb már többször is említettünk, azt, hogy nem eléggé agresszív még a felénk irányuló egyértelműen agresszív és ellenséges megnyilvánulásokkal szemben sem (lásd erre fentebb Rákosi Jenő véleményét; Martin Engelbrecht (1684–1756), augsburgi rézmetsző 1730–40 körül kiadott metszetsorozatának szöveges részében többek között így jellemezte a magyarokat: „Uruknek ismerik el a vendéget”), melyeknek a semmilyen módon

sem leplezett, azaz egyértelmű célja a magyar etnikum minél gyorsabb asszimilációja, miközben mi mesterségesen igyekszünk életben tartani a nemzetiségeket. Emellett nem tesszük egyértelművé, hogy semmilyen módon sem tűrjük el még a burkolt magyarellenes megnyilvánulásokat és kijelentéseket sem. Önkormányzatot biztosítunk a miniatűr hazai kisebbségeknek, de nem követeljük meg ugyanezt a szomszédos országoktól, a nagyságrendekkel nagyobb létszámú magyar kisebbségek tekintetében, akiknek a jogait egyébként az 1918 utáni békeszerződések és az utódállamok saját vállalásai is „garantálták”. Inkább azt várjuk, hogy maguktól is jobb belátásra térjenek. Eltűrjük, hogy titkos (de nem titkolható) háborút folytassanak a magyar etnikum ellen, amikor a közigazgatási határokat minden esetben az ottani magyarság számára hátrányos módon húzzák meg, azzal a (nyilvánvaló) céllal, hogy megszűnjön a helyi magyar közösségek önkormányzati többsége és felgyorsuljon az asszimilációjuk. (Ez a vezérszempont mindig háttérbe szorítja az összes többi [ésszerűségi, gazdasági, költségvetési, utazási stb.] szempontot. Hajlandók tehát vállalni akár a területi közigazgatás torzulásait is, a vele járó gazdasági, költségvetési hátrányokkal és az embereknek okozott kényelmetlenségekkel együtt is, csak azért, hogy az etnikailag hátrányos legyen a helyi magyarság számára, amit mindig a legfőbb céljuknak tekintenek.)

Folyton azt hangsúlyozzuk, hogy érdekünk Szerbia uniós csatlakozása, ahelyett, hogy a halogatásunk miatt ők udvarolnának bennünket körbe, amitől csak azt remélhetjük, hogy a csatlakozás után ugyanúgy megszegik ígéretüket, mint a románok, amiben egyébként is nagy gyakorlattal rendelkeznek. Jogászokdába fogunk, amikor a szlovákok nyíltan magyarellenes állampolgársági törvényt hoznak, ahelyett, hogy szankciókat vezetnénk be ellenük. Eltűrjük, hogy egyes szomszédos történelem nélküli országok a magyar történelmen élösködjenek és a maguk javára hamisítsák azt meg. Nem vagyunk elég gyorsak pl. a Wikipédián, hogy a magyar történelem eseményeinek angol nyelvű szócikkeit magyar szerzők írják meg, és ehelyett arra kényszerülünk, hogy a szomszédos országok szerzői által fabrikált szócikkeket foltogassuk, amivel propaganda-hátrányba kerülünk. (Pl. a Wikipédián Mária Terézia és más uralkodók következetes módon Csehország és Magyarország királyai, noha a császári titulaturában mindig Magyarország van az első helyen, mert mindig is Magyarország volt a magasabb rangú királyság a **pusztán birodalmi** hűbért képező Csehországgal szemben. A magyar királyok szócikkeiben pedig a magyar és horvát király megnevezés szerepel, amivel a horvátok egy fiktív horvát szuverenitást emelnek a realitás szintjére, holott ilyen ténylegesen soha nem is létezett, mert Horvátország mindig is szerves része volt a magyar koronának.) Eltűrjük továbbá, hogy a történelmi magyar családok neveit olyan formában szlávossítsák, ahogyan azok egyetlen történeti forrásban sem találhatók meg, amit aztán ilyen formában idéznek és ismernek meg a külföldi olvasók. Megengedjük tehát azt a goebbelsi propagandát, hogy a sokszor megismételt hazugság igazsággá váljon.

Ha Magyarország újra győztes nemzet akar lenni Európában, meg kell találnia a saját önértékelését, tehát a fenti öt pont közül minél többet a megfelelő szintre kell emelnie. Az Orbán-korszak politikai programjában erre legalább kettő esetében vannak is tétova törekvések. Ilyen a magyar gazdaság (a magyar nemzetközi nagytőke) megerősítése és a népességszám fogyásának megállítása (és talán a hadsereg fejlesztése is). Ez azonban így még vajmi kevés. Ha Magyarország sikeres akar lenni, az európai uniós folyamatokkal szemben, sőt azok ellenében, a fenti öt pontos lista programszerű megvalósítására van szükség, tehát a már többször is említett „feszített célt” ki kellene végre magunk elé tűzni: ki kell **használnunk** a területi lehetőségeinket, a **gazdaságot**, a **hadsereget** és a **kultúrát** hathatósan kell fejleszteni. Mindenekelőtt azonban a fő hangsúlyt a népszaporulat

erőteljes növelésére és nemcsak a szinten tartására kell fektetni. Nemcsak vegetálni kell a megállított népességfogyással, hanem erőteljesen növelni kell a népességet!

A mai Európa egyik közös vonása, ami egyben a legnagyobb veszélyt is jelenti az európai jövő számára, a népesség növekedésének lassulása és a népesség előregedése, csökkenése. A népesség növekedésének útjában ma már nem állnak olyan biológiai akadályok, mint egykor a járványok, háborúk, természeti katasztrófák, a tömeges kihalás, a nyomor stb. Ehelyett a népesség fogyását a kulturális tényezők, a tudatos születésszabályozás idézi elő, aminek a hátterében elsősorban a kényelmi szempontok állnak (társadalmi akadály).

A kényelmi szempontokat nemcsak a szaporodási verseny társadalmi alapjának tartom, hanem általában a történelem egyik fő hajtóerőjének is. Az embereket nemcsak az eszközhasználat különbözteti meg az állatoktól, hanem a *kényelem* fogalmának a felismerése és a kényelem iránti igény is. (Bár ma már teljesen ez sem igaz, mert egyes madarak felszedik az eldobott csikkeket és beépítik a fészekbe, mert rájöttek, hogy a nikotin távol tartja a parazitákat. Az olyan háziiasított állatok pedig, mint pl. a kutyák a téli hidegben szívesebben kuporodnak le a meleg szobában.)

A modern társadalom nem garantálja a sikert az ember számára (mint a hagyományos társadalom az arisztokratának vagy akár a polgárnak és a parasztnak), a bukást annál inkább, hiszen Maslow szerint 100 ember közül legfeljebb egy vagy kettő tudja megvalósítani a vágyait vagy még annyi sem, ami frusztráltságot és kiegyensúlyozatlan társadalmat eredményez.

Abraham Maslow (1908–1970), amerikai pszichológus szerint³ az emberi szükségletek (needs) hierarchiát alkotnak (Maslow-piramis). Ezek közül előbb az alacsonyabb rendű szükségleteknek kell kielégülniük ahhoz, hogy a magasabb rendű szükségletek aktivizálódjanak. A szükségletek hierarchiája a következő: 1. Fiziológiai: levegő, étel, víz, alvás, nyugalom és bizonyos mértékig a szex szükséglete. 2. Biztonság: a gyermeki függőség, a fizikai biztonság keresése, a stabilitás, az ismert környezet, az anyagi biztonság, az ismeretlen, fenyegető vagy esetleg betegséghez vezető szituációk elkerülése stb. 3. Együvértartozás: a szeretet utáni vágy, a barátság, a befogadás, a csoport általi elfogadás és az összetartozás érzete. 4. Megbecsülés: a státusz utáni vágy, a felsőbbrendűség, az önbecsülés, az elismerés, a siker és a presztízs vágya. Ezen szükségletek az egyén érzéseit fejezik ki a hasznossággal és a műveltséggel kapcsolatban. 5. Önmegvalósítás vágya, elérni mindazt, amire az egyénnek lehetősége van, a potenciális önmegvalósítás vágya szerint élni. Ezek a szükségletek állnak az emberi motivációk, minden cselekvés és viselkedés (annak szervezettsége és hatékonysága) hátterében.

Az emberi szükségletek és a kényelmi szempontok kielégítésének tipikus példája az egyik asszír uralkodó által a legyőzött ellenségre kivetett adókövetelés: 460 ló, 2000 szarvasmarha, 5000 juh, ezüst, arany, ólom, réz, vas, bútorok, közte elefántcsont és aranyberakásos heverők, az uralkodó nővére, 15 ezer rabszolga, gabona.

Az élelem nyilván arra kellett neki, hogy kielégítse a saját és a katonái táplálkozási szükségleteit, a nyersanyagok, hogy eszközöket készíthessen, ami szükséges az újabb hódításokhoz és a mindennapi élethez, a bútorok, hogy a szabad idejében kényelemben érezhesse magát az otthonában, a rabszolgák, hogy kiszolgálják és dolgozzanak helyette (amire csak rabszolgák felelnek meg, mert erre csak ők kényszeríthetők, ezért kell a rabszolgaság intézménye is), az uralkodó nővére, hogy kielégítse szexuális vágyait, de ezt bármilyen más nővel is megtehetné volna, ezért itt a szabad idő közös eltöltése, az értelmes, azonos szociális helyzetnek megfelelő társalgás, a magasabb emberi értékek kielégítése, a béke biztosítása és az utódnemzés mellett a szövetség kikényszerítése is számításba jöhet.

Az ember kezdetben a földön aludt, majd leterített a földre egy állatbőrt, később (a növénytermesztés feltalálása után) szalmára feküdt, házat épített, hogy ne érje az eső, bútorokat készített stb. tehát fokozatosan növelte a kényelmi színvonalát.

A kényelmi szempont tehát elsősorban az egyes ember szintjén jelenik meg, amelyet mások is utánozni kezdenek, amivel kialakul egy kényelmi standard vagy színvonal, amit a kultúrával is azonos fogalomnak lehet tekinteni. A történelem fő hajtóereje tehát az az emberi (egyéni) gondolkodásmód, hogy hogyan lehetne jobb dolgom, hogyan élhetnék könnyebben (amit a közgazdaságtanban Adam Smith (1723–1790) hasonlóképpen fogalmazott meg). Így pl. **abban az esetben, ha találékony vagyok, és mamutagyarakból készítek egy vázat és arra állatbőröket teríték, máris készen van a lakhelyem, amely meleget, védelmet biztosít nekem, megóv az esőtől, a vadállatoktól, máshol is össze tudom rakni stb.** Ha a nemzetségem többi tagja is ugyanilyen házakat készít, ők is a kialakult kényelmi színvonalhoz csatlakoznak, s közösen egy nemzetségi kultúrát, leszármazástudatot, összetartozást, altruizmust hozunk létre, képesek leszünk egymást is megvédeni, létrejöhetnek a törzsek ([fél]csoportok, frátriák), ami egyúttal az első nem állati szervezeti forma is, mert magasabb szintű, szövevényes politikát, szövetségi stratégiákat igényel, amilyennel a csimpánzok sem rendelkeznek; ez ugyanis nemcsak egy családra, leszármazásra terjed ki, hanem különféle leszármazásokra: házassági cserék, szövetségkötések stb.), majd létrejöhetnek a társadalmak, államok.

A világ minden találmánya a lovaskocsitól az okostelefonig az emberi kényelmi szempontokat szolgálja. Ide kell érteni a fegyvereket is, hiszen, aki háborút indít, a legszükségesebb esetben arra gondol, hogy ledobok egy atombombát az ellenségre, megnyerem a háborút, elfoglalom a területét, és ott is bevezetem (vagy ellenkezőleg, megvédem) a saját életformámat, kultúrámat stb.

Ez a fajta magánérdek elsősorban a(z) egyéni kényelmi szempontok érvényesítését jelenti. Minden társadalmi csoportnak (alsó, középső, felső) megvan ugyanis a saját kényelmi szintje, melynek az elérésére törekszik. Ez pedig többek között hatással van a gyermekvállalásra is.

A legelső társadalmi rétegek pl. megelégszenek azzal, hogy az életben maradásukhoz szükséges élelmiszert meg tudják termelni vagy meg tudják szerezni, és legyen egy székény fedél a fejük fölött. Ők a gyermekekben ezen cél elérésének az eszközeit látják (a gyermekek segíthetnek nekik a munkában, elmehetnek élelmiszert szerezni vagy szociális segítséget kapnak utánuk), akik öreg korukban is gondoskodnak róluk (ez különösen a harmadik világban fontos szempont, ahol nincsenek szociális juttatások, mint pl. nyugdíj, egészségbiztosítás, szociális biztosítás stb.; az 1780-as években a francia családok negyötöde a pusztaság túlélés érdekében jövedelme 90%-át költötte kenyérre⁴).

Ha az alacsony társadalmi rétegek jövedelme csökken, ezt úgy igyekeznek ellensúlyozni, hogy nagyobb csoportokba tömörülnek, ahol a megélhetés költségei (lakhatás, élelmezés) megoszlanak a csoporton belül, ami biztosítja a kiscsalád életben maradását (ellátja azt munkával, ismeretekkel, élelmiszerekkel stb.). Ezek a nagyobb csoportok általában rokoni alapon szerveződnek, ahol szigorú hierarchia, a szokások kötelező érvényű betartása és betarttatása, és a kötelességek egyértelmű kijelölése figyelhető meg. Ilyenek voltak régebben a paraszti nagycsaládok és ilyenek ma a cigányok közösségei is, melyek ma is szigorú rokoni alapon épülnek fel.

Különféle néprajzi és szociológiai kutatások bizonyítják, hogy a cigánycsaládok szoros rokoni kapcsolatokkal kötődnek egymáshoz és a csoporton belüli feladatokat egyértelműen kijelölik. A lányokat arra ösztönzik, sőt megkövetelik tőlük, hogy 14-15 éves korban már szülnének (ami azt is jelenti, hogy nem követelmény számukra a tanulás és a művelő-

dés, ha pedig ez nem követelmény, az alapiskola után a háztartásban csak úgy válhatnak hasznossá, ha gyermeket szülnék), segítsenek a többgenerációs háztartásban, vessék alá magukat a férfiak (a férjük, az apjuk, a fivérek) akaratainak stb.

A gyermek egyben rögzíti is a nő helyét a nagycsaládban, a rokonsági szervezetben, hiszen 4-5-6, 8-9-10 gyermekkel nem lehet őt egyszerűen eltávolítani, a családból az „ut-cára tenni”. A sok gyermek szülése tehát a nőnek is érdeke, és egyben a megbecsülést, a termékenység emblematikáját, valamint a „karrierépítés” lehetőségét is biztosítja a nő számára, hiszen ennyi gyermek az unokák generációjában (ha a lányainak is legalább annyi gyermeke születik, mint neki) már egy külön nagycsaládot, rokonsági szervezetet is kitesz, amelynek ő lehet a matriarchája. (A nő célja tehát az, hogy minél több lánya legyen, amellet, hogy fiai is szülessenek. A férfi célja, hogy minél több fia legyen, mert az unokák generációjában a fiúk azok, akiknek a férfi a patriarchája lehet, ami a természeti népeknél különféle variációkban fordul elő a szociokulturális antropológiában.)

Ez persze biztosítja (a rokoni alapú) társadalmi csoporton belüli összetartást, szolidaritást is (ilyenek pl. a rokonságok közti tömegverekedések), hiszen az egyik rokon kiesése a csoportból a kényelmi színvonal csökkenésének potenciónalis veszélyével jár együtt. A csoport védelmet nyújt az egyénnek, mivel az egyén is védi a csoportot. Ha tehát a szociális juttatásokat az állam csökkenti, ez nem érinti alapvető módon a (minimális) kényelmi színvonal szükségleteit (csak a középső réteget érinti érzékenyen), mert a nagyobb népszaporulattal az alsó rétegek még nagyobb csoportba képesek tömörülni, ami kiegyenlíti a kényelmi színvonal esetleges csökkenését. Mindaddig tehát, amíg ez a csoport fennáll, az egyén és a kiscsalád számára az alacsony (a számukra kívánatos) kényelmi színvonal is biztosítva van.

Az alsó népcsoportok gettósítása, azaz elkülönítése, egy helyre koncentrációja csak erősíti ezt a folyamatot, mert megteremti a szaporodási közösség egyik lételemét, a területet, a csoportnak egy behatárolt szaporodási térben való lakását.

Az alsó népcsoportoknak sem pénzük, sem megfelelő tudásuk vagy érdekük nincs arra, hogy tudatos születésszabályozást és családtervezést folytassanak. Sőt, ennek az ellenkezője igaz. Az ipari forradalom idején az angol alsó néposztályokban a családok szinte egyetlen támasza a sok gyermek maradt, amit a gyermekmunka rendszere is támogatott, hiszen a vállalkozók szívesebben alkalmaztak gyermekeket alacsonyabb bérért, akik nem lázadoztak a rossz munkakörülmények ellen sem. Anglia robbanásszerű lakossággyarapodása az ipari forradalom előtt lényegében annak köszönhető, hogy a földjéről elűzött vidéki lakosság a városokban nyomorgó alsó néposztállyá deklasszáldott. Miközben 1550 és 1820 között Németország, Itália, Spanyolország és Franciaország népessége 51, 67, 56, illetve 79 százalékkal nőtt, Anglia népessége ugyanebben az időszakban több mint 280 százalékkal lett több.⁵

A deklasszáldás tehát hatalmas mértékben megnövelte az angol népszaporulatot, de egyben súlyos csapást is jelentett az angol kultúrára, aminek a nyomai mindmáig érzékelhetők. Ez az oka az angol köznép kétségbeejtő kulturális színvonalának, ezért különülnek el egymástól még ma is élesen az angol társadalmi osztályok (a középosztály tagja pl. nem beszél az alsóbb osztályok tagjaival vagy egyenesen lenézi őket), másrészt azonban ennek hatására virágoznak az alacsony kultúra műfajai (mint pl. a könnyűzene, a rétegdivatok; és egyre újabb irányzatok jönnek létre: punk, skinhead, emo stb.).

Az alsó néprétegek lényegében egy pénz nélküli közösségben élnek. A pénz (annak hiánya) csak a középosztályban kezd fontos tényezővé válni. Ezért az olyan társadalmak (mint pl. az amazóniai indiánok), ahol egyáltalán nincs pénz, ennek hiánya miatt nem is érzik magukat szegénynek.

Az alsó népcsoportok szükségleteinek legfontosabb hívószava a legolcsóbb. Nekik mindenből a legolcsóbb kell: ruhából, ételből, lakhelyből stb. (akkor is, ha nem jó). A középosztályban ez a hívószó a szép: szép ruha, szép lakás stb. kell (akkor is, ha nem jó). A felső rétegek hívószava a legjobb: nekik a legjobb lakás, étel, autó stb. kell (akkor is, ha valójában nem az a legjobb).

Az alsó rétegekben az érzékszervek eltompulnak a szagok és illatok, a rend és rendetlenség, a szép és csúnya, a jó és rossz stb. iránt. A középrétegekben az érzékszervek kezdenek kifinomulni a szagok és illatok, a rend és rendetlenség, a szép és csúnya, a jó és rossz stb. iránt. A felső rétegben az érzékszervek túlzottan is kifinomulnak a szagok és illatok, a rend és rendetlenség, a szép és csúnya, a jó és rossz stb. iránt.

Az alsóbb rétegek nem ismerik a külvilágot, a tudatuk csak a saját kis világukra szűkül le. Nem vesznek részt az állam életében, nem tudják, mi az a politika, a nemzeteszmé, a nemzeti kultúra, nyelv stb. A középrétegek már ismerik a külvilágot, tudják, hogy hol jobb és hol rosszabb. A felső rétegek a teljes világban élnek, szabadon fogyasztják a legjobb javakat, melyek számukra az egész világból hozzáférhetőek.

A nemzetet nagyszót az alsó néprétegek tartják meg (ez fokozottan érvényes akkor, ha a nemzet nem rendelkezik saját területtel), minden mögöttes érdek nélkül, anélkül, hogy tudnának róla, pusztán azzal, hogy beszélnek az anyanyelvüket (ha sok tekintetben nem is a lehető legmagasabb szinten) és a népszaporulatukkal fenntartják a nemzetet. A középrétegek ugyanahhoz már valamilyen érdekre van szüksége (nacionalizmus, *jólét*, kultúra, vallás, hagyomány, öntudat stb.), különben (a középosztály kevésbé kulturált, *öntudatos* rétegei) könnyedén cserélnek nemzetet, ha máshol jobban érvényesíthetik az *érdekeiket*. Az érdeknélküliség nyilvánul meg az olyan alacsony és nagy szaporaságú rétegek esetében, mint régen a paraszti családok, az oláh pásztorok, ma a cigánycsaládok és a deklasszált nyugat-európai bevándorlók. Ezek mind képesek arra, hogy a népszaporulatuk által terjesszék a területüket. A felső osztályban természetes módon nyilvánul meg a nemzeti hovatartozás (legalább is egy szuverén nemzet esetében), hiszen politikailag, gazdaságilag, kulturálisan ők tartják fenn maguknak a jogot arra, hogy a nemzetet irányítsák. Azon területeken, ahol a bevándorlók vagy más hasonló néprétegek (oláh pásztorok, amerikai cowboyok stb.) kerülnek többségbe, ez az irányításra képes felső réteg ugyanígy kitermelődhet (és ezzel náluk is létrejön a teljes társadalmi szervezet), mely külön, szinte szuverén területet alkot az államon belül. Azon politikusoknak és értelmiségieknek tehát, akik fenn akarják tartani a nemzetüket, a fentiek értelmében az alsó réteg szintjére kell deklasszálniuk a nemzetet (ami egy olyan szükséghelyzetben lehet helyes stratégia, ha a nemzet elveszíti a területét) vagy a középréteg *érdekeinek a teljes körű* kielégítésére kell törekedniük, hacsak nem akarják azt a multikulturális idealizmus mentén megsemmisíteni.

A kényelmi szempontok tehát a népszaporulat alakulását is meghatározzák. Mert például egy szegény embernek a kényelmi szintje nem csökken akkor sem, ha sok gyermeke lesz, a születésszabályozás nem jelenik meg fő szempontként számára, sőt, több gyermek esetén még növekszik is a kényelmi szintje, mert a gyermekei segíthetnek neki a ház körül, a földeken, ha pedig az állam nem nyújt számára nyugdíjat, gondoskodnak róla öreg korában. A modern társadalomban ezzel szemben a középosztálybeliek kényelmi szempontjai csökkennek akkor, ha több gyermekük van, mert ezzel több költséget is fel kell vállalniuk, amit pedig nem engedhetnek meg maguknak, tehát azt veszélyeztetik, hogy az alsó osztályok kényelmi színvonalára süllyednek.

Ha pl. a kényelmi színvonalamat azzal szeretném emelni, hogy elektromosságot akarok a házamba, el kell hagynom az alsó társadalmi csoport szintjét és be kell lépnem a középosztályba. Ha van elektromosság, akkor vennem kell mosógépet, televíziós készüléket stb.,

hogy tovább növeljem a kényelmi szintemet. Ezek pedig mind pénzbe kerülnek, és rájövök, hogy valahol korlátoznom kell a(z egy személyre eső) kiadásaimat, és ezt a születésszabályozással tudom a legegyszerűbben elérni. Az az állami stratégia tehát, mely a születések növelését a szociális támogatások rendszerén keresztül igyekszik megvalósítani, láthatóan nem működik. Ehelyett inkább azokra a családokra kellene összpontosítani az erőforrásokat, és azokat a családokat kellene megtalálni, akik hajlandók a nagyobb szaporulatot vállalni.

A kiscsaládokban élő középrétegek társadalmi rétegződése ellentétes az alsó néposztályok társadalmi rétegződésével. A középrétegek célja, hogy a gyermekeiket a lehető legjobban ellássák (ami az alsó néposztályok számára nem szempont) és esélyt adjanak nekik arra, hogy a felső rétegek tagjai közé emelkedjenek. Ezért nagyon megnézik a gyermekneveléssel kapcsolatos költségeket (iskolaszerek, ruházat, gyerekjátékok, iskolai kirándulások, üdülés, orvosi költségek, zsebpénz, rezsiköltségek, autófenntartás stb.). A felső rétegek, főleg az arisztokraták fő célja pedig a törvényes örökös hátrahagyása, aki tovább viszi a család nevét, címeit stb. Ezért náluk is nagy a népszaporulat.

Egyes arisztokrata családokban a 20. század elejéig nem volt ritka a 16 gyermek sem. A magyar (főként erdélyi) arisztokrácia ebben a tekintetben is kivétel volt. Ők már ekkor is azzal mutattak „példát” a köznépeknek, hogy a férfiak későn, akár 40-50 évesen nősültek meg, hogy kevesebb gyermekük szülessen és megakadályozzák a birtok elaprózódását. Bethlen Farkas (1560–1618) pl. 53 éves volt, amikor az egyetlen fia megszületett, és ezzel a Bethlen-család egyik mai főága majdnem kihalt, melyből többek között Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök is származott. Ahelyett tehát, hogy a vagyoni szükségleteiket hódítással, pl. a szomszédos Moldva bekebelezésével elégitették volna ki, az expanzió helyett a saját térfelükön is inkább még kisebb és kisebb területre szorították vissza magukat. Magyarország tehát már Mohács előtt is folyamatos visszavonulóban volt a folyamatos expanzió helyett. (A német uralkodócsaládok egyre jobban elaprózódó területtel rendelkező mellékágai ebből a helyzetből a házassági politika útján igyekeztek kitörni, amihez persze szükségük volt a megfelelő számú gyermekekre, akik különféle házassági szövetségeket tudtak létrehozni, valamint a királyi vérből eredő előkelő származásra is. Ezáltal a kis területű fejedelemségeikkel a kezükben, de az előkelő származásukat kihasználva nagyobb területű és rangú országokat is meg tudtak szerezni maguknak. Így pl. a kisebb nagyságú területtel (birtokkal) rendelkező Ferdinánd, Szász-Coburg-Gothai herceg a nagyobb vagyonú, de kisebb rangú és nem annyira előkelő származású Koháry Mária Antónia hercegnőt feleségül véve kvalifikálta magát arra, hogy az egyik fia Portugália királya lehessen és sok más európai uralkodócsalád egyik ősapjává váljon.)

A több gyermek minden rendű és rangú család számára egyben több lehetőséget is rejt. Azoknál, akik az alacsonyabb társadalmi csoportokhoz tartoznak, megeshet, hogy valamelyik gyermek jól nősül vagy jól megy férjhez (hipergámia), vagy kitűnik a tanulásban, a tudományban, a művészetben, a mesterségében, a vállalkozásban, a sportban, a politikában, tehát a környezete színvonala fölé emelkedik, és ezzel megindítja a családot a felsőbb társadalmi státuszok felé, vagy egyszerűen csak gondoskodik a szülőkről idős korukban, nem hagyja őket magukra. Ha azonban egy családban csak egy vagy két gyermek van, több potencióális felemelkedési lehetőséget is elveszít, nem is beszélve arról, hogy ez veszélyezteti az adott család szaporodási ágának a létét is az adott populációban. Ezzel kapcsolatban kénytelen vagyok ide illeszteni néhány képletet a kiadás előtt álló *Általános genealógia* című könyvem kéziratából, mely 2015 végén talán végre megjelenhet.

Haploid populációk (N) esetén a Wright–Fisher modellt lehet alkalmazni. Az új generáció minden egyedének N méretű populáció esetén valaki $1/N$ valószínűséggel a szülője

és $1-1/N$ valószínűséggel nem a szülője (két kimenetelű, egymástól független esemény, mely binominális eloszlásra vezet). Ilyenkor annak valószínűsége, hogy egy egyednek k utódja lesz:

$$P(\xi = k) = \binom{N}{k} \left(\frac{1}{N}\right)^k \left(1 - \frac{1}{N}\right)^{N-k}$$

A binominális eloszlás várható értéke: $M(\xi) = np = N \frac{1}{N} = 1$,

a szórása (szélsőségei): $D^2(\xi) = np(1-p) = N \frac{1}{N} \left(1 - \frac{1}{N}\right) = 1 - \frac{1}{N}$.

A várható érték azért 1, mert a populációméret állandó, tehát mindenkinek átlagosan egy utódja van. Ha a populáció elég nagy méretű, a binominális eloszlás 1 várható értékű Poisson-eloszlásba megy át (egy esemény bekövetkeztének a valószínűsége konstans, de az események bekövetkezése közötti idő véletlen):

$$P(\xi = k) = \frac{1}{k!} e^{-1}$$

Ebben az esetben annak valószínűsége, hogy egy egyednek nem lesz utódja:

$$P(\xi = 0) = \frac{1}{0!} e^{-1} = e^{-1} \approx 0,37$$

vagyis 63% annak a valószínűsége, hogy 1 utódja lesz. Ennek megfelelően egy leszármazási vonal túlélésének valószínűsége G generáció múlva $0,63^G$. Ez azt jelenti, hogy egy 10 ezres haploid populációban kb. 3700 egyének nem lesz utódja a következő generációban, és 10 generáció múlva kb. $10\,000 \times 0,63^{10} \approx 98$ leszármazási ág fog még létezni, tehát 9902 már kihalt. A 15. generációban már csak kb. 10 leszármazási vonal fog élni, a 20. generációban pedig már lehet, hogy csak 1. Ez azt is jelenti hogy azon családoknak, melyekben mindig csak egy gyermek van, mintegy 400-600 év múlva már egyáltalán nem lesz genetikai nyoma az emberi népességben, 400-600 év múlva a szülők végleg meghalnak.

A természetes termékenység fogalmát Louis Henry (1911–1991), a történeti demográfia megalapítója vezette be, melyből következtetni lehet arra, hogy a szülők miként ellenőrzik a termékenységüket. Ennek statisztikai alapjait John Hajnal, avagy Hajnal-Kónyi János (1924–2008) mutatta ki, a sokat idézett 1947-es cikkében.⁶ Ennek lényege, hogy az emberek nem korlátozzák tudatosan a termékenységüket, de annak szintje különféle tényezők hatására eltérő lehet. Az ún. „stopping behaviour” (a leállás magatartása) az a szint, amikor a szülők elérik a számukra kívánatos gyermekszámot és ilyenkor szakítanak termékenységi magatartásukkal, de ez nem tekinthető tudatos születésszabályozásnak.

A népesség növekedése általában spontán folyamat és nem irányítják központilag. Az egyik tétova kivétel Québec jelenti. Kanadát 1763-ban a franciák végleg elveszítették, de XIV. Lajos király 300 livre (ezüstallér) évdíjat fizetett minden tízgyermekes és 400-at minden tizenkét gyermekes családfőnek, valamint korábban a nőhiány pótlására Franciaországban és néhány más európai országban toboroztak hajadon nőket, akik vállalták, hogy új-franciaországi telepésekhez mennek férjhez (ők voltak a „király lányai”, filles du roi). Ennek eredménye, hogy ma Kanada 20 milliós lakosságából 5 millió a francia ajkú, és Québecben már kétszer tartottak népszavazást arról, hogy a terület legyen-e önálló ország.

Az európaiak a gyarmatosítás időszakában többek között azért is tudtak a világ vezető hatalmai lenni és óriási gyarmatbirodalmakat létrehozni, mert ezt a népesség száma is alátámasztotta, nemcsak a technikai fölény (tűzfegyverek, hajózás, a tudomány fejlődése stb.). Európa tehát nemcsak a hadsereg és a gazdaság terén volt fölényben, hanem a né-

pesség (és a trópusi betegségek hiánya miatti kisebb halandósági arányok) tekintetében is (később az Európából érkező fejlett egészségügyi ismeretek hatására ez is megváltozott), ami területszerzéssel (a gyarmatbirodalmak kiépítésével) is együtt járt.

Ha megnézzük az európai országok és egyes ázsiai és afrikai országok népességi statisztikáit, ez világosan kitűnik. Eközben az európai államok népsűrűsége is sokkal nagyobb, mert a területük is jóval kisebb volt. Az első világháború előtt a világon még csak mintegy 50 független állam volt. (A legtöbb Latin-Amerikában, melyek az 1810-es évektől kezdve lettek függetlenek.) Ebből egész Afrikában csak kettő létezett (Etiópia és Libéria), Ázsiában pedig öt (Sziám, Kína [a függetlenségét erősen korlátozták a nagyhatalmak], Japán, Törökország, Perzsia [a szuverenitását erősen korlátozták az angolok és az oroszok]).

Egyes európai, ázsiai, afrikai és amerikai országok népességét 1914-ben, 1975-ben⁷ és ma az alábbi táblázat szemlélteti. Ebből látható, hogy az eltelt korszakban a népesség növekedése sokkal nagyobb volt Ázsiában és Afrikában, mint Európában. (A 20. század végéig a kontinensek lakossága közül csak Ázsia lakossága volt nagyobb, mint Európáé, noha Európa a legkisebb kontinens.) Így pl. Anglia lakossága a *Petit Larousse* lexikon 1914-es kiadása szerint 45 millió volt, 1975-ben 53,34 millió, ma pedig (2012) 63,181 millió. Perzsiáé (a későbbi Iráné) ugyanekkor 9, majd 32,47 és végül 77,132 millió (2014).

Népesség:	1914 (millió)	1975 (millió)	ma (millió)
Oroszország	166,108	253,3 (Szovjetunió) 132,892 (Orosz Sz. Sz. Közt.)	143,2 (2012)
Németország	65	59,75+16,969	80,219 (2011)
Ausztria-Magyarország Magyarország	51,34 19,254	10,51	9,879 (2014)
Nagy-Britannia	45 (Írországgal együtt)	53,34	63,181 (2011)
Franciaország	39,6	52,5	66,6 (2011)
Olaszország	32,966	55,3	60,813 (2011)
Spanyolország	19,59	34,86	46,030 (2010)
Lengyelország	27,224 (1921)	33,4	38,173 (2009)
Belgium	7,45	9,76	10,839 (2010)
Románia	5,957	21,1	20,121 (2011)
Németalföld	5,945	13,4	16,491 (2006)
Svédország	5,522	8,14	9,555 (2012)
Portugália	5,423	8,56	10,355 (2001)
Svájc	3,753	6,31	8,014 (2012)
Szerbia	2,909	8,446 (1971)	7,186 (2011)
Dánia	2,775	5,008	5,511 (2009)

Görögország	2,632	8,97	10,815 (2011)
Norvégia	2,393	3,948	5,096 (2013)
Montenegró	0,228	0,529 (1971)	0,625 (2011)
Kína	320,5	800,7	1 362 (2014)
India	295 (angol gyarmat, a mai Pakisztánnal és Bangladdessel)	600 (+64,8 Pakisztán +77 Banglades)	1 210 (2011) (+182 /+156; 2012/2013)
Japán	52	111,897	128,057 (2010)
Törökország	24,029 (az arab területekkel)	38,094	78,875 (2011)
Perzsia, majd Irán	9	32,47 (Irán)	77,132 (2014)
Sziám, majd Thaiföld	7	42	65,479 (2010)
Belga Kongó, majd Kongói Demokratikus Köztársaság	20 (belga gyarmat)	23,5 (Zaire)	77,433
Egyiptom	11,287 (angol gyarmat)	35,6	72,798 (2006)
Etiópia	10	26,5	73,75 (2007)
Libéria	1,5	1,5	3,494 (2013)
USA	92	210,5	317,45 (2014)
Brazília	21,4	101,71	201 (2013)
Mexikó	15,063	56,25	112,336 (2010)
Kanada	7 (angol gyarmat)	22,207	35,344 (2014)
Argentína	7	24,73	40,117 (2010)
Peru	4,56	14,122	28,674 (2007)
Venezuela	2,591	11,993	27,73 (2007)
Haiti	2,03	5,2	9,035 (2009)
Ecuador	1,272	6,5	14,483 (2010)
Uruguay	1,112	2,92	3,286 (2011)
Nicaragua	0,600	2,08	6,071 (2012)
Ausztrália	4,85 (angol gyarmat)	13,132	23,13 (2013)

Németország világpolitikai, gazdasági, katonai hatalma az egyesülés után (1990) azért növekedett meg hirtelen, mert a korábbi széttagoltsággal szemben egy egységes 80 milliós nemzet jött létre. Ha tehát mi is tartani akarjuk a versenyt, Magyarország lakosságát 50 éven belül legalább 50 millióra kellene felemelni. Nagyjából ugyanennyi lakossal rendelkezik Dél-Korea is

egy azonos nagyságú területen. (Németország 80 millióval már Európa legnagyobb gazdaságát jelenti.) Ehhez első lépésben egymillió családban legalább öt gyermeknek kellene megszületnie. Ez azt is jelenti, hogy Budapestnek legalább 10 milliós városnak kellene lennie és szükség volna még egy, legalább ötmillió városra (Debrecen), valamint az összes mai „nagyvárosnak” is milliós városoknak kellene lenniük (Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Székesfehérvár, Nyíregyháza, Szolnok, Szombathely, Kaposvár, Eger, Kecskemét, Veszprém, Komárom, Salgótarján).

A legjobb kérdés ezen a helyen az, hogyan lehetne ezt megvalósítani? Ha növelni akarjuk a népszaporulatot, a fentiek értelmében, a középosztály kényelmi szintjét kell eltolnunk a felsőbb osztályok irányába, ha tőlük számítunk több gyermekre. A másik lehetőség az, hogy az egész társadalmat deklasszáljuk, az emberek életszínvonalát az alsó osztály szintjére züllesztjük le, az államot pedig Albánia vagy Uganda színvonalára süllyesztjük, és akkor megindul az olyannyira kívánt népességnövekedés. Úgy gondolom, mindenki számára egyértelmű, hogy melyik megoldás szolgálja jobban a nemzeti érdeket, a kultúrát, a gazdaságot stb.

Az 1930–40-es években a budapesti székhelyű EPOL (Egészségpolitikai Társaság) 400 pengő kamatmentes kölcsönt ajánlott minden családnak. Egy gyermek születése a kölcsönt 100 pengővel csökkentette, ha pedig 10 év alatt 4 gyermek született, a kölcsönt elengedték.⁸ Ma is valami ilyesmire volna szükség, de jóval nagyobb és átfogóbb mértékben, ami azt biztosítaná, hogy egy ilyen család (vagy inkább nemzetség, mert én Arisztotelésszel szemben nem azt tartom, hogy a társadalom alapja a család, hanem a nemzetség, ezért nemzetségi alapegységekben gondolkodom), illetve annak valamely tagja a középosztályból a felsőbb osztályba emelkedhessen. Ez tehát nemcsak az anyagi juttatások megnövelését jelentené, hanem a státusz és a kulturális szint felemelését is.

A népszaporulat növeléséhez azt kell elérni, hogy a gyermekvállalás a kényelmi szempontok akadály helyett a kényelmi szempontok magasabb szintre emelkedésének az eszközévé váljon. Egy kulturált és ugyanakkor a népességét tekintve is növekvő országnak a modern viszonyok között két feltétele van. Az egyik gazdasági, a másik kulturális. Az embereket egyrészt vagyonnal kell ellátni, vagyonos (nemcsak a jóléti társadalom jólétével rendelkező) emberré kell őket tenni. A feudalista társadalomban az elit, azaz a nemesség rendelkezett a vagyonnal, a szabadsággal (politikai jogokkal) és a társadalmi tekintéllyel (a státusszal) is. A francia forradalom – miután az alsó néprétegek éhséglázadásait kihasználva magához ragadta a **kezdeményezést** – a polgárság forradalma volt. Ők rendelkeztek a vagyonnal, de kezdetben még nem voltak politikai jogaik, ezért a fő célkitűzésük a szabadság volt. Amikor ezt elérték, a státuszt különféle politikai, gazdasági és társadalmi hivatalokkal szerezték meg. Az 1791-es lengyel alkotmány szerint kétévi közszolgálat után, illetve minden sejmen legalább 30 polgárt meg kellett volna nemesíteni. A tisztek, állami tisztviselők, papok is nemesi címet kaptak volna. Ott tehát a népet, nem az arisztokráciát akarták megszüntetni, mint a korabeli Franciaországban.

A szabadság a 20. század elejéig nem volt korlátlan. A vagyonhoz volt kötve. Csak azok szavazhattak, akik megfelelő vagyonnal is rendelkeztek (vagyon cenzus). A francia forradalom reformereinek pedig eszük ágában sem volt a népnek a szabadsággal együtt a vagyont is megadni, sőt a fosztogatások miatt az emberi jogok kiáltványában külön pontban szögezték le a magántulajdon (azaz a polgárság vagyonának) sérthetetlenségét. (Amit aztán a [szociális] egyenlőség jegyében Marx tett kérdésessé.) Egy valóban eszményi társadalomnak azonban nemcsak az üres szabadságot, hanem a vagyont és a státuszt is meg kell adnia az egyszerű embernek, hogy ne csak szabad, hanem kulturált is lehessen. Azt a három létfeltételt (szabadság, vagyon, státusz), amivel az egykori nemesség rendelkezett, mindeddig még egyetlen olyannyira „demokratikus” berendezkedés sem akarta vagy tudta megadni az embereknek.

A másik, a kulturális feltétel egy olyan társadalom létét jelenti, amelyben az ember el tudja játszani a hős szerepét. (Erről a II. részben volt szó, az általános nemesítésekkel kapcsolatban.)

Ezt a szerepet (a mintákhoz való igazodást) az ember ma is ugyanúgy játssza, mint a múltban, de a mai hősök valójában már csak álhősök, az erőszakos rajzfilmekből és a gengszterfilmekből vett alakok. Míg a múltban a közember a felső rétegekhez akart hasonlítani (király módjára akart ebédelni, a kislányát hercegnőnek szólította stb., az egyik mexikói drogbanda paradox módon templomos lovagoknak nevezi magát), ma a magához hasonló durva alakokat, a tetoválószalonokból előtántorgókat tekinti mintaképnek. (A tv-műsorok, -sorozatok és a közösségi média a degradált viselkedést és a gyenge szellemi képességeket jópofának, viccesnek, szórakoztatónak állítja be, ebben pedig annak megnyilvánulását láthatjuk, hogy a mai nyugat-európai és amerikai társadalmak, a közemberi állapotok a teljes idiotizmus felé tartanak. A mai közember szeret bohócot csinálni magából és ténylegesen az is. Amerikában a liberális szellemű oktatási rendszerben nem oktatás folyik, hanem a tanár könyörgése a diáknak, a szülőknek pedig fogalmuk sincs a gyermeknevelésről, sőt még olyan útmutatók is léteznek, hogy a gyermekeknek hogyan kell viszonyulniuk a nagyszüleikhez, ha meglátogatják őket [mintha idegenekről, nem a legközelebbi családtagokról lenne szó].) A modern társadalomnak tehát az általános nemesítés talaján kell állnia, amely a szabadság mellett a kultúrát és a státuszt (valamint a vagyont) is megadja az embernek.

Az állam képes százezermilliárdokkal támogatni a bankokat és évente ugyanilyen nagyságrendben dotálja a mezőgazdaságot, de a népszaporulat támogatására sohasem költ ennyit. Az állam költségvetésének nagy **részét a szociális kiadások viszik el, de ezek sem irányulnak közvetlenül a népszaporulat támogatására.** Fontos a nyugdíjak és a munkanélküli segélyek, meg a gyermeknevelési segély stb. kifizetése is, de az első helyen a népszaporulat támogatásának kellene állnia, mert a nagyobb népesség több nemzeti jövedelmet termel, ösztönzi a gazdaság fejlődését, és ebből a nagyobb jövedelemből (amellett, hogy kedvezőbb a népesség korösszetétele) arányaiban kevesebbet kell kifizetni a nyugdíjakra, a segélyekre stb. Ha a szociális segélyezés ügyét a nemzetségek feladatává tesszük, máris felszabadul az az összeg, amelyet a népesedés támogatására költhetünk. Azt a pénzt, amit erre a célra fordítunk, a jövőben nem kell kiadni az ennél sokkal bonyolultabb és bizonytalanabb kimenetelű nyugdíjreformra, hiszen a nyugdíjak befizetésének lesz megfelelő népesedési alapja, és emellett még egyéb hozamokkal is számolhatunk: nagyobb gazdasággal, kulturális piaccal, erősebb szociális rendszerrel, társadalmi hálózatokkal stb. Egy ilyen kiadás tehát többszörösen is megtérül, és a népszaporulati hullámokkal egy időben fokozatosan ki lehet építeni egy nagyobb nemzeti alapú élelmiszer-, ruházati, járműgyártási, építési, elektronikai stb. ipart is.

Lehet továbbá különféle adminisztratív eszközöket is alkalmazni. Így pl. a cégekre ki lehet vetni egy népesedési adót, ami előnyös volna ezen vállalatoknak is, hiszen a nagyobb népesség számukra is több fogyasztót jelentene. Talán sokat segítene az is, ha azok a szülők, akinek öt gyermeke van, 40 évesen elmehetnének nyugdíjba. (Ugy tudom, hogy a mai szabályozásban a nőknél három gyermek fölött minden gyermek egy évvel csökkenti a nyugdíjhatárt, pontosabban ennyit számít bele a szolgálati időbe.) Szükség van a gyermeknevelési segélyre is, de a legfontosabb, hogy a szülők által teherként értelmezett faktorokat kiküszöböljük. Mivel ezek a faktorok anyagi jellegűek, minden ilyen akadályt jelentő tényezőt ingyenessé kell tenni. Ez jelenti azt, amit azon értem, hogy az államnak támogatnia kell a népszaporulatot. Ha az anya a karrierje gátjának tekinti a gyermeket, elegendő bölcsődei és óvodai férőhelyet kell biztosítani, méghozzá teljesen ingyen. Olyasféle családgondozói szolgáltatást is létre lehetne hozni, mint amilyen Franciaországban létezik, ahol a családgondozó a kisgyermekes családokban elintézi a bevásárlást, főz, elmosogat, vigyáz a gyermekekre, ha a szülők elmennek szórakozni, kikaparítja a házat, kimossa a szennyest stb., ha a család azt igényli. ingyenessé kell tenni a gyermekek ételmezését, ruháztatását, tanulását stb. is. A sokgyermekes családoknak kedvező lakás- és autótovászárlási hiteleket kell biztosítani (meg persze megfelelő bért kell fizetni, hogy mindenki bol-

dog legyen). Az állam legfőbb szociális stratégiájának tehát a népszaporulatra kell irányulnia.

A támogatás nagyságát az iskolai végzettséghez kellene kötni, mert az államnak a jövő (és a jelen) információs kultúrájában az lesz az érdeke, hogy minél műveltebb és tanultabb emberek alkossák a társadalmat. A jelenleg is érvényes liberális rendszerben az állam pusztán azért támogat valakit jobban, mert alacsonyabb a jövedelme. Ez a filozófia azonban csődöt mondott, nem érte el a célját, azt, hogy mindenki számára egyenlő esélyt biztosítson és elvezessen a társadalmi nivellációhoz. A hatása éppen az ellenkező, amit jóléti függőségnek nevezünk és előttem már jóval okosabbakat is írtak erről. Ebben a rendszerben ugyanis az egyéneknek nem érdeke, hogy erőfeszítést tanúsítson és képezze magát, mert az állam ügyis ellátja az életben maradáshoz szükséges forrásokkal. Ez pedig csak a társadalmi devianciát és az alsó kultúrszintet növeli, az alsó néprétegek kényelmi színvonala felé viszi el az embert. (Angliában pl. sok olyan egyedülálló anya van, aki azért esik teherbe, hogy megkapja a szociális juttatásokat, megelégszik a legalsó-középosztály társadalmi státuszával, és így munka nélkül tudja magát és a gyermekét eltartani; ezzel azonban a csonka családokat is intézményesítik.) Ha azonban érdek (mégpedig anyagi és kulturális érdek) kapcsolódik a magasabb műveltséghez, ez az egyént is a megfelelő irányba tereli, ami végső soron az államnak is az érdeke.

1969-ben 206 817 abortusz volt Magyarországon, 2012-ben 36 118. Ha ezeknek a megszakított terhességeknek a felét évente ki tudnánk váltani, Magyarország népességfogyása rögtön megszűnne. Ezért olyan anyagi ellenszolgáltatást is lehetne az anyának ajánlani, hogy érdeke legyen a gyermek megszülése (akár titokban is), akit aztán örökbe lehetne adni. Ehhez pedig minden szükséges anyagi, jogi, környezeti, konspiratív stb. feltételt a legmesszebb menőkig meg kellene teremteni.

Ezekon kívül még más, sokkal hatékonyabb módszerek is léteznek, de ezek már külön értekezés tárgyai.

JEGYZETEK

- 1 Rákosi Jenő: *Harmincmillió magyar*. In: Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 1998. Függelék http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/duna_taji_dilemmak/pages/006_fuggelek.htm; Vö. Budapesti Hírlap, 1902. július 7.
- 2 *Ottiv slovník naučný*. Prága, XXVI. 1907. 34. Uhry, Ústavní dějiny (Magyarország, Alkotmányos történelem) címszó.
- 3 Maslow, A. H.: *A theory of human motivation*. Psychological Review, (1943) 50 (4), 370–396.
- 4 Szegedi László: „*Mi vagyunk a világ*”. Valóság, 2008/11. 15.
- 5 Buskó Tibor László: *A hosszú távú demográfiai vizsgálat angol modellje*. KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve 2003. 272–273. Eredetileg: Wrigley, E. A. – Davies, R. S. – Oeppen, J. A. – Schofield, R. S.: *English Population History from Family Reconstitution 1580–1837*. Cambridge, 1997. 547–548.
- 6 Hajnal, John: *Aspects of recent trends in marriage in England and Wales*. Population Studies. 1 (1947), 72–98.
- 7 *Länder der Erde*. Berlin, 1975.
- 8 Štátný archiv v Banské Bystrici, pobočka Rimavská Sobota [a Besztercebányai Állami Levéltár Rimaszombati Részlege], Fond Župné mesto Rimavská Sobota 1938–1944 [fond: Rimaszombat megyei város 1938–1944], 1939. 8-as doboz, 2084/39-es fasciculum (2 oldal).

Isten áld meg a Magyar
 Jó kedvvel, bőséggel,
 Nyújts feléje védő kart,
 Ha küzd ellenséggel;
 ‘S merre zúgnak hajbai
 Tiszának, Dunának,
 Árpád hős magzatjai
 Felvirágozának.

Milyen horizontú elméletek között lehetséges érdemi vita a környezetfilozófiában?

(*Alapfogalmak*) Mivel a kortárs környezetfilozófia irányzatok elsősorban az antropocentrizmushoz való viszonyuk szerint alakulnak, kézenfekvő az irányzatokat *antropocentrikus* és *anti-antropocentrikus* csoportra osztani.

E talán legegyszerűbben használható csoportosítás sem problémátlan, mert például Hans Jonas felelősségetikája egyszerre mindkettőbe tartozik, mert a hagyományos nyugati antropocentrizmust bírálja, és helyette egy ökológiailag elfogadhatóbb antropocentrizmust javasol.¹

Az anti-antropocentrikus jelzőt azért használom a tárgyilagosabb hangzású *nem-antropocentrikus* helyett, mert nézetem szerint „nem-antropocentrikus környezetvédelem” mint olyan nem létezik, legfeljebb *antropocentrizmus ellen állásfoglaló* környezetvédelem. Tóth I. János, a környezetfilozófia legelismertebb hazai kutatója írja: „Ha az emberiség sorsa a Bioszféra sorsától függ, akkor a Bioszféra védelme összhangban áll az emberiség sorsával, vagyis nem mondhatjuk, hogy a környezetvédelem nem-antropocentrikus viselkedés.”² Tóth, e megállapításával a Zimmermann által használt antropocentrikus versus ököcentrikus kategória-pár problematikusságára világít rá. Az ököcentrizmus és az antropocentrizmus szembeállítását az antropocentrizmusnak egyfajta korlátozott értelmezésével tartja jogosnak, amely az antropocentrizmust gazdasági szereplők rövid távú érdekeivel azonosítja. (Zimmerman az általa szerkesztett *Environmental Philosophy* tanulmánygyűjtemény bevezetőjében antropocentrizmussal szembeni kihívást jelentő *ököcentrikus* és *antropocentrikus* irányzatokat különböztet meg.)³

Az anti-antropocentrikus környezetfilozófiai irányzatok (a továbbiakban egyszerűsítve: *anti-antropocentrikus irányzatok*) szerint az embernek a nem-emberi élőlények közötti erkölcsi felsőbbrendűségében való hite tehető felelőssé a környezet fenntarthatatlan kizsákmányolásához vezető magatartásáért. Továbbá a természet ember általi kiszípolozásának megállítása vagy legalábbis csökkentése érdekében szükségesnek vélik korlátozni a Föld javainak ember általi fogyasztását. Az emberi fogyasztás korlátozását megalapozni képes, ökológiailag elfogadható etika létrehozásának érdekében a nyugati gondolkodást jellemző antropocentrizmus meghaladását javasolják beleértve a kereszténység emberközpontúságát is, amely szerint a világ legfontosabb teremtménye az ember, s a természet minden egyéb része leginkább arra való, hogy az ember javát szolgálja.⁴

(*Kérdés*) Minden érdemi vitához elengedhetetlen, hogy azokon a fogalmakon, amelyeket a vitában használnak, de az értelmezésükről külön nem vitatkoznak, a vitázó felek ugyanazt értsék, vagyis elengedhetetlen bizonyos *közös megértési horizont* a megközelítések reflektálatlan előfeltevéseiben való irratlan konszenzus jegyében. A megértési horizont jelentőségét ismerte fel Gadamer, amikor a horizont-összeolvadás fogalom bevezetését javasolta a hermeneutikában.⁵ A szövegolvasás példáján ez azt jelenti, hogy a megértés mindig az olvasó, illetve az értelmező elvárásainak és a szöveg által nyújtott értelemszerkezetnek egymáshoz való kapcsolódásaként, játékaként, egymásba olvadásaként jön létre.⁶

Ebben az értekezésben arra keresek választ, hogy az anti-antropocentrikus irányzatok és az antropocentrikus megközelítés mögötti megértési horizontok alapján milyen horizontú elméletek között lehetséges érdemi vita a környezetfilozófiában.

Mivel nem általában a környezetfilozófiai irányzatok vizsgálata a célom, hanem a *megértési horizontok összehasonlítása*, e rövid terjedelemben nem szándékozom az egyes irányzatok közötti vitákban állást foglalni, s arra sem vállalkozom, hogy a szembenálló irányzatokat a maguk óriási irodalmával együtt konkrétan elemezzem.

(*Módszer*) E dolgozat fő része két fejezetből áll. Az első fejezetben három megértési horizontot hasonlítok össze: a materialista megértési horizontot (a továbbiakban egyszerűsítve: *materialista horizont*), az anti-antropocentrikus környezetfilozófiák megértési horizontját (a továbbiakban egyszerűsítve: *anti-antropocentrikus horizont*), valamint a mindkettőtől gyökeresen eltérő keresztény metafizikai megértési horizontot (a továbbiakban egyszerűsítve: *keresztény horizont*).

A materializmus olyannyira tág fogalom, hogy nem lehetséges egy értekezésen belül bemutatni. Itt mindössze a materializmus azon momentumaira fókuszálok, amelyek egyúttal az anti-antropocentrikus környezetfilozófiai gondolkodásmódra is jellemzőek.

A keresztény metafizikai gondolkodás ugyancsak tág fogalom. Itt és most a kereszténységben belül a legnépesebb hívőtábor (1,1 és 1,2 milliárd között) maga mögött tudó irányzatot, a katolicizmust veszem alapul. A szigorú kanonizálás miatt, ha bármely szerző teológiai írását *nihil obstat* jóváhagynak, akkor azt az általában vett katolikus teológia részeként vesszük. A kanonizált tanítások között az egyház céljai szempontjából nincsenek ellentmondások, így a dolgozat során általam idézett keresztény szerzők tanítása a kereszténység tanításának katolikus teológiailag koherens része.

A második fejezetben a megértési horizontok közötti hasonlóságoknak és különbségeknek a *központiság* fogalma értelmezésében való következményeit elemzem.

(*Első fejezet: Kinek mekkora a világ?*) E fejezet címét és az első ábra szerkezetét saját mondanivalómra alkalmazva Posta József oktatói segédletéből vettem át, amelyben – az enyémtől eltérő céllal – az objektív idealizmus, a dialektikus materializmus és a szubjektív idealizmus alapján megismerhetőnek vélt világok nagysága került összehasonlításra.⁷

1. ábra

Az ábra a tárgyalt megértési horizontok kiterjedését szemlélteti. A keresztény horizontnak tulajdonképpen nincs határa, így a materialista-szekuláris, anti-antropocentrikus és panteista megértési horizont a keresztény metafizikai horizontnak csak egy töredékét teszi ki.

(*A materialista horizont*) A materializmusban az *anyag* a konkrét dolgok összességét jelentő általános fogalom, amely egybeesik az univerzum legáltalánosabb jellemzőjével és lényegével. Engelst idézve: „A világ valóságos egysége anyagiságában van, és ezt nem néhány szemfényvesztő frázis, hanem a filozófia és a természettudomány hosszú és fájdalmas fejlődése bizonyítja.”⁸

A valóság határa materialista felfogásának felel meg Feuerbachnak a filozófiáról mint tudományról vallott nézete, mely szerint a hegeli elgondolással ellentétben a filozófiának az isteniről, az abszolútról, a végtelenről a véges, a dologi felé kell irányítania az ember gondolatait, mert ami ezeken kívül esik, az nem is létezik.⁹ A feuerbachi koncepcióban tehát a filozófia a keresztény értelemben vett transzcendencia tagadását szolgáló tudomány, amelynek előfeltevése, hogy a valóság határa a természetre korlátozódik.

A materialista horizontban a valóság határa természetre való korlátozásának fontos következménye a filozófiai témákra is kiterjesztett *szaktudományos gondolkodásmód*. Jelen írásomban a szaktudomány elnevezést abban az értelemben használom, ahogyan Nyíri Tamás használja. Ő az arisztotelészi tudományfelosztás módszeréből kiindulva a filozófiától, mint általános vagy egyetemes tudománytól különböző tudományokat hívja szaktudományoknak, tehát a természettudományokat, a matematikát és az empirikus alapú társadalomtudományokat is, amelyek a valóságnak valamilyen részletével foglalkoznak.¹⁰

A filozófia területén alkalmazott szaktudományos gondolkodásmód klasszikus példája a *dialektika három törvénye*, amelyet a dialektikus materializmus honosított meg a filozófiában. Egy filozófiai problémát, történetesen a valóság legátfogóbb összefüggéseinek, avagy a világ legalapvetőbb, filozófia jellemzőinek meghatározását, szaktudományos módszerrel old meg a három törvény, nevezetesen az ellentétek egységének és harcának törvénye, a mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapásának törvénye és a tagadás tagadásának törvénye.¹¹ Mivel ezek a törvények a *világ fejlődésének anyagi mi-kéntjét*, másképp fogalmazva az anyag mindenkori örökké tartó fizikai mozgásának szabályait mondják ki, Nyíri terminológiáját adaptálva, szaktudományos elméletet alkotnak.

(*Az anti-antropocentrikus horizont*) Meglátásom szerint a valóság anti-antropocentrikus irányzatok által vélt határa egybeesik a valóság materializmus által vélt határával, úgy, hogy végül is a materialista és az anti-antropocentrikus horizont azonos. Ezt az anti-antropocentrikus horizontra jellemző *szaktudományos és panteista* gondolkodásmóddal indoklom.

A materialista horizontra jellemző szaktudományos gondolkodásmódra vall például az anti-antropocentrikus Holmes Rolston azon érvelése, amelyben azt az *etikai állítást*, hogy ’nem minden érték az ember szintjén jelenik meg’, ökológiailag, tehát *szaktudományosan támasztja alá*. Arra hivatkozik ugyanis, hogy az emberi értékelés számára a lehetőséget a természet kínálja, s amint a rendszer vitalitása sem olyasmi, ami az elmében zajlik, az értékekről sem állíthatjuk ezt. Rolston ebből arra következtet, hogy az értékelés lehetőségét a természetes és ökológiai evolúció teremtette meg, a természet tehát értékes, még mielőtt az ember értékelni kezdené azt, ami van.¹²

A szaktudományos gondolkodásmód mellett a panteizmus világ- és emberfelfogása érvényesül az anti-antropocentrikus irányzatokban. A panteizmus és a környezetfilozófia összefüggését Tóth I János kutatta mélyrehatóan. Tóth *Spinoza etikája és a környezetfilozófia* című tanulmányában részletezi, hogy Spinoza milyen jelentős hatást gyakorol a mai környezetfilozófiára, amelyben – akárcsak Spinoza panteizmusában – megtalálható a természet és Isten azonosításának gondolata.¹³ Tóth szerint Spinoza panteizmusa nyugözte le a Gaia-elmélet híveit, s a környezetfilozófia egyéb alapító atyjaira is mély benyomással

volt, például Arne Naessre, aki gyakran használ olyan vallásos hangzású kifejezéseket, mint *szentséges értékek, az élet szentsége*, amely Spinoza terminológiájának felel meg.¹⁴ Tóth a *Fejezetek a környezetfilozófiából* című monográfiájában pedig a terminológiai párhuzamon túl azon strukturális hasonlóságra is rámutat, hogy mind Spinoza panteizmusa, mind a holisztikus anti-antropocentrikus irányzatok (például a Gaia-elmélet, a mélyökológia) a természetet egyetlen organikus individuumnak tekintik (organikus természetértelmezés), és a természet egészét állandó szubsztancialitásnak fogják fel.¹⁵

A materialista és a panteista, s így az anti-antropocentrikus felfogás között vannak fontos különbségek is. Például amíg a mechanikus materializmus tagadja a természet szubsztanciális sajátosságait, s helyette a természetet pusztán mint az egyedi és izolált mechanikus jellegű részegységek kiterjesztett összességének fogja fel, addig Spinoza az univerzum egészének szubsztanciális sajátosságot tulajdonít, és azt organikus természet-filozófiai alapon értékeli.¹⁶

Viszont a keresztény metafizikai szemléletmóddal való összeegyeztethetlenség szempontjából a materializmus valamennyi válfaja azonos a panteizmussal. Végső soron ugyanis mindkettő ugyanúgy az anyagiságban aktualizálódó világban látja a valóság összességét, és mindkettő tagadja a keresztény horizontban elfogadott transzcendenciát. Spinoza panteizmusában *Isten és a világ között nincs olyan különbség*, mint amilyen két önálló szubsztancia között van. A transzcendens azonosítása az immanenssel azt eredményezi, hogy Isten és az anyagból lévő kozmosz azonos. A panteizmus ezáltal pedig ateizmust és materializmust implikál.¹⁷ Végeredményben mindegyé válik, hogy a világ alapját Istennek vagy anyagnak nevezzük-e.

Összegezve: A materializmus, a panteizmus és az anti-antropocentrikus irányzatok közősek abban, hogy a természetet (amelytől semmiben sem különbözik az Isten) tekintik a végső létalapnak, amelynek további alapjáról már nincs értelme kérdezni, hiszen a 'természetten túli' nem lehet tudományos kérdésfelvetés tárgya.

(*A keresztény horizont*) Keresztény horizontban a megismerhető és valóságosnak vélt világ jóval szélesebb körű, mint a másik két megértési horizontban. Az 1. ábra mellett ezt egy Hegeltől vett idézettel szemléltetem. Jóllehet Hegel szubjektív idealista filozófiája nem felel meg a keresztény metafizikának, azonban a hegeli korpuszon belül vannak olyan filozófémák, amelyek segítségül szolgálhatnak a keresztény metafizika megértéséhez.¹⁸ A következő idézetben Hegel az emberi megismerés keresztény horizontban is alapértelmezett korlátlanágát fogalmazza meg: „Csak a tudatlan ember korlátolt; mert nem tud korlátjáról. Aki ellenben tud a korlátról, az nem mint tudása korlátjáról tud róla, hanem mint valami tudotról, mint valami a tudáshoz tartozóról. Csak a nemtudott volna a tudás korlátja. A tudott korlát ellenben nem korlátja a tudásnak. Korlátjáról tudni ennél fogva annyi, mint korlátlanágáról tudni.”¹⁹

A keresztény metafizikai kijelentések az általános érvényűre vonatkoznak, tehát arra, ami örök és változhatatlan, ezért tulajdonképpeni tárgya nem a számunkra esetleges alakjukban adott létezők köre, hanem ami azon *túl* van, vagyis a nem-empirikus és transzcendens valóság. A keresztény horizontot sajátos ismeretelméleti optimizmus hatja át, amely szerint megoldható, hogy a valóság transzcendens alapstruktúrájára vonatkozó metafizikai meglátásokat ki lehessen fejezni olyan nyelvi formában, amely tudományosan elfogadható. Vagyis megoldható, hogy a valóságnak empirikusan ellenőrizhetetlen mozzanatairól föltétlenül érvényes kijelentéseket tegyünk.²⁰

Keresztény horizontban olyan kérdések merülnek fel filozófiai kérdésekként, amelyek túlmutatnak az anyagi univerzumot jellemző törvényeken, s amelyekre nem lehet választ

találni természettudományosan. Ilyen kérdés például az, hogy a világ teremtett-e vagy sem. E kérdésre való válasz keresésében nem visz előre bennünket különféle szaktudományos törvények – például a fizika megmaradási törvényei – érvényességének szaktudományos latolgatása. Az érdemi filozófiai reflexióra az érzékelhető *kontingens* anyagi dolgok *létezéséből* (s nem tulajdonságaikból vagy keletkezésük fiziológiai okaiból) posztulált, *apodiktikusan* szükségszerű abszolút létalap lehetőségéről való elmélkedés keretében van lehetőség.²¹ A filozófia feladata ugyanis nem a világ fizikai törvényszerűségeinek leírása, hanem a világ létének metafizikai feltételeire, okaira és céljaira való reflexió. Turay Alfrédet idézve: „Minthogy a bölcelet a létezők érzékfeletti (a görög *'meta ta phüszika'* a fizikain, az érzékelhető szférán túl lévő) összetevőit keresi, a filozófia metafizika.”²²

(*A kétféle horizontnak megfelelő gondolkodásmód*) A három horizont összehasonlítása során kétféle horizontot kaptunk, mert a materialista és az anti-anthropocentrikus horizont egybeesik. Az értekezés fő kérdésére való válaszkereséshez szükséges a horizontoknak megfelelő gondolkodásmódok összehasonlítása. A materialista és az anti-anthropocentrikus horizontban ugyanis nem lehet értelmezni a keresztény metafizikai állításokat, így az ember keresztény értelemben vett központiságát sem. A kétféle gondolkodásmód közötti különbséget Aquinói Tamás arisztotelészi forrásból merített mozgásból vett istenérvének kétféle interpretációja közötti különbség bemutatásával szemléltetem. Az istenérv lényege: A világban tapasztalható mozgás folyamán mindent, ami mozog, valami más mozgatja. A mozgó okok sorában a végtelen regresszió lehetetlen, ezért fel kell tételeznünk egy olyan első mozgatatlan mozgatót, amit már más nem mozgat, s ez az, amit Istennek nevezünk.²³

Aki az istenérv relevanciájának vizsgálatához azt veszi górcső alá, hogy vajon a világban tapasztalható mozgás empirikus okai végesszámúak-e vagy sem, a materialista horizontnak megfelelően szaktudományos gondolkodásmóddal közelít a skolasztikus filozófémához, s ezzel módszertani hibát követ el.²⁴ Keresztény horizontban a világ mozgásának, változásának, ugyanis nem csak empirikus *fizikai* okai vannak, hanem *lényegileg* egymás alá rendelt mozgó vagy változtató *metafizikai* okai is. A metafizikai oksági láncban az okok hierarchiát alkotnak, azaz egyik ok a másikat *ontológiailag* múlja felül, s nem időben. Ezért különbséget kell tenni a fizikai okok sorát alkotó *vízszintes* oksági lánc és a metafizikai okok sorát alkotó *függőleges* oksági lánc között. (A *vízszintes* jelzőt a szakirodalomban használt *horizontális* helyett használok, hogy ne legyen zavaró a *megértési horizont* kifejezéssel való véletlen egybeesés. A horizontális antonimájaként használt *vertikális* helyett pedig a *függőleges* jelzőt használok.) A mozgó okok függőleges sorát nem érzékelhető, hanem érthető szerkezetek, programok, rendszer-logikák, meta-empirikus valóságok, mint formai okok alkotják.²⁵

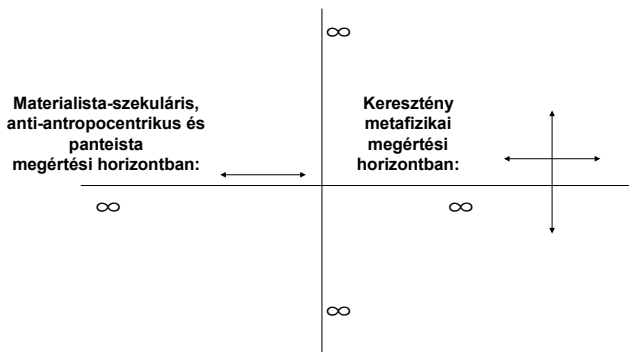
Aquinói Tamás a *mozgásnak*, vagy a latin *motus* másik magyar megfelelője szerint a *változásnak*, mint *rendet növelő változásnak* a lehetőségi feltételein elmélkedve, *függőleges* irányba haladva jutott el az arisztotelészi *mozgatatlan mozgó* fogalmának alkalmazásához. *Vízszintes* irányban Aquinói Tamás nem keresett mozgatatlan mozgatót, ezért az empirikus okok számának végtelen sorozatával érvelő logikai kritika inkommenzurábilis az istenérvvel. A skolasztika fejedelmét inspiráló tapasztalat mai nyelven fogalmazva abban áll, hogy a szaktudományosan leírható, vízszintesen a végtelenbe nyúló tér-időbeli folyamatok bizonyos egyre fejlettebb szerveződéseket produkáló evolutív fejlődést szolgálnak. A vízszintes mozgás során generálódó függőleges evolutívításának lennie kell egy felülmúlhatatlan, aktív hatóerejű abszolút iránynormájának, amely a hit Istenével azonosítható. Másképp fogalmazva függőleges irányban lenni kell egy első, legfőbb oknak,

hasonlóan, mint ahogyan a fogalmak definiálásához is szükséges egy végső egyetemes fogalom, a *létező* fogalma.

Például a magzat fejlődésének függőleges formái, metaempirikus okai: 1. az anyai szervezet *logikája*, 2. az ökológiai rendszer *logikája*, 3. a naprendszer *struktúrája*, 4. a kozmosz egyre harmonikusabb rendet, a mennyiségi változásokból minőségi többletet, vagyis léttöbbletet produkáló evolutív *struktúrája*, melyet például a dialektikus törvényekkel írunk le, 5. a lét *kreatív struktúrája*, amelyben a semmivel szemben a valami érvényesül, 6. a *feltétlen, apodiktikusan szükségszerű létalap, azaz Isten, amely* valamennyi létező létezését és az egyre magasabb létezési formákat szavatoló kozmikus logikát biztosítja.²⁶ E függőleges okság szemléltetésére példaként bemutatott hat pontnál több, sőt véleményem szerint akár végtelen számú pont is lehetséges (például egy pont a Tejútrendszer struktúrája), hasonlóképpen, mint ahogy egy geometriai értelemben vett szakasz bár véges, mégis végtelen számú pontot foglal magában. A függőleges oksági lánc is, bár eljutunk rajta a végső apodiktikusan szükségszerű alaphoz, a végtelenségig finomítható a rendezettség különböző szintjeinek exponálása során, hiszen végtelen számú *feltételes*en szükségszerű okot lehet találni.

A tárgyalt megértési horizontok által lehetővé tett gondolkodási irányokat szemlélteti a következő ábra. A vízszintes vonal a világot jellemző 'tér-időben végtelen' anyagi mozgást szemlélteti. Ezen a vonalon a szaktudományok illetékesek. A függőleges vonal a függőleges mozgató okokat szemlélteti. Jóllehet ezen a vonalon a mozgásnak van egy végső oka és célja, amelyet a hit Istenével azonosít a skolasztika (tehát a függőleges vonal lefelé és felfelé is ugyanoda vezet), a végtelen jele, a fektetett nyolcas feltüntetése azonban ezen a vonalon is indokolt, mert bár Isten konkrét személyes létező, mégis a végtelen mivolt társítható hozzá, amíg a végesség egyáltalán nem.

2. ábra: A gondolkodás irányai:

(*Második fejezet: A központiség*) A horizontoknak megfelelő gondolkodási módok előbbi részletes összehasonlítására azért volt szükség, mert keresztény horizontban *az ember központi szerepéről* való felfogás csak a Teremtő és a teremtmények függőleges módon elgondolható kapcsolódásán belül értelmezhető.

(*Materialista definíciók és a keresztény horizont*) Az ember központiségéről alkotott legelterjedtebb felfogást tükrözik az antropocentrizmus fogalmáról alkotott alábbi definíciók, amelyek elsősorban a *centrizmusra* helyezik a hangsúlyt, míg az '*antropo*' előtag vagyis az ember (a görög *anthróposz* főnév jelentése: ember) értelmezésére nem térnek ki. Az ember központiségán az anyagi világ összességével megegyező univerzum vagy szűkebb értelemben a Földhöz tartozó globális világ legjelentősebb mivoltát értik.

Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótárában* az antropocentrizmus kezdetleges nézet, amely szerint az ember a világmindenség középpontja és a világ teremtésének végső célja.²⁷ A *világ teremtését* felidéző definíció a monoteista (a zsidó-keresztény és az iszlám) hagyomány antropocentrizmusát célozza meg, de nem e vallások megértési horizontjának megfelelően, és mégcsak nem is ideológia-semleges, hanem egyoldalúan a szekuláris vagy materialista megértési horizontnak megfelelően. Az egyoldalú szekularitást árulja el a „*kezdetleges*” minősítés. A szekuláris értelmezés keresztény horizontban való értelmezhetetlenségére a következő definíció elemzése világít rá.

Rathmann János: az *Idegen szavak a filozófiában* című szótára szerint az 'antropocentrikus' jelző olyan felfogásra vonatkozik, „amely szerint az ember és sorsa a világ középpontja és a világtörténet célja”. Rathmann még hozzáfűzi, hogy az antropocentrizmus különösen a keresztény középkori világképre érvényes, amelytől csak Kopernikusz tért el döntő módon.²⁸

Hasonló szemléletmódra vall az *Enciclopaedia Britannica Company* által üzemeltetett internetes *Merriam-Webster* online értelmező szótára által adott definíció, mely szerint az antropocentrizmus azt a meggyőződést jelenti, hogy az emberi lények a legjelentősebb entitások az *univerzumban*.²⁹

(*A szekuláris definíciók értelmezhetetlensége keresztény horizontban*) E definíciók vizsgálata során arra az eredményre jutottam, hogy alkalmatlanok a keresztény horizontban értett antropocentrizmus értelmezésére.

Indoklás: Bakos szócikke és Rathmann szómagyarázata úgy tekint az antropocentrizmusra mint a középkori keresztény világkép *szaktudományosan vitatható sajátosságára*. A Merriam-Webster ugyancsak szaktudományosan vitatható sajátosságként kezeli az antropocentrizmust, hiszen az ember központiségének magyarázatát az *univerzumban*, vagyis a végtelen *tér-időbeli*, tulajdonképpen *anyagi* világon belüli központiségra redukálja. Az *univerzum* szó ugyanis sosem tartalmazza a keresztény horizont határain belül még elfogadható transzcendens szférát, hiszen szaktudományos fogalom.³⁰ Mindazonáltal e definíciók részgazságot adnak a keresztény antropocentrizmusról, amely szerint nemcsak a Föld vagy az univerzum világában van központi szerepe az embernek, hanem a Teremtő és a teremtmények metafizikai (az ábrán függőleges gondolkodással megközelíthető) kapcsolódásán belül is, mely által az ember *univerzumban belüli központiséga is átértelmeződik*.

A keresztény horizontra jellemző teleologikus szemléletmódban a világ célja és oka egyfajta teológiai értelemben vett *szeretetet*, illetve e szeretetnek, mint legalapvetőbb erőnek és hatalomnak isteni kinyilvánítása. S e csak függőleges elgondolható folyamatban az embernek központi szerepe van a többi földi lényhez képest, tehát a keresztény antropocentrizmus értelmében az embernek nem szaktudományosan (biológiailag, ökológiailag, csillagászatilag) alátámasztható vagy cáfolható erkölcsi központiséga van, hanem olyan metafizikai értelemben vett központiséga, amely alapján oly módon értelmezi kora szaktudományos világképét, hogy magán a szaktudományos tartalom nem változtat keresztény hitgazságokra hivatkozva.

Ezzel magyarázható többek között, hogy Nicolaus Cusanus (1401–1464) *mint természettudós* a hetvenkettő évvel később született Kopernikusz (1473–1543) heliocentrikus világképét megelőzve egy *központ nélküli világképet képviselt*, de közben keresztény *antropocentrikus filozófus maradt* minden önellentmondás nélkül.³¹ A német bíboros szerint az ember, mint az isteni eszme képmása az, mely Isten minden műve fölé emelkedik, és csak kevéssel áll lejjebb az angyaloknál.³²

(Az átlagosság elve) Materialista horizontban az antropocentrizmus az átlagosság elvével (*mediocrity*) is szembeáll, amely szerint nincs semmi szokatlan vagy egyedi a Naprendszer létrejöttében, a Föld és rajta az emberiség keletkezésének sem kell föltétlenül egyedinek és megismételhetetlennek lennie.³³ E világkép-változtató elv kihívást jelent a materialista horizontú antropocentrizmus számára. Keresztény horizontban azonban a tétel bizonyítása és cáfolata egyaránt összeegyeztethető az antropocentrizmussal, amint a kereszténység történelme során, ha nem is feszültségmentesen, de végül mindig sikerült a korról korra változó szaktudományos világképeket a hit mentén magyarázni. Az átlagosság elve esetleges beigazolódásának vagy falszifikációjának a keresztény antropocentrizmussal való összeegyeztethetőségét Teilhard de Chardin (1881–1955) *fejlődés filozófiáját* használva bizonyítom.

Teilhard, aki jezsuitaként az evolúcióról függőleges irányban is gondolkodott, a világ fejlődését az *isteni szeretet energiának* az anyagi valóságot egy transzcendens központ irányába rendező *lendületével* magyarázta, ami a függőleges gondolkodással megközelíthető okok láncolatán keresztül egy felfelé mutató tudathullámként aktualizálódik.³⁴ Függőleges irányban a teremtés logikája szerint az evolúció egy kozmikus világfolyamat, az egységesülő fizikai és szellemi valóságnak időbeli és térbeli alakulása az ósatomtól az Ómega pontig, amely a Teremtővel való végső egyesülést és minden kaotikum ép-séggé és szeretet-teljességgé alakulását jelenti. A fejlődés folyamatában az élet kiemelkedése és a reflektáló tudat megjelenése – amely egyet jelent az ember megjelenésével – központi jelenséggel bír a Földön eddig lezajlott folyamatokon belül. Teilhard ezt úgy fogalmazza meg, hogy az ember megjelenése „parányi alaktani ugrás; s egyszersmind hihetetlen felfordulás az Élet szférájában”.³⁵ Teilhard keresztény antropocentrizmusa ebben az Ómega pont felé tartó folyamatban a Nooszféra (a tudatos lényekből, vagyis az emberekből való szféra) szerepéből posztulálható. A Nooszféra szóösszetétel első tagja, a görög *nousz*, ész, intelligenciát jelent, a nooszféra pedig a globális tudat szféráját, vagyis a Földet benépesítő szabad szeretet-cselekvésre képes, gondolkodó emberek szféráját. Megjelenésének jelentőségét a Föld történetében nagyságrendileg a Föld kémiai állományának sűrűsödéséhez vagy magának az élet megjelenésének jelentőségéhez hasonlítja Teilhard. Konceptiójában a Nooszféra születése, vagyis a *noogenezis* egy háromlépéses folyamat eredménye. Az első elemi lépésben az egyed vált emberré, a második filetikus lépésben a faj vált emberré, a harmadik bolygóméretű földi lépésben pedig a Nooszféra született meg. Amint az élet megjelenésével kialakult a bioszféra, hasonlóképp a jelenleg is tartó harmadik lépésben a Nooszféra kialakulásával egy újabb rétege jelenik meg a bolygónak, és válik egyre inkább globálissá.

Ebben a folyamatban a következőképp magyarázható az ember központi mivolta: bár az evolúció megfordíthatatlan folyamat, tagadhatatlan azonban, hogy a tudatossá vált fejlődés során az *ember maga veszi kézbe saját fejlődését*.³⁶ Ezért tud választ adni tetteiben, szavaiiban Isten „szavára”, vagyis Isten különbözőképpen felismerhető üdvtervére. Mivel az ember biológiailag determinált adottságai mellett *bizonyos szituációkban* képes szabadon dönteni az üdvterv igenlése és elutasítása között, szabad akaratának lehetőségei szerint képes

az evolúciónak irányát és lendületét meghatározó Ómega pont felé való fejlődést gátolni és előmozdítani egyaránt. Ebben a folyamatban az emberek mindegyikének speciális feladata van, amelyet a legtöbb ember egyéni adottságainak (kor, egészség, körülmény) megfelelő mértékben szabadon vállalhat, vagy elutasíthat, Szent Pál Rómaiakhoz levelében tett teológiai-kozmológiai kijelentésével összhangban: *Maga a természet sóvárogva várja Isten fiainak – ti. a megtért embereknek – megnyilvánulását.*³⁷

Ez alapján a keresztény horizontú antropocentrizmus a következők alapján egyeztethető össze az átlagosság elve esetleges végső bizonyításával: mivel nemcsak a Föld világára, hanem az egész kozmoszra érvényes a végső Ómega pont felé orientálódás, ha a földi embereken kívül léteznének más Nooszférát alkotó lények a kozmoszban, az nemhogy ellenkezne az ember központi mivoltával, hanem inkább a noogenezis, illetve a noogenezisben kulcsszerepet játszó ember (illetve a nousszal bíró nem földi lények) *jelentőségének, központi szerepének* meta-globális, kozmikus távlataira utalna. Mondhatnák, olyan fontosak vagyunk, hogy ránk, Nooszférát alkotni képes értelmes lényekre nemcsak a Földön van szükség, hanem szerte a nagy univerzumban, hogy azt teljes egészében az isteni szeretet extatikus megnyilvánulásává tegyük az Ómega pontba érkeve.

Ha pedig az ellenkezője nyerne bizonyítást, ugyancsak a keresztény horizontú antropocentrizmust erősítené a mi szerepünk világegyetemen belüli egyedülállóságának tényeként.

Bár szaktudományosan nem lehetséges keresztény filozófiai tézisek bizonyítása, vagy cáfolata, viszont mindkét szaktudományos eredmény *adhat motivációt, érzelmi biztatást* a keresztény antropocentrizmus szerinti életvitelre, hogy a kozmosz Ómega pont felé való haladásában mindennapi döntéseink során *ne* állatias erő-centrikus magatartással *hátráltassuk* a világ *szeretetté alakulását, hanem* emberi értékfőletünkben bízva *segítsük azt* a biológiai szelekció erő-centrikus logikáját transzcendáló *irgalmas, empatikus, imádságos attitűddel*. Ezzel az attitűddel lehetne hatékonyan kezelni az ökológiai krízishez vezető emberi kapzsiság, mohóság társadalmi anomáliáját.

Egy feladat elvégzéséhez motiváló körülmény lehet, ha az egyedül a mi feladatunk, s az is, ha másokkal együtt kell tennünk, hasonlóképp, amint az önálló szólót játszó zenész feladata és a másokkal együttjátszó zenész feladata egyaránt fontos, egyedi és a maga nemében központi jelentőségű. Például a csellistának egy Bach szóló szvitet és egy kamarazenei szólamot egyaránt csellóközponatúan kell játszania, azaz elsősorban csellózni kell tudnia, s nem hegedülni, a saját kottáját kell megtanulnia, s a saját hangszerét kell karbantartania, hiszen munkája mindkét körülményben nélkülözhetetlen ahhoz, hogy egy olyan művészi produkció jöjjön létre, amely elválaszthatatlan az ő művészi egyénisége által adott egyedi, megismételhetetlen előadásmódjától.

(*A központiság anti-antropocentrikus horizontban*) Az anti-antropocentrikus irányzatok az ember központiságán szintén a második ábrán vízszintes vonallal szimbolizált, tisztán szaktudományos és panteista alapon egyaránt tagadni szükséges központiságot értik, amelyet akadálynak tartanak az ökológiailag elfogadható erkölcs létrehozásában. A hagyományos nyugati gondolkodásból ugyanis azt elfogadhatatlannak minősítik, hogy az ember az etikai vizsgálódás legfontosabb céljaként, a nem-emberi létezők pedig csak az emberi önmegvalósítás eszközeiként szerepelnek.

A kiértékelés végett vessünk egy pillantást ezekre az anti-antropocentrikus irányzatokra egy korábban megjelent tanulmányom alapján. Az úgynevezett *mélyökológia* a hangsúlyt az egyedi létezőkről a lét egészére helyezi át, és az életet egy spirituális erőként fogja fel. A görög mitológiából ismert földanya istennőről elnevezett *Gaia-elmélet* atyja, Lovelock

pedig a bioszférát egyetlen nagy élő organizmusnak tekinti, amelyben az élet olyan mértékű önszabályozó képességgel rendelkezik, hogy az már egy globális méretű élőlénynek számít. A Leopold által kidolgozott *Föld etika* elnevezésű irányzat az ember helyett a biotikus közösségeket állítja az etikai reflexió középpontjába. Leopold csakis olyan magatartást tart etikailag elfogadhatónak, amely nem zavarja a *biotikus közösségeket*, azaz az élőlények és környezetük között fennálló alapvető egyensúlyokat. Stan Rowe pedig az embert alacsonyabb rendűnek mondja az ökoszféra egészénél. Állítja, hogy az antropocentrizmus félreérti a környezetet azáltal, hogy benne kizárólag emberi felhasználásra való, az emberiség szükségleteinek kielégítését szolgáló eszközértéket lát. Úgy látja, hogy az ökoszféra egésze sokkal jelentősebb, mint annak emberi része. Az ökoszféra egésze ugyanis inkluzívabb, komplexebb, integráltabb, kreatívabb, szebb, titokzatosabb és idősebb, mint az ember.³⁸

Row az ökoszféra e tulajdonságainak felsorolásával a spinozai panteista természetfelfogást eleveníti fel. Spinoza természetfelfogása szerint az egyedi entitások keletkeznek, léteznek, elpusztulnak, miközben a különböző szupraindividuális egységek – populáció, faj, ökoszisztéma és maga a bioszféra – lényegében állandóak maradnak.³⁹ Amint látjuk, Row az ember központi helyzetének bírálathoz olyan *panteista érveket* sorol fel, amelyek empirikusan és szaktudományosan ellenőrizhetők vagy legalábbis mérlegelhetőek. Ugyanis a *bioszféra önszabályozó képessége, az ökoszféra integráltabb, komplexebb, és idősebb mivolta* olyan attribútumok, amelyeket a *szaktudományok hivatottak igazolni, vagy cáfolni*, tehát nincsenek ellentétben a keresztény antropocentrizmussal, hanem azzal inkompenzurábilisak. Row többi jelzője (kreatívabb, szebb, titokzatosabb) pedig a felsorolt szaktudományosan verifikálható jegyekre való panteisztikus és egyben poétikus asszociáció.

A felsorolt anti-antropocentrikus irányzatok emberközpontúság *helyett* a természettel való ökológiailag helyesebb viszonyt kínálják. Azonban *keresztény horizontban* emberközpontúság *helyetti* ökológikus gondolkodásról beszélni értelmetlenség, hiszen amíg az anti-antropocentrikus elméletek egy természetben belüli *központúságot* bírálják, addig a keresztény antropocentrizmus csak egy olyan valóságon belül értelmezhető, amely anti-antropocentrikus, panteista és materialista horizontban egyaránt *irracionalisnak* számít.

(*A keresztény horizontra jellemző metaforikus nyelv*) Az anti-antropocentrikus kritika keresztény antropocentrizmussal való inkompenzurábilisát okozza továbbá, hogy keresztény horizontú valóságértelmezésben nemcsak az egzakt fogalmaknak van helye, hanem a metaforikus kifejezésmódnak is. Amikor az anti-antropocentrikus irányzatok a keresztény gondolkodást bírálják, nem számolnak az Istenről való beszéd metaforikus nyelviségével. Ez történik például, amikor Lynn White, abból, hogy a kereszténység szerint *Isten akarata*, hogy az ember a természetet a maga céljaira kihasználja, a természet leigázásának keresztény evidenciáira következtet.⁴⁰ White e megállapításban a keresztény metaforikus nyelviséghez tartozó kifejezéshez – *Isten akarata* – nyúl, amelyeknek adekvát alkalmazásához egyszerűen nem lehet megspórolni az alapos hermeneutikai munkát.

A *metafora* túlhalad, és feszültségbe kerül a *zárt információs fogalmak* szemantikus értelem-összefüggéseivel.⁴¹ Adódik a kérdés: vajon a metafora, mint a fogalmi valóság képszerű szemléltetése, azonkívül, hogy egy szépirodalmi kifejezőeszköz, képszerűségénél fogva egyfajta pontatlan beszédmód, amelyre úgymond akkor szorul rá az ember, amikor már nem tud valamiről pontos fogalmat alkotni? E kérdésre keresztény horizontban az a válasz adható, hogy a metafora önmagán túllépő (a görög *metapherein* jelentése: túllépni) beszédének értelme elsősorban abban rejlik, hogy *többet* tud szóba hozni, mint az egzakt fogalom. A keresztény hitigazságokkal kapcsolatban még a legezektabbnak tűnő kifejezésekben is vélelmezni kell a metaforikusságot.

Ha Kant *A Tiszta ész kritikájából* ismert terminológiát vesszük kölcsön, keresztény horizontban az *egzakt fogalom megalkotásában* a szubjektum *a priori* formáinak, kategóriáinak, sémáinak, rendező ideáinak a spontaneitásáé, aktivitásáé a főszerep, míg a *metafora-felfedezésben* a *magánvaló* szférából való impulzusoké, intuícióké a főszerep, a bibliai kifejezés-módot alkalmazva az *'Én vagyok az, »Aki vagyok«* gyanánt feltárulkozó *Teremtőé* az első szó.⁴² A metafora-felfedezés mindemellett nem kevesebb, hanem több aktivitást és kreativitást követel a beszélőtől, mint az egzakt fogalomalkotás. Ha a fogalommal kapcsolatban *fogalomalkotásról* beszélünk, akkor a metaforával kapcsolatban *metafora-felfedezésről* kell beszélünk. Keresztény hittartalmakról beszélve a fogyasztói pragmatikus mentalitásból megszokott zárt, körülhatárolható, informatív fogalmakkal ellentétben nem mi vesszük birtokba az ismeretet, hanem nagyságánál fogva inkább a transzcendens valóság hozza működésbe érzelmi, értelmi, esztétikai vagy akár erkölcsi kreativitásunkat. Werbick szerint a metaforikus beszédben az, ami szóba kerül, a beszélőt előzetesen megragadta, és arra ösztökélte, hogy neki a beszédben megfeleljen. Ez az előzetes megragadás és ösztökélés „megrendítő és átalakító tapasztalatokban – például jelentős találkozásokban – világosan észre is vehető. Amit én itt szóba hozok, az előbb szóba kerül – találón mondják ezt így – és ez fejeződik ki beszédemben. Így az ember a maga erejéből Istent sem hozhatja szóba találón nyelvi »szuverenitásban« és önhatalmúan. Találó módon csak akkor beszélhet Istenről, ha Isten maga szóba hozza önmagát, ha úgy szólítja meg az embereket, hogy azok beszédükkel, életükkel válaszolnak neki, és Istent ebben a válaszban tudják szóhozozni.»⁴³

A White által használt *Isten akarata* kifejezéssel kapcsolatban például arra kell figyelni, hogy az *Istent* mint *Atya-Isten* metaforát nem lehet azonnal – mondjuk a *nemző* meghatározása segítségével – fogalmi alakra hozni. Inkább Istent kell a képzelőerőnek az *Atyáról* szerzett sokszínű, sőt ellentmondásos tapasztalatához közel hozni, és a képzelőerőt úgy irányítani, hogy Istent és az Atyát feszültségben ugyan, de *asszociálja*.⁴⁴ Az Isten, mint Atyaisten (a héber *abba* jelentése: apuka) metaforikus kifejezéshez nem társítható a *felelőtlen* jelző, márpedig ha White módján értelmezzük az Isten akarátát – amely végső soron önpusztító cselekedetre biztatja szeretett teremtményét –, implicite felelőtlennek nyilvánítjuk Isten akarátát. Az *akaratról* való emberi tapasztalatot csak úgy lehet összefüggésbe hozni az isteni akarattal, ha a *'feltétlen jóra irányuló, tévedhetetlen'* tartalmi jegyekkel bővítjük, és tisztában vagyunk azzal, hogy még e bővítéssel sem határoztuk meg a feltétlenül jó isteni akarat jelentését.

(Konklúzió) Az eddigiek alapján a dolgozatomban felvetett kérdésre a következő válasz adható:

A *szekuláris értelemben* vett antropocentrikus és az anti-antropocentrikus irányzatok közötti viták nem problematikusak *a közös szekuláris horizont alapján*. Érdekes és termékeny viták zajlanak többek közt arról, hogy mennyi belső értékkel bír az ember a nem-emberi entitásokhoz képest, vagy hogy egyáltalán van-e az embernek inherens értéktöbblete az ökoszféra egészén belül, vagy hogy az emberi önmegvalósítást szolgáló technológiának milyen korlátokat kell szabni az ökológiai fenntarthatóságért. Gondoljunk például a mély-ökológusok és a szekuláris antropocentrikus környezetfilozófus John Passmore polémiája.⁴⁵

Viszont a megértési horizont-béli különbségek miatt a keresztény antropocentrizmus és a környezetfilozófiai anti-antropocentrizmus *centrizmusa* között olyan mély tartalmi különbségek vannak, amelyek feltárásával arra kívántam motiválni a környezeti krízis kezeléséhez mind a keresztény antropocentrikus mind pedig az anti-antropocentrikus irányzatok útját preferáló nyitott gondolkodó embereket, hogy *a sikeres párbeszéd érdekében* kölcsönösen tudatosítsák a megértési horizontokból adódó lényeges különbségeket a diszkusszió során használt legalapvetőbb fogalmak értelmezésében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AQUINAS, Thomas, *Summa Theologica*, <http://dhspriority.org/thomas/summa/FP/FP002.html#FPQ2OUTP1> (Letöltve: 2015-04-22)
- BAKOS, Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Biblia*, <http://szentiras.hu/SZIT> (Letöltve: 2015-04-22)
- BOLBERITZ, Pál, *Ateizmus és keresztény hit*, Jel Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- Cambridge Dictionaries Online*, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/universe?q=universe> (Letöltve: 2015-04-22)
- CHARDIN, Pierre Teilhard de, *Az emberi jelenség*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 159.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de, *Benne élünk*, Szent István Társulat, Budapest, 2005. 8. (Szabó Ferenc bevezetése, 2–9.)
- CUSANUS, Nicolaus, *A tudós tudatlanság*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2000. 64.
- Enciclopedia Britannica*, internetes hivatkozás: <http://www.britannica.com/search?query=Universe> (Letöltve 2015-04-20)
- ENGELS, Friedrich, *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmisítása (Anti-Dühring)*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1978.
- FEUERBACH, Ludwig, *A jövő filozófiájának alapelvei*, in *Ludwig Feuerbach válogatott filozófiai művei*, szerk. FOGARASI, Béla, LUKÁCS, György, MÁTRAI, László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951.
- GADAMER, Hans-Georg, *Igazság és módszer*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- HÉRÁNY, Ferenc, *Az antropocentrizmus környezetetikai kritikájának kritikája*, in *Valóság* LVI (2013/4)
- JONAS, Hans, HERR, David, *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*, University of Chicago Press, Chicago 1985.
- KLIMA, Gyula: *Az öt út – Aquinói Tamás istenbizonyítékai*, in: *Világosság* XXII. (1981/12.) Melléklet 3–14. *Merriam-Webster*, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/anthropocentrism> (Letöltve 2015-04-20);
- NYÍRI, Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- PASSMORE, Johh, *Man's Responsibility for Nature*, Gerald Duckworth & Co. Ltd., London, 1974.
- POSTA, József, *Kémia és filozófia*, 60. Internetes hivatkozás: <https://hu.scribd.com/doc/56426835/Posta-Jozsef-Kemia-es-filozofia> (Letöltve: 2015-04-21)
- RATHMANN, János, *Idegen szavak a filozófiában*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- ROLSTON, Holmes, *A környezeti etika időszerű kérdései*, in *Környezet és etika*, szerk. LÁNYI, András, JÁVOR, Benedek, L'Harmattan, Budapest, 2005.
- SHOSTAK, Seth, *Extraterrestrial intelligence*, in *Enciclopedia Britannica*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1377257/extraterrestrial-intelligence> (Letöltve: 2015-04-21)
- TÓTH, I. János, *Spinoza etikája és a környezetfilozófia*, in *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXV. Sectio Philosophistica*, szerk. LOBOCZKY, János, Eger, 1999, 69–77.
- TÓTH, I. János, *Fejezetek a környezetfilozófiából*, JATEPress, Szeged, 2005.
- TURAY, Alfréd *Filozófiatörténeti vázlatok*, Jatepress, Szeged, 1994.
- TURAY, Alfréd, *Istent kereső filozófusok*, Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- ULLMANN, Tamás, *20. századi „kontinentális” filozófia in Filozófia*, főszerk. BOROS, Gábor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
- WEISSMAHR, Béla, *Ontologie*, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart – Berlin – Köln, 1991. 10–11.
- WERBICK, Jürgen, *Prolegomena in: A Dogmatika Kézikönyve*, szerk.: SCHNEIDER, Theodor, Vigilia kiadó, Budapest, 1996, 33–34.
- WHITE, Jr. Lynn, *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis in Science* CLV (1967/3) 1205–1206.

JEGYZETEK

1	JONAS, Hans, HERR, David, <i>The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age</i> , University of Chicago Press, Chicago, 1985.	6	ULLMANN, Tamás, <i>20. századi „kontinentális” filozófia in Filozófia</i> , főszerk. BOROS, Gábor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 1032.
2	TÓTH, I. János: <i>Fejezetek a környezetfilozófiából</i> , Jatepress, Szeged, 2005, 120.	7	Vö. POSTA, József, <i>Kémia és filozófia</i> , 60. Internetes hivatkozás: https://hu.scribd.com/doc/56426835/Posta-Jozsef-Kemia-es-filozofia (Letöltve: 2015-04-21)
3	Uo. 16.	8	ENGELS, Friedrich, <i>Eugen Dühring úr tudomány-forradalmisítása (Anti-Dühring)</i> , Kossuth Kiadó, Budapest 1978. 42.
4	Vö.: Ter 1,28; Ter 9,2-3		
5	GADAMER, Hans-Georg, <i>Igazság és módszer</i> , Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 42–76.		

- 9 Vö. FEUERBACH, Ludwig, *A jövő filozófiájának alapelvei*, in *Ludwig Feuerbach válogatott filozófiai művei*, szerk. FOGARASI, Béla, LUKÁCS, György, MÁTRAI, László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951. 193.
- 10 NYÍRI, Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Szent István Társulat, Budapest 2001. 16–17.
- 11 ENGELS, Friedrich: *Eugen Dühring úr tudományforradalmasítása (Anti-Dühring)* Kossuth Kiadó, Budapest 1978. 115–130.
- 12 ROLSTON, Holmes, *A környezeti etika időszerű kérdései*, in *Környezet és etika*, szerk. LÁNYI, András, JÁVOR, Benedek, L'Harmattan, Budapest, 2005. 109.
- 13 TÓTH, I. János, *Spinoza etikája és a környezetfilozófia*, in *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXV. Sectio Philosophica*, szerk. LOBOCZKY, János, Eger, 1999, 69–77.
- 14 Uo.
- 15 TÓTH, I. János, *Fejezetek a környezetfilozófiából*, JATEPress, Szeged, 2005. 45.
- 16 A mechanikus felfogás környezetfilozófiai értékeléséhez ld. uo. 46–47.
- 17 Vö. BOLBERITZ, Pál, *Ateizmus és keresztény hit*, Jel Könyvkiadó, Budapest, 2007. 65–71.
- 18 A kereszténység és hegeli filozófia közös jegyeire vall, hogy Feuerbach együtt bírálta a keresztény metafizikát és Hegelt.
- 19 *Enzyklopädie* 386. §. Magyar nyelven idézi: TURAY, Alfréd, *Filozófiatörténeti vázlatok*, JATEPress, Szeged, 1994. 91.
- 20 WEISSMAHR, Béla, *Ontologie*, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart – Berlin – Köln, 1991. 10–11.
- 21 Vö. NYÍRI, Tamás, *a filozófiai gondolkodás fejlődése*, Szent István Társulat, Budapest, 2001. 11–19.
- 22 TURAY, Alfréd *Filozófiatörténeti vázlatok*, Jatepress Szeged, 1994. 1.
- 23 AQUINAS, Thomas I q. 2 a. 3. A rövidítés feloldása a latin 'Summa Theologica, prima pars, questio secundunda, articulus tertius' (Summa Theologica, első rész, második kérdés, harmadik cikkely.) Internetes hivatkozás: <http://dhspriori.org/thomas/summa/FP/FP002.html#FPQ2OUTP1> (Letöltve: 2015. április 21.), valamint <http://www.corpusthomicum.org/sth1001.html> (Letöltve: 2015. április 21.)
- 24 Vö. KLIMA, Gyula: *Az öt út – Aquinói Tamás istenbizonyítékai*, in: *Világosság* XXII. (1981/12.) Melléklet 3–14.
- 25 TURAY, Alfréd, *Istent kereső filozófusok*, Szent István Társulat, Budapest, 2002. 14–27.
- 26 Vö.: TURAY, Alfréd, *Filozófiatörténeti vázlatok*, JATEPress, Szeged, 1994. 56.
- 27 BAKOS, Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- 28 RATHMANN, János, *Idegen szavak a filozófiában*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 31.
- 29 *Merriam-Webster* <http://www.merriam-webster.com/dictionary/anthropocentrism>
- 30 Ld. *Cambridge Dictionaries Online*, internetes hivatkozás: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/universe?q=universe> (Letöltve 2015-04-20); *Merriam Webster* internetes hivatkozás: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/universe> (Letöltve 2015-04-20); *Enciclopedia Britannica*, internetes hivatkozás: <http://www.britannica.com/search?query=Universe> (Letöltve 2015-04-20)
- 31 Ld. CUSANUS, Nicolaus, *A tudós tudatlanság*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2000. 64.
- 32 Vö. Uo. 151.
- 33 SHOSTAK, Seth, *Extraterrestrial intelligence*, in *Enciclopedia Britannica*, internetes hivatkozás: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1377257/extraterrestrial-intelligence> (Letöltve: 2015-04-21)
- 34 CHARDIN, Pierre Teilhard de, *Benne élünk*, Szent István Társulat, Budapest, 2005. 8. (Szabó Ferenc bevezetése: 2–9.)
- 35 CHARDIN, Pierre Teilhard de, *Az emberi jelenég*, Magyar Könyvklub, Budapest 2001. 159.
- 36 NYÍRI, Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Szent István Társulat, Budapest 2001. 466.
- 37 Róm 8,19 (Biblia, Újszövetség, Római levél, nyolcadik fejezet, tizenkilencedik vers)
- 38 HÉRÁNY, Ferenc, *Az antropocentrizmus környezetetikai kritikájának kritikája*, in *Valóság* LVI (2013/4) 12.
- 39 TÓTH, I. János, *Fejezetek a környezetfilozófiából*, JATEPress Szeged, 2005. 46.
- 40 WHITE, Jr., Lynn, *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis* in *Science* CLV (1967/3) 1205–1206.
- 41 WERBICK, Jürgen, *Prolegomena* in: *A Dogmatika Kézikönyve*, szerk.: SCHNEIDER, Theodor, Vigilia Kiadó, Budapest, 1996. 33–34.
- 42 Kiv 3,14 (Biblia, Ószövetség, Kivonulás könyve, harmadik fejezet, tizennegyedik vers)
- 43 WERBICK, Jürgen, *Prolegomena* in: *A Dogmatika Kézikönyve*, szerk.: SCHNEIDER, Theodor, Vigilia Kiadó, Budapest, 1996. 33–34.
- 44 Uo. 33.
- 45 PASSMORE, Johh, *Man's Responsibility for Nature*, Gerald Duckworth & Co. Ltd., London, 1974.

Benjamin Disraeli és David Cameron együttérző konzervativizmusa

„Keresztény ország vagyunk, ami nagyon fontos része az identitásunknak és nem látom annak okát, hogy ezen változtatni kellene. Nyilvánvalóan sokféle eltérő hitű ember él jelenleg az országban, de ez nem azt jelenti, hogy meg kellene fosztani az egyházat a hivatalos jellegétől. Természetesen ki kell gyomlálni a diszkriminációt, és biztosítani kell a tisztességes hozzáállást, de túl sokat foglalkoznak egyébként remekül működő dolgokkal is.”
„Olyan mobil társadalmat akarok, ahol legalulról a csúcsra is fel lehet jutni.”
(David Cameron)

(Összegzés) Tanulmányomban a konzervatívok társadalmi – népszerűbb elnevezésében szociális – kérdések iránti elkötelezettségére kívánok rámutatni. Felvetésem szerint, a változtatások szöszlőitől leginkább tartó konzervatív gondolkodók, politikusok, saját társadalmi helyzetük fenntartása mellett, érzékelve a szegénység okozta frusztrációban rejlő veszélyeket, egyben paternalista, gondoskodó attitűdökkel is rendelkezve, a valóság talaján állva, pragmatikus, és a gyakorlatban leginkább használható megoldásokat ajánlották a történelmi korok égető problémáira. A tanulmány formai kereteit szem előtt tartva értekezésemet a fogalmi keretek tisztázásra, a konzervatív közösségre, a tizenkilencedik század szociális törvényhozójára, Benjamin Disraelire és kortárs politikusunkra, David Cameronra korlátozom. Írásom végén bátor kísérletet teszek általános, mégis irányt mutató, sem hitvallást sem dogmatizmust nem adó pontokba szedni a progresszív konzervativizmus vagy együttérző konzervativizmus politikaelméletének elveit.

(Lényeglátás a fogalmakban) A szakirodalom és a kutatók körében talán közhelyes állítás, egyértelmű tézis, hogy nem létezik olyan eszmei irányzat, nincs olyan értékrendszer, amelyet szociális-, vagy szocialista-konzervatív, konzervativizmusnak hívhatnánk. A polgárosodás kiteljesedése utáni korszakban a közép-európai országokban kialakuló politikai erőket, céljaikat, programjaikat, ideológiai szimbólumaik alapján csoportosíthatjuk. A társadalomban egymásra torlódtottan jelenlévő célok, érdekek, társadalmi rétegek képviseletét felvállaló pártok magyarázatára alkothatunk olyan fogalmakat, mint liberális konzervatív, liberálkonzervatív vagy értékörző konzervativizmus, de „szocialistakonzervativizmus” nem létezik. Nem is létezhet, hiszen az állam egyetlen cél szerinti programozása a pragmatikus reálpolitikától nagyon messze áll. Amennyiben végecél, hivatást adunk az emberek szervezett társadalmának, minden ez alá rendelődik. Szentté válik a cél, feláldozhatóvá válik a személyes akarat, érdek, az emberi lélek megannyi értéke, végül maga az ember is. Az eszme vallássá alakul át, az állam egyházzá, politikusai pappá. Ilyen értelemben a konzervatív számára egy ország soha nem kaphat teleologikus tartalmat. Azonban nemcsak lehet, de szükségszerű is a kialakult problémák, megoldandó feladatok között hangsúlyozni, a szemünkben ágaskodó gerendákat észrevenni, az akut problémákat megoldani. Mindeközben soha szem elől nem tévesztve, hogy a feladatok megoldása során bele ne kavarjunk olyan intézmények működésébe, amelyek éppen és hosszútávon jóvá teszik a személy életét. Így, ha egy társadalomban akut, vagy elhúzódó jelenségként észrevehető a szociáliskérdés, kiemelten kell azzal foglalkozni.

Az ember soha nem egydimenziós lény. Egyszerre jelen van benne a biztonság iránti igény, a társadalmi összetartozás és a rend, a rendszerbe szerveződő, átlátható világának kognitív kíváncsága. Ugyanakkor a változásra való fogékonysága, az új és jobb, a fejlődés lehetőségének kíváncsisága is hajtja. A megragadás a szürkeségben pedig taszítja a személyeket, a kiábrándulás dühe sokszor a radikalizálódás felé tolja őket, és a szélsőséges megoldásokkal való azonosulás legitimizációját adja, ha a körülmények olyanok, hogy végkép próbára téve érzik türelmüket. A politikaelméletek szempontjából kulcskérdés, hogy a társadalom tagjaiban melyik attitűd válik uralkodóvá. A politika világa, és abban is a politikusok nagyon érzékenyek, igen reagensek a többségi érzetekre. Egyéni mandátumokat, egzisztenciákat, választásokat dönthet el, hogy milyen mértékben sikerül az egyéni és többségi hangulatot észrevenni, megérteni, artikulálni és végül választási programmá transzformálni azokat. Érdekesebb, hogy a politikai cselekvést alátámasztó, legitimizáló kogníció, a maga határaival és kötöttségével, lomha mozgásszerűségével, miképpen támasztja alá a társadalmi cselekvésünket, és miképpen befolyásolja azt. A politikaelméletek egy csoportja rendkívül érzékeny az emberek affektizmusaira, és nagyon jól megragadják, mintegy kiemelik és vezérfonallá gyűrik az ember komplexitásában fellelhető egyes dimenziókat. Így társadalomfilozófiájuk egydimenziós irányultságú lesz, abszolutizálják az adott történelmi kérdésre éppen adható választ, és kiterjesztik örök változatlanok azokat. Ezeket az elméleteket dogmatista és sokszor radikális idealizmusoknak kell hogy nevezzük, hiszen kortól függetlenül mindig ugyanabban látják a megoldást.

A konzervatív számára sokkal komplexebb az élet megannyi formája, ennél fogva a közösségi cselekvés létezése is. Számára nem az a kérdés, hogy a személyben jelenlévő megannyi hangulat, érzés, indulat helyes-e vagy sem, hanem az, hogy éppen melyik válik dominánssá, milyen hajtóerők vezérlik azokat, s a megoldásban jelen van-e a józan mértéktartás, amely az élet megvédéséhez alapvetően szükséges és önmagától értetődően logikus követelmény. Mikor melyiket kell előnyben részesíteni és mikor erősebben, vagy lazábban kell engedni érvényesülni. Természetesen a konzervatívok is képesek a konkrét változásra adott reakciójukat abszolutizálni. Ennélfogva nem bagatellizálhatjuk el a konzervatív radikalizmust sem. A társadalmat megváltoztatni akaró mindentudók ellen sokszor felléptek olyan emberek, akik örök társadalmi rendben tudtak csak gondolkodni. Elméleteiket isteni kinyilatkoztatásra helyezve, a királyi intézményrendszer és az adott kor erkölcsiségének vallási megalapozásával akarták megtámadhatatlanná tenni. Mégis van közös ezekben a konzervativizmusokban: a kormányzás hatékonyságát mindennél fontosabbnak tartották. Példaképpen elmondhatjuk, hogy nem feleltethetjük meg a francia forradalom ellen fellépő royalista, katolikus de Maistre gróf konzervativizmusát a Ronald Reagan által hangsúlyozott neokonzervativizmussal.

Így lehet az, hogy az összes politikaelmélet közül, a konzervatív, amely a legjobban tart a változtatásoktól, a legváltozékonyabb világszemléleti konstrukció. Felsorolhatunk tehát liberális, föderatív, neo-, romantikus, monarchista konzervatív elméleteket, de azt mindegyikük esetében hangsúlyoznunk kell, hogy változékonyaságuk a kor kihívásaira adott pragmatikus válaszadási szándékból ered. A történelem során legtöbbször az óvatosság és a szkeptikusság képviselőiként léptek fel, mégis a korszerűséget felvállalva egyes értékek hangsúlyosabb védelmét, érvényre juttatását ők érték el, a huszadik században kiváltképpen. Az Amerikai Egyesült Államokban a Republikánus Párt hozta el a rabszolga-felszabadítást, a New Deal politikával megmentették az ország gazdaságát, az újkonzervatív elméletekkel pedig nemcsak a gazdaságnak adtak új lendületet, de a Szovjetuniót is térdre kényszerítették. Sok esetben saját magukat és társadalmukat egyaránt megújítva a változtatások élére álltak, így tudtak a kelet-közép-európai országok történetében a rendszerváltoztatások főszereplőivé válni.

A huszonegyedik században ismét szükség van a konzervatív politikaelmélet megújulására. Nem teljes revízióra, pálfordulásokra van szükség. Az 1980-as években, azt megelőzően az 1870-es, 1930-as (nálunk az 1920-as) években, hasonlóan az új évezredhez, a leglényegesebb társadalmi, gazdasági, külpolitikai változásokra kellett, a gyakorlati cselekvésben megnyilvánuló választ adni. Míg a baloldal harsog valamiféle állandó progressziót hangoztatva, addig a konzervatív tisztaban van az ember és az emberi történelem eklektikusságával és bonyolultságával. A kétezres évek első felét a társadalmi megújulásra kell felhasználni és visszavezetni a nemzeteket a hagyományokon alapuló család, emberi és csoport összetartozás, szolidaritás, kohézió, rend, önrányítás, szubszidiaritás mentén övezett polgári társadalom állapotába. Szükséges, hogy ismét ráeszméljünk a magunkért és társainkért vállalt felelősség fontosságára, azoknak egyenértékére, és felfedezzük, hogy ezek lehetőségként és kötelességként egyaránt jelen vannak az életünkben. A válságból kivezető utat a modern konzervatív a szabadság újbóli felfedezésében, az emberi méltósághoz való visszatalálásában látja, amely felelősséget és jogot egyaránt jelent, amelyben az állam polgára együtt érez és cselekszik polgártársával. Az angolszász országokban a tudományos meghatározása ennek az irányzatnak a progresszív konzervativizmus, amely magyar fordításban talán szebben hangzik: együttérző konzervativizmus.

(Közös hitvallás) Az angol történelemben nem egyedülállóak azok a nagy, vagy nagyobb horderejű változtatások, amelyek forradalmi lelkületről tanúskodnak, mégis a régi értékekhez való visszatérést hangsúlyozzák. A folyamatokban résztvevő politikusok, közéleti szereplők és a társadalom tagjainak többsége is ekképpen éli azokat meg. Az utókor pedig egyértelműen a „szabadságok” helyreállításaként értékeli az adott történelmi eseményt, illetve a kisebb, de nagy társadalmi hatású, látszólagos pálfordulásokat. Mindenki számára észrevehetően új intézmények jönnek létre, abszolutizmusból alkotmányos monarchia lesz, az ipari elit védelme, a munkaadói oldal privilégiumainak őrei neokonzervatívként a szabadpiaci törvényeknek teljesen utat adva a pénzarisztokráciának kedveznek, majd az egyént személyiségében ragadják meg, felszabadítva őket a szakszervezetek uralma alól és semlegesítve az ipari tőke bástyáinak őrzőit.

Mindez a kontinentális Európa gondolkodói és liberális politikusai felfogásában intézményi, állami, bürokratikus reformok, progressziók sorozatának tűnik, amelyek másolandó példák, és önmagukban véve, egy az egyben másolható fejlesztések. A brit szigeteken élők azonban másként tekintenek saját útjukra. A felszín, az intézmények változtatása alatt a szabadságok, a rend, a törvény, a jogok és felelőségek elosztásának biztosítékaiként kezelik azt. Az egész nemzetközösségről, a kis közösségekről, az egyénekről, az államról és kormányzatról való gondolkodás a mindenkori politikai vitáik tárgya számukra. Így válhatnak a változtatás tárgyává bizonyos intézmények és maradhatnak változatlanok az alapok, a közös értékek. Ekképpen történhetett meg az is, hogy Edmund Burke, Whig párti politikus és vezérszónok, a francia forradalom kitörése után, az angolok szabadságát féltve a modern Tory párt megalkotója lehetett. Hasonlóképpen fordulhatott elő az is, hogy Benjamin Disraeli, a 19. század vadkapitalizmusának időszakban szociális törvényhozásba kezdhetett, míg David Cameron a 21. században a társadalmi szétzúllás és szétetesettség ellenében a felelősségvállalás mentén határozta meg pártjának új arculatát.

Disraeli és Cameron esetében hasonló okok vezettek a konzervatív politika megváltoztatására. A középosztály számbeli, és gazdasági ereje megrendülő tendenciákat mutatott, kultúrája, szokási rendszere, lojalitása szétzilálódásnak indult. Ennek legfőbb oka, hogy a nagyon gazdagok és a szegények közötti olló rése óriásira kezdett nyílni. Nem önmagában ez a vagyoni különbség okozta a bajok forrását, hiszen minden konzervatívtól messze

áll a gazdagság kárhóztatása, a vagyon iránti irigység. A probléma forrása sokkal inkább a leszakadó rétegek és a mélyszegénységben élő emberek tömegeinek rohamos növekedésében fogható meg. Az egalitárius elveket továbbra is elvető toryknak azonban választ kellett találni erre a szorongató szociológiai tényre, mivel a középosztály életszínvonalát megközelíteni sem tudó tömegek léte természetszerűleg magával hozta a bűnelkövetések számát, az antiszociális viselkedést és az annak „értékeiből” építkező viselkedési kultúra terjedését, továbbá az oktatás minőségének, a tudásszintnek, a képzettségeknek a csökkenését. Így jelenhetett meg ezekben az időkben az felelősségvállalás elutasítása, az ország iránti lojalitás gyengülése, és a társadalom szétesettségi állapotának fokozódása.

Benjamin Disraeli és David Cameron szembekerült azzal a dilemmával, miképpen lehet szakítani az aktuális konzervatív politikai gyakorlattal úgy, hogy megtartsák annak egyértelműen reformista, hagyományalapú, szabadságorientált eszmeiségét. A hangsúly mindkettőjük esetében a politikai gyakorlat megváltozására esett, egybeforrva a britek szabadságának védelmével, amelybe angolok, skótok, írek, walesiek és bevándorlók egyaránt részesülhetnek. Az emberek szabadságát biztosító hagyományos intézmények védelmében Disraeli a következőképpen vélekedik: „De haszontalan volna ezt a kifejezést absztrakt módon vizsgálnunk. A »nép« kifejezés teljesen értelmetlen. Nem politikai terminus ez, hanem természetrajzi kifejezés. Egy-egy nép külön fajt képvisel; egy civilizált közösség pedig nemzetet alkot.”²¹

Az angolszász konzervativizmus egyetemes elveit és kézzelfogható kijelentéseit a kisebb állam, pontosabban a bürokrácia lehető legkisebbre mérséklése, a cselekvőképes, de korlátozott kormányzat, a család szerepének hangsúlyozása, az emberekbe vetett bizalom és felelősségvállalás (mint a szubszidiaritás egyik formája) és a polgári (civil) szféra védelme jelenti.

A kisebb állam és bürokrácia egyetemes konzervatív elve az angolszász országokban a radikalizmus és az ideológiák szerint építkező társadalmak elutasítását is jelenti egyben. Nagy-Britannia szerencsés országnak mondható ebben a tekintetben, mert a totális, vagy autoriter, elvontabb eszmékből táplálkozó társadalomfilozófiák soha nem jutottak el a reálpolitika szintjéig. A vita természetesen jelen volt a közéletben és a tudományos érdeklődésben is, de a szabadság iránti igény és a hagyományokhoz való ragaszkodásnak köszönhetően megragadt e kérdéskör az állami bürokrácia, az állami, vagy kormányzati kompetencia határainak feszegetésénél. „Tartok azoktól, akik egy bizonyos cél érdekében hajlamosak messianisztikusan viselkedni, és semmi nem tántorítja el őket. Hatékonyan kormányozni és jó miniszterelnöknek lenni végső soron arról szól, hogy jó döntéseket kell hozni. Bizton akarom tudni azt, hogy a döntéseket meghozó személy kiegyensúlyozott; sokkal szívesebben látnék egy olyan embert ebben a pozícióban, aki tisztában van a kiegyensúlyozott ítéletalkotás és a jó döntéshozatal fontosságával, mint egy messianisztikus küldetésstudattal vezérelt embert.”²²

A bürokrácia kérélelhetetlen ellenfeleként David Cameron szerint a munkáspárti kormányzás egyik legnagyobb hibája éppen az, hogy túl törvényhozó párti, „ügybuzgó”, és a közigazgatás, valamint a rendőrség semmit sem mer tenni, amire nincs jogszabály, iránymutatás. Egyben meg is vádolja az akkori kormányt, hogy az emberekbe vetett teljes bizalmatlansága azoknak a szabadságát veszélyezteti és az állami onnipotencia oldalán áll. „Baloldalról úgy vélekednek, hogy az emberekben való bizalom és felelősség megosztása azt jelenti, hagyni kell őket saját magukról gondoskodni. Ezzel a vállalkozások, a civil szervezetek, az egyének és a családok erősebb társadalom építésében játszott szerepét próbálják kicsinyíteni. Gordon Brown a felelősség megosztása ellen foglalt állást, úgy érvelve, hogy »csak az állam képes garantálni a méltányosságot«. Ez tagadja a felelősség

megosztását, és közszolgáltatások feletti állami rendelkezés monopóliumához vezet.” A kormányzat, állam, szabadság kérdéskörét is igyekszik megvilágítani a hagyományos angol konzervatív szemüvegen keresztül. Az állami intézményrendszer nem lehet mindenre kiterjedő, nincs mindenre – akár hétköznapi kérdésekre is – egyen válasz. Michael Oakeshot angol filozófus a politikai racionalitást (sok egyéb mellett) abban látja, hogy a kormány önmagáról kialakult képének nem szabad sem mindenhatónak lennie, sem pedig tehetetlennek. Utóbbi szerint erős, cselekvőképes kormányra van a szükség, előbbi szerint pedig felelősségre vonhatónak, és olyan szereplőnek kell lennie, aki megtűr maga mellett másokat is. E szerint a kormányzás egy sajátos, szükséges, de korlátozott társadalmi tevékenység. Cameron hangsúlyozva konzervatív eszmeiségét, azt erőteljesen fel is vállalja, egybekötve azt az emberi szabadság hangsúlyozásával, amely nála a felelősségvállalásban ölt testet. „Mi az emberekbe vetett bizalomra törekszünk, mivel felismertük a kormányok öröklött korlátozottságát.”

Benjamin Disraeli egy olyan kor szülöttje volt, amelyben virágkorukat élték a szerződéselméletek, majd a dogmatikus ideológiák. Ezeknek a társadalomelméleteknek a központi gondolata az volt és maradt mind a mai napig, hogy az ember és az emberiség számára megvalósítható a személyek közötti tökéletesen szabályozott rendszer, amelyben mindenki boldog. Ennek eléréséhez nem kell mást tenni, mint az ésszerűségekre támaszkodva megfigyelni az emberi cselekvést, felvázolni az ideális társadalmat, intézményeivel, törvényeivel, vallásával, vagy vallástalanságával együtt. Rosszabb esetben kísérletezéssel is elérhetőnek tartották ezt az idilli állapotot. Világosan következik logikájukból, hogy a fennálló viszonyokat, jogokat, vagyoni különbségeket, állami intézményeket felülvizsgálatra szánták, és előítéletesen – mivel a boldogság nem volt világjelenség (és soha nem is lesz az) – előre kimondva sorsukat, eltörrendőnek, károsnak vélték. Ez a fajta vita Nagy-Britanniát sem kerülte el. A 19. század nem hozott e földön olyan drámai fordulatokat mint a kontinensen, de a szabad királyválasztás követelésében, a köztársaság szükségszerűségének hangoztatásában, a felsőház anakronisztikusságának vádjában és a képviselőház nemzetgyűlési jellegének kiemelésében folyamatosan jelen volt. Írókat, filozófusokat és a whig párti politikusokat egyfolytában megkísértették a kontinentális forradalmak, és ébren tartották az új alkotmány megalkotásának szükségszerűségét.

Ezekre a mozgólódásokra reagál Disraeli a legnagyobb hatású politikai pamfletjében, „A whig szellemiség” című munkájában. A korszak divatos, önmagát idővel liberálisnak hívó szellemi irányzata szerint, már nemcsak újraértékelni és újrakötni kell a fennálló szerződéseket (értsd: konstitúciókat), hanem annak tartalmi követelményének is kell lennie. Ez a tartalom pedig a boldogság. Nagyhatású, Angliában született gondolkodója szerint a kormányzatoknak az a dolga, hogy a lehető legtöbb ember legnagyobb boldogságát biztosítsa. Oakeshot, huszadik századi konzervatív filozófus a következőképpen reagál erre a felvetésre: „...nem az »Oly szép vagy, ó maradj ne menj!«, hanem a »Maradj velem úgy megszoktalak« jellemzi.”⁷³ „Konzervatív tehát az, aki inkább választja az ismerőst, mint az ismeretlent, többre tartja a kipróbáltat a kipróbálatlannál, a tényt a misztériumnál, a ténylegest a lehetségesnél, a korlátozottat a határtalannál, a közelit a távolinál, az elégségest a túláradóan bőségesnél, a megfelelőt a tökéletesnél, a mai nevetést az utópisztikus mennyei boldogságnál.”⁷⁴ Az úgynevezett utilitarizmust bírálja Disraeli, mivel nem tartja megalapozottnak Bentham érvelését a cél eléréséhez használt eszközzel, az új alkotmány létrehozásával. Érvelése szerint azok a kormányok, amelyek életben maradtak hosszabb távon, nyilván valamelyest ezen az elven kellett hogy működjenek. Nincs szükség ilyesfajta radikalizmusra, már csak azért sem, mert az angolok jogfejlődése során keletkezett törvények nem természetjogból, eszmékből, és okoskodásokból születtek, hanem szoká-

sokat szentesítettek, a szabadságért vívott küzdelmek eredményei. Ugyanakkor az elvont és absztrakt emberkép alapján potenciális rabló és diktátor mindenki, akiket minél nagyobb hatalommal kell felruházni. A haszonelvűségen alapuló alkotmány helyett kiemeli az alkotmányos fejlődést, és annak összetettségét: „Angliát az intézményei tették naggyá. A korona örökletessége jelentős szerepet játszott abban, hogy megmenekültünk az utódlás kérdése körüli csatározásoktól; a főnemesség, mely tagjai hatalmas vagyonának és országos megbecsültségének köszönhetően erősen érdekelt az ország helyes kormányzásában, szilárd bástyát jelentett a nép időről időre felhorgadó erőszakos szenvedélyével szemben; az alsóház, amely a főnemesekenél nem kevésbé kiváltságos, ámde létszámukat messze meghaladó rend korántsem egységes nézeteit képviseli, a kisebb vagyonnal rendelkezők tömegeit sorakoztatta fel a jogvédelem és a jogorvoslat alkotmányos eszközeit biztosító politikai berendezkedés mellett; egyházszervezete – melyet bőkezű támogatás óv attól a végzetes sorstól, hogy hívei szeszélyes képzelgéseinek kiszolgálójává legyen – ápolta a tudomány és a vallás szent ügyét, s a türelem szavatolása közepette is életben tartotta a hithűséget; ...politikai berendezkedésünk alapját képezik.”⁷⁵

„E hatalmas test, melynek neve nemzet – törvények, mesterségek és szokások, a jelen követelményei és a múlt emlékezete által összetartott roppant embertömeg –, szervezete e szívós és életerős tagjainak köszönhetően hazánk erősebb, egészségesebb, mint ami más népeknek osztályrészül jut A mi szilárdan épített alkotmányunk könnyebben és biztosabban hárítja el azokat a durva és vészterhes szenvedélyeket, melyek időről időre valamenyny ember közönségben lábra kapnak”⁷⁶

A szerződéselméletek valóságtól eltérő, és mindössze, a ma élő személyek érdekorientált szellemiségét kiemelő, kicsinyes látásmódját már Edmund Burke is aláásta, amikor kiemelte az emberek felelősségtudatának létét. Ez a felelősségtudat mindenkiben jelen van. Csak akkor halványul el, ha hagyjuk, hogy érzelmeinkre, vágyainkra alapozva azt valaki racionális érvekkel lerombolja. A szüleit, az örökségét és a kegyeletet mindenki tiszteli. Így a neveltetését, magával hozott értékeit sem dobja el senki egy falat kenyérért, és ugyancsak minden apa és anya a legjobbat akarja a gyermekeinek. „Bizonyos, hogy a társadalom szerződés. [...] Társas viszony minden tudományban, minden művészetben, minden erényben és minden tőkélyben... nem csupán maguk az élők, hanem maguk az élők, a már holtak, s a még meg nem születettek közötti társas viszony.” (Edmund Burke) Hasonlóképpen emeli ki a szerződéselméletek elhibázott irányvonalát Disraeli is, amikor ismételtelen felhívja a burkei igazságra a figyelmet: „...kicsinyes és önző mesterkedéseit e jeles nép akarataként tüntethetné fel, mely éppoly tisztában van utódai iránti kötelezettségeivel, mint amilyen hálás őseik fáradozásáért.”⁷⁷

A kormányzatok legnagyobb kísértése maga a hatalom. Az a hatalom, amelyet ha akar, mindenre kiterjedővé tehet. A kontinentális Európa forradalmi, és maga az angol történelem is adott ezekre példát. Különösen nagy esélye van az erre vágyóknak akkor, amikor a társadalmi rend felbomlik, anarchikus állapotok uralkodnak, és forradalmi helyzetek alakulnak ki. A korlátlan hatalomra vágyók „... azt a forradalmi magot hívták segítségül, mely valamennyi országban fellelhető, ráadásul nemzetietlen szellemű belső ellenség. Ezek az angol radikálisok, vagy »gyökerestül-ágastul« felforgatni kívánók”⁷⁸ azok, akikre támaszkodhatnak. A felfordulást követő időszakban a kormányzat egy az egyben láthatja el a törvényhozás, végrehajtás, ítélkezés hármását, és senkinek a szabadságát nem tiszteli. Gyakorlatilag központi irányítás, diktatúra vezetése alá kerül az ország, amely határozottan szemben áll a konzervatív korlátozott kormányzat elvével. „A whigek kezdettől fogva szemben álltak a nemzeti intézmények-

kel, mivel azok nem kedveznek az oligarchikus kormányzásnak.”⁹ Korát megelőzve, alapvető megállapítást tesz, amikor kijelenti, hogy a reformer diktatúrákban magát az egyeduralmat elvetőket megbélyegzik majd: „... az antireformer kifejezés az ellenség megfelelője lesz, és épp olyan jó ürügyet szolgáltat, mint az előbbi, mindazok számára, zaklatására, akik a központosítás végtelen jótéteményeinek dacára zúgolódni mernek.”¹⁰ Talán az angolok a mai napig sem értik pontosan mit is jelent ez. Mi igen. Szenvedtünk eleget a „reakciós” kifejezés miatt (is). A hatalmat a történelem során kipróbált, az emberek számára védelmet nyújtó törvények, jogviszonyok, közigazgatási formák, személyes kötődések, és a társadalom „kis körei”, a polgári szerveződések (egyház, család, szomszédságok stb.) korlátozhatják csak. Ezért azok felelősségének hangsúlyozása, védelme a konzervatívok számára fontosabb, mint a jövőbe vetített vágyalom kergetése. „Egy nemzet jogait és szabadságait kizárólag intézményei biztosíthatják. A tudás elterjedése vagy az ész diadalmenete nem nyújt kellő biztosítékot a köz jólétére akkor, amikor az ország szabadsága veszélybe kerül. Érdekeink megfertőzik szellemünket, szenvedélyeink bénítólággá hatnak értelmünkre.” És ezért a liberalizmus kétarcúságát, illetve lényegét sem árt soha szem elől nem téveszteni: „Talán nem árt emlékeztetni az angol nemzetet, hogy egy forradalmi pártnak nem kell szükségképp liberálisnak lennie, s hogy a köztársaság nem jelent feltétlenül demokráciát. Anglia tulajdonviszonyai olyanok, hogy ha holnap kikiáltanák a köztársaságot, inkább oligarchikus, mint arisztokratikus jellege lenne.”¹¹

A hagyományok melletti alapkötéttel együtt, briliánsan oldja meg David Cameron a Konzervatív Párt új arculatának megragadását, amikor az államformáról és a királynőről beszél. Az óra szóló könyvben a riporter a királyi család jövőjéről és szerepéről kérdezte, amelyre a következő választ adta: „Nagyon meghatározónak tartom. Az alkotmányos monarchia híve vagyok mind egyéni, mind kollektív értelemben. A királynő egyszerűen csodálatos volt minap; nagyszerű közzszolga. Én az intézményben is hiszek. Néhányan megkérdőjelezik a jövőjüket, én azonban azt mondom, nem tűnnek el. Olyan, mint bármilyen más intézmény, néha reformra, fejlesztésre szorul, az alkotmányos monarchia koncepciója azonban nagyon fontos.”¹²

Az ember döntési képessége a szabadság manifesztuma. Dönteni önmagunk sorsa felől, a ránk bízottakról, a saját tulajdonunkról, lelkünkről, tevékenységünkről, és életünket megőrizni mindannyiunk joga. Azonban ezt az emberiség, saját történelme során a hatalomért folytatott küzdelemben megannyiszor lábbal tiporta. Mégpedig annak a hatalomnak a megragadásáért folytatott harcban, amelyet már Max Weber is úgy fogalmazott meg, mint egy ember akaratának megvalósítási lehetőségét egy másik ember akaratával szemben. Nemcsak más nemzetek, birodalmak törekszenek a szabadság elvételére, hanem a jobb társadalmi helyzetű rétegek és sokszor maga az állam is. Ezért tette a konzervativizmus az emberi szabadságot védő szubszidiaritás elvét a magáénak már a kezdetektől fogva. E nézet szerint, akkor a legjobb az élete az egyes személynek, ha a hozzá legközelebb álló helyen hozzák meg a döntést. Az egyén életében ez az egyént önmagában jelenti. Azonban a társas együttélés szükségszerűen hozza magával, hogy nem dönthet egyedül bizonyos kérdésekben (pl. melyik kórházba kerül). Ezért az emberi szabadság legfontosabb összetevői közé tartozik a felelősség kérdése. „Az általunk kidolgozott intézkedéseket áttekintő folyamat célja a felelősség pontos megállapítása, úgy, hogy megvizsgáljuk, mit kell tennie az államnak, a civil társadalomnak és az egyénnek.” „[A] bürokratikus államapparátusnál nagyobb bizalmat fektessünk a civil társadalomba és az egyénbe.”

„Fogjunk össze Nagy-Britannia!” „Ez a gondolatom sarokköve. Nincs olyan kihívás, amellyel ne úgy lehetne a legjobban megbirkózni, hogy megkérdézzük miben segíthetünk – a kormány, az egyének, a családok, a vállalkozások és az önkéntes szervezetek.”¹³

És hogy miben áll egy angol konzervatív mottója arról, hogy mit is jelent britnek lenni? „A közös értékek, a tolerancia, az ésszerűség, a humorérzék és a józanság megfelelő elegye jellemző ránk, és hajlamosak vagyunk az elesetteket támogatni. A történelem, az intézmények, az időjárás, a populáris kultúra egyfajta közös értékrendszert alakít ki. Nagyon sok tapasztalatot halmoztunk fel a történelmünk során, ami hatást gyakorolt, gyakorol ránk”.¹⁴

(Benjamin Disraeli progressziója) Az angol alkotmány legnagyobb találmánya, az emberi szabadság biztosítása. Ehhez az intézmények létén kívül a tolerancia elfogadása és a heves vérmérséklet elutasítása is szükséges. A korszak divatos politikai irányzatai is a szabadságot tüzték zászlajukra, a testvériség és egyenlőség élveivel kiegészítve azt. Az emberi természet egydimenziós értelmezésében ez szükségszerűen vezetett volna a tapasztalatok, a történelem során kialakult viszonyok újrendezéséhez. Ekképpen Angliának is szembe kellett néznie azzal a kérdéssel, mit is jelentenek ezek a fogalmak és miképpen lehet azokat megélhetővé tenniük minden brit számára. Azonban az angol szellemiségben a szabadság nem egyenlő a szabotosság fogalmával. Nem egyenlő azzal, ha valaki bármit megtehet, amit akar és ehhez mindenképpen biztosítani kell neki a pozitív jogokat és az anyagi függetlenséget. A szabadság fogalma egyszerűbb és természetesebb: az önkény alól felszabadított embert jelenti, aki képes élni a saját méltóságával. Disraeli, akit nehezen fogadott be az angol társadalmi elit, sok tapasztalatot szerzett abban, hogy milyen is az az élet, ahol nem tudja valaki megélni a saját méltóságát. Ismét nyomatékosítanom szükséges, hogy nem származása okozta az el nem fogadását. Saját jelleme, feltűnősködő magatartása, szokatlan írásai és balul sikerült üzletei adták meg neki ezeket az élményeket. Nem a harag volt azonban a válasza ezekre frusztrációkra, hanem ellenkezőleg: a szabadság igazi biztosítékainak a keresése és az emberi méltóság valódi bástyáinak tanulmányozása. Amikor politikai pályára lépett, nem azért lett konzervatív, mert a párt politikusaiban bízott, hanem azért, mert az angol iratlan alkotmányban, az angol közönség jogrendszerében látta biztosítottnak értékrendje megtestesülését. Kora azonban változóban volt, és a tory párt sem állt társadalmi kérdésekben nyerő helyzetben. Utóbbit kikezdték az egyre divatosabb liberális elvek, amelyek a nép egészségének boldogulását tüzték zászlajukra és paradox módon a tőkés rétegek szimpátiáját, pénzét egyaránt magukénak tudhatták. Az 1832-es parlamenti reformnak köszönhetően nagyobb szavazati jogot kaptak a városban élő, tőkés rétegek, amelyek sorra juttatták hatalomra a liberális gazdaságpolitika híveit, a whigeiket. Azonban a társadalmi változásokat nem lehetett megállítani azzal, hogy szabad teret engedve a gazdaságnak, annak jótéteményeiből mindenki részesülhet, amennyiben elég szorgalmas. 1851-ben a szigetország lakosságának 50%-a városban élt és ugyanez a szám 1871-re meghaladta a 60%-ot. A munkaerőre bár folyamatosan szükség volt, ugyanennek a „feleslege” biztosította a tőkésréteg számára a bérek alacsonyan tartását. A szegénységet képmutató módon a lustaság szinonimájaként felfogó liberális tőkés az 1834. évi szegény törvénnyel, az 1844. gyári törvénnyel próbálták meg kezelni a helyzetet, amelyek azonban idővel diszfunkcionálissá váltak. Az előbbi ráadásul megalázó volt, hiszen a mélyszegénységet úgy kezelték, hogy a munkanélkülieket bentlakásos dologházakba zárták, az alapszükségletek kielégítése nélkül, miközben a családtagokat egymástól elválasztották. A chartista mozgalom, a munkásokból létrehozott szervezet törekvései is csak részeredményeket értek el. Ilyen állapotok között a radikálisok a társadalom köreiben erősödtek, a liberálisok pedig a parlamentben, akiknek John Stuart Mill gazdaságszemlélete megfelelő alapot adott az arisztokratikus állások támadására. Mindkettő az intézményeket (lordok háza, korona, decentralizáció, egyház, család, iratlan alkotmány, jogok és köteleességek rendszere) a szabadság kis köreinek létét veszélyeztette.

Disraelinek Stanley Derby pénzügyminisztereként sikerült először mélyre ható változtatásokat elérnie. Felismerte, hogy a társadalmat szétszaggató állapotok megfékezésére

mindenekelőtt politikai reformot kell kezdeményeznie. Az önmagán segíteni tudó társadalomnak nincs szüksége radikális eszmékre, oligarchiára (ahogyan ő nevezte a diktatúrát), ezért az önmagukról dönteni tudók körét kellett tágítania. Az 1867-es parlamenti törvény, az úgynevezett második reform törvény szavazati jogot adott a középosztálynak, és igen nagy arányban a munkásoknak. Utóbbi esetben szavazhattak azok, akik háztulajdonosok voltak, valamint lakásbérlők városban, ha évi 10 font, vidéken 12 font bérleti díjat fizettek. Ezzel megduplázták a választásra jogosultak számát.

A konzervatív párt felemelkedő tagjaként megtalálta azt a személyét, akinek a bürokratikus gyakorlatát kritizálhatta. A sors furcsa véletlene úgy alakította, hogy az ő fellépése és konzervatív elkötelezettsége (a burke-i időkhöz hasonlóan), hozta magával a tory gondolkodásnak a megváltozását, megújulását. A változtatás szándéka már abban is megmutatkozott, hogy elveit azzal a konzervatív Peel miniszterelnökkel szemben fejtette ki, sokáig pártjának meghatározó személyisége volt. Bírálatainak újdonsága, hogy az „éjjeli őr” típusú állam kritikáját adta abban az időben, amikor az virágkorát élte. Támadta azt a szemléletet, amely szerint a kormányzat csak a jogok és törvények felett diszponál és a közigazgatás a legfontosabb feladata. Ezért is állt szemben Peel adminisztratív stílusú politikájától és „...rendíthetetlenül ragaszkodott a konzervativizmus ősi elveire, s olyan támaszra talált bennük, melynek segítségével a korábbi konzervatív gondolkodók számára nem létező problémákra is megoldást találhatott.”¹⁵

Disraeli előtt azonban még nem volt példa arra, hogy a gazdaság, a modern, iparosított piac világába bárki is beavatkozott volna kormányzati eszközökkel. A korlátozott kormányzat elvét ő is a magáénak érezte, hiszen az állam „bonyolult és kifinomult műalkotás”, mégis korát megelőzve megértette, hogy a tőkés réteg gazdagodása és a munkásosztály számbeli gyarapodása megállíthatatlan folyamat, és ezen a téren tennivalója akad a politikai rétegnek is. Ez a tőkés réteg, a tulajdonjog és gazdagsága birtokában jelentős előnyöket élvezett, azonban ehhez nem társult felelősség. Disraeli esetében csakúgy, mint később Cameron esetében is a felelősség kérdése, mint a társadalmat összetartó erő jelentősen felértékelődött. A felelősség felvállalásához és a konzervatív elvek megóvásához a nagybirtok gyakorlatát tette meg példának, ahol, bár a birtokos kezében van a tulajdon, a bérlőivel szemben atyai gondoskodást gyakorol. Ezt a magatartást jóllehet elvárta a gyártulajdonosoktól, arra nem alkalmazott kötelező előírásokat. A jogi szabályozás eszközehez nyúlt, amelynek keretében a gazdaságba mindössze a játékszabályok megalkotásával avatkozott be a kormányzat. Még 1775-ben megalkotta az ipari városok zsúfolt és egészségtelen negyedeinek felszámolásáról szóló rendeletét, majd miniszterelnöksége alatt felhatalmazta a hatóságokat, hogy ellenőrizzék az élelmiszereket, nem tartalmaznak-e egészségre ártalmas adalékokat. Ez jogosította fel a kormányzati szerveket, hogy eljárjanak olyan háziurakkal szemben, akik nem biztosítottak megfelelő vízellátást, egészségügyi berendezéseket, csatornázást. A gyárakban javította a munkavégzés feltételeit. Megerősítette a szakszervezeteket és rendezte a munkáltatók, illetve a munkavállalók egyes kérdéseit.

Az egy-nemzet koncepció (one nation conservatism) szerint a társadalom minden tagja egy szerves, együtt fejlődő organizmusnak a tagja, és abban mindenki számára vonzó, pragmatikus politikát kell folytatni. Ebben a felelősségvállalás a szegények iránt éppúgy jelen van, mint a szorgalom a munkások részéről. A jómódúaktól elvárt paternalista hozzáállás így lehet része a konzervatív politikaelméletnek és így óvja meg a társadalmat szétesésétől, egyben a szabadság megőrzésével.

(David Cameron progressziója)

„Kedvenc politikai idézetem – a minap hallottam és megragadott – Disrealitől való: szerinte a Konzervatív Pártnak a változás pártjának kellene lennie, ez a változás azonban az emberek szokásbeli, hagyománybeli és érzelmi változásával párosul, mintha valami nagyobb terv alapján történe.”¹⁶

A 20. század vége és a 21. század eleje egy sor olyan kérdés elé állította a nyugat-európai országokat, közöttük Nagy-Britanniát, amellyel a világ bipoláris berendezkedése során nem kellett szembesülniük. A Szovjetunió szétesése, az Európai Unió keleti bővítése, az Amerikai Egyesült Államok gazdasági és katonai szupremációjának teljessé válása migrációs, gazdasági és identitás válságba sodorta a centrum országait (is). A nemzetek és bennük az egyes személyek egyre nehezebben tudnak választ adni, arra a kérdésre, hova tartozónak vallják magukat, kötelességeiket ki felé gyakorolják, azokkal kinek tartoznak. Egyre nagyobb az antiszociális viselkedés, az oktatás lemaradt a felgyorsuló elektronikus forradalomhoz képest, az iskolákban a fegyelem gyenge, a bűnözés egyre növekszik az utcákon. A jóléti állam (welfare state), amely már az 1970-es évek végére kimerült, végkép tarthatatlan koncepcióvá vált. A bevándorlók Németországban, Franciaországban, Olaszországban és Nagy-Britanniában az ellátó rendszerekre óriási terheket rónak, miközben az asszimiláció helyett saját közösségeket hoznak létre, amelyben nyelvüket, viselkedési kultúrájukat, vallásukat megtartva kevés hajlandóságot mutatnak a nemzeti értékrendszerek elfogadására. Az Egyesült Államokkal ellentétben a bevándorlás itt nem erősítette Európa kohézióját, hanem gyengítette. Előbbiben a folyamatosan és rohamosan táguló piac elengedhetetlen feltétele volt a minél nagyobb munkaerő-felesleg, így az USA közössége természetesen „szívta fel” a bevándorlókat. Utóbbiban a népszaporulat csökkenésének és a prosperáló gazdaság munkaerő igényének kielégítése adta meg a lendületet a betelepülésre, azonban itt nem állt rendelkezésre a folyamatos tágulása a piacnak, hiszen az csak addig tudott növekedni, amíg saját korlátait el nem érte. Amint képtelenné vált a munkaerő-felesleg felszívására, sőt elkezdte magából is ontani azt, problémaként merült fel a bevándorlás. Akik ezekbe az országokba érkeznek, ilyen körülmények között – tegyük hozzá: jogosan – maguk is frusztrálva érzik magukat.

Az 1990-es években Tony Blair vezetésével a Munkáspárt jelentős átalakuláson ment keresztül. Elfogadva a szabadpiaci elveket és az állam kiterjedtségét a szegénység orvoslásaként beállítva, jelentős népszerűsége, majd parlamenti fölényre tett szert. A brit Konzervatív Párt a burkei, vagy disraeli időkhöz hasonló helyzetben találta magát, amikor is önmagukat megújítva, a korszak tényleges kihívásaira reális válaszadási képességgel kellett az állampolgárai elé állni. A munkáspárti fölényt átmenetinek tartó konzervatívoknak ugyanis nem lett igaza, az tartósnak látszott. A fiatal, sokáig esélyesnek sem tűnő David Cameron volt az a politikus, aki megfogalmazta azt a változtatást, amelyre szüksége volt a pártnak és a nemzetnek egyaránt. Benjamin Disraeli nagyszerű és főként időszerű egy-nemzet koncepciójának felújításával és újrafogalmazásával tulajdonképpen a konzervatívok „újra felfedezték a társadalmat”. Margaret Thatcher elhíresült mondatával szemben Cameron kijelenti, hogy „van társadalom, de az nem egyenlő az állammal”. A thatcheri konzervatív koncepcióban a szabadpiac kapott kiemelt helyet, azt hangsúlyozva, hogy a piacban résztvevő individuumok az egymással érintkezés és csere során szülik meg a természetes rendhez szükséges javakat és diktálta közösségi kapcsolatokat (amelybe a nem materiális javak is beletartoznak). Emellett nagy hangsúlyt kapott az erős, tekintélyes államhatalom, amely képes az akaratát érvényesíteni, de tevékenysége

a lehető legkevesebb területre terjed ki, a társadalmi együttélést tekintve (ettől nem neo-liberális, hanem neokon). A huszonegyedik század azonban bebizonyította, hogy a piac törvényszerűségei nem képesek mindent megoldani. Cameron ezért fogalmazta meg a széttört társadalom (broken society) elméletét, amelynek orvoslása a legfontosabb feladat. Jelszavának a minden résztvevő „felelősségét” tette meg. „[A]z igazi változást az állam nem tudja egyedül végrehajtani, ehhez mindenkinek hozzá kell tennie a maga részét egy felelős társadalomban” (a Konzervatív Párt őszi konferenciája, 2008). Ennek a felelősségvállalásnak jelen kell lennie az egyes emberben, a kormányzatban, családban, a népi alapon szerveződő közösségekben, az egyházban, az iskolákban, a szomszédsági és baráti kapcsolatokban és a civilszervezetekben. „A konzervatív gondolkodás egy fontos irányzata szerint az erős társadalom feltétele az erős, civil intézményrendszer, amely egyaránt jelentheti a családot, a szomszédságot vagy a közösségi intézményeket. A konzervativizmus mindig is megértette, milyen fontos az, amit ma életminőségnek és jólétnek nevezünk. Ez nem újdonság a konzervatívok számára, elegendő csak egy pillantást vetni a korábbi helyi vagy országos, konzervatív vezetőknek a nyomorgyegek felszámolásában és a városi újjáépítésben végzett úttörő munkájára.”¹⁷ Ugyanígy kiterjeszti a felelősséget a gazdasági rétegekre is, hiszen a gazdag emberek jótékonyssággal, a szegények a munka elfogadásával tudják építeni az egész brit közösséget. „A közösségben az emberek aktívan akarnak részt venni. Beszélhetünk ázsiai közösségről, mohamedán közösségről vagy pakisztáni közösségről, de nagyon fontos, hogy létezik egy brit közösség is.”¹⁸

Bár munkám szempontjai alapvetően politikaelméleti vizsgálódások, hangsúlyozni kell a konzervatív elvek kutatásánál, hogy azokat minden esetben a valósághoz ragaszkodó, használható pragmatikus, és praktikus elgondolásokként fogalmazzák meg azoknak a aktorai. David Cameron esetében sincs ez másképpen. Cameron ízig-vérig politikus ember és nem filozófus. Pályáját is politikai tanácsadóként kezdte, és az üzleti szférában eltöltött évei is kemény gyakorlatiasságot kívántak meg. Pártjának megújítása és a társadalom állapotának felismerése is úgy ösztönözte új, illetve újra felismert elvek hangsúlyozására, hogy az a politikai gyakorlat megváltoztatását jelentse, ne pedig a konzervativizmus alapjainak megrengetését. Az antiszociális viselkedés és a bűnözés visszaszorításában nem az államra támaszkodik elsősorban, hanem az együttműködésre a társadalmi szereplőkkel: „Ki üzemelteti a családon belüli erőszak és a kényszerházasságok áldozatainak menedékét. Ki segít nekik abban, hogy újra összeszedjék magukat, és ki ad nekik reményt? ... nagyon jó, hogy támogatja a Belügyminisztérium, de a kormányzatnak párhuzamosan kell gondolkodnia. Hosszabb távú szerződéseket kellene kötni a civilszervezetekkel, jobban megbízva bennük, s fel kellene készülni arra is, hogy nagyobb munkát adjunk nekik, amivel nagyobb összegű támogatás jár... Nem ösztönözzük a vállalkozásokat a közszférában, a bűnmegelőzésben, a probléma megoldásban, a drogkérdésben, pedig ezt kellene tennünk.”¹⁹ További időszerű kérdés Európa nyugati felében a család fontosságának újra felfedezése és újraértelmezése. E sorok írója meg van arról győződve, hogy mindössze a rosszul értelmezett individualizmus és káros hatásainak kijavítása miatt van szükség a család intézményének megvédésére és funkcióinak hangoztatására. Az angol konzervatívok az együttélés erejét, a gyerekek jogait, így esélyeit, az erkölcsiség (jó és rossz közötti különbségtétel képessége) forrását, ennél fogva a bűnözés visszaszorításának a lehetőségét látják a család intézményében. Nem adnak neki spirituális tartalmat, vagy túlvilági legitimitást, mindössze hasznára hívják fel a figyelmet. „Nézzé, ez az álláspont nem válláson vagy erkölcsön nyugszik, hanem a józanész diktálja. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gyermekeknek jobb esélyeik vannak, ha az anya és az apa is részt vesz a nevelésükben. Ha ezt erősítjük, azzal nem gyengítjük az egyszülős családokat. Az

egyedül álló anyák hihetetlenül nagy erőfeszítéseket tesznek elképesztően nehéz körülmények között. De cserbenhagyjuk az országot és a társadalmat, ha a kiváló munkájuk elismerése mellett azt hangsúlyozzuk, hogy az elköteleződés, a házaspárok és a házasság nem számít. Ezek igenis fontosak. Az egyén döntéseinek társadalmi következményei vannak, amiket tisztán kell látni.²⁰ Ezeket a sorokat egy, a nemzete iránt kötelességeket érző ember vallja. Egy olyan ember, aki tisztában van azzal, hogy a saját családja több mint egy társadalmi intézmény, hiszen feleségével boldog szeretetközösségben él, akivel együtt vállalják súlyosan beteg, tartós felügyeletet igénylő gyermekük, Iván nevelését. Ezért is vallja minden racionalitást félretéve, hogy: „Álláspontom szerint a házasság jó intézmény. Nem az együttélés egyetlen módja, de segít az elköteleződés abban, hogy a barátok és a családtagok elé kiállva azt mondjuk, ketten vagyunk, ez már nem csak rólam, hanem mindkettőnkéről szól, hiszen fogadalmat tettünk egymásnak. Szerintem ez nagyon fontos. Én házasságpárti vagyok és nem szégyellem. [...] nemcsak a házasságot, hanem annak civil formáit is támogatom.”²¹ A politikai gyakorlatából, nem is hiányozhat a nálunk sikerrel alkalmazott adókedvezmény a családok számára: „Mindazonáltal azt gondolom, hogy olyan kulturális változásra van szükség, ami elköteleződés-, család- és házasságpárti, a kormánynak pedig kötelessége támogatni azt, hogy az adó- és segélyezési rendszer ne az ellenkező irányba fejlődjön. [...] Több százezeren azért élnek papíron külön, hogy megkaphassák a juttatásokat. Micsoda örülség ezt támogatni!”²²

(A jóléti állam kérdése) A „welfare state”, vagyis jóléti állam kifejezés, a második világháború után megjelenő államszervezési forma, amely többet jelent, mint a fogalomban használatos jólét mindenki számára biztosított lehetőségét. Elsősorban valóban az a fedezés vezetett kialakításához, miszerint az emberek kevésbé hajlamosak a szélsőséges politikai csoportok támogatására, ha a javaikat úgy birtokolják, hogy az biztonságérzetet is ad nekik, nem kell félniük azok elvesztésétől. Azonban ahhoz, hogy miképpen lehet az egyes országokban megtermelt materiális és immateriális javakat elosztani, a piac elveit a legkevésbé sérteni, különböző megoldások születtek. Nagy-Britanniában, Németországban, Franciaországban alakították ki a jóléti államok alapvető formáit, de lényegükben megegyeztek. Ezek szerint az állam egyrészt az adóelvonások és a közösségi szolgáltatások révén ellát egy redisztributív (újraelosztó) szerepet, másrészt alkalmaz a döntéseinek meghozatalában egy korporatív mintát, amelybe a szakszervezetek, kamarák stb. szervezetek egyetértési joggal rendelkeznek. A gazdasági növekedés éveiben ez kiválóan működött, azonban a nagyobb válságokra és a társadalom változásainak problémáira egy ilyen merev rendszer nem tudott rugalmasan reagálni, így kezelni sem volt képes azokat.

A jóléti állammodell válságának, diszfunkcionalitásának Margaret Thatcher volt a legfőbb szószólója, és politikája célkitűzésének annak lebontását tette meg. A piac teljes szabadságát összekötötte az emberek teljes szabadságával. Ezáltal megtörte a szakszervezeteket, és sikerült a korporatív döntéshozatali rendszer alól felszabadítani a kormányt. Másrészt az adók mértékének csökkentésével, az állam újraelosztó szerepét is csökkenteni, a gazdaságnak lendületet adnia. Azonban a közszolgáltatásokat számos ok miatt szinte érintetlenül kényszerült hagyni (pl. nem számolt a megnövekvő munkanélküliséggel), amelyet a Munkáspárt kormányra kerülése után újra felépített, bürokratizálta és mind jobban kiterjesztette azt.

David Cameron természetesen nem kerülhette meg ennek a kérdésnek a megvitatását sem. Ugyanakkor merőben újszerű gondolkodását ebben az esetben sem rejtette el; a jóléti szolgáltatások kezelését összekötötte politikája központi fogalmává tett felelősségvállalás-

sal. Élből elutasította azt a gondolatot, miszerint az állam az első számú szereplője az oktatásnak, az egészségügyi szolgáltatásnak vagy a bérek alakulásának. A résztvevői, fenntartói és élvezői köre ezeknek a közszolgáltatásoknak az egyén és a helyi, névvel rendelkező iskola, kórház, az adott cég. „Először is több irányítást és hatalmat adunk az egyénnek a saját élete felett. Margaret Thatcher mondta, hogy tekintsék a településeket a magukénak, és ezt mondjuk most mi is: legyen több beleszólásunk az iskola ügyeibe, ahová a gyermekeink járnak, a kórház ügyeibe, ahol gyógyítanak minket, vagy szerezzünk tulajdonrészt a cégben, amiben dolgozunk. ...a törekvő emberek oldalán állunk... A másik lényeges pont a világos értékrend, és annak megértése, hogy a társadalom alulról szerveződik; egyénekből, családokból, szomszédságokból áll, és a mi célunk az ilyen kötődések megerősítése, a családok és párok támogatása...”²³ A kormányzat természetesen nem marad ki a szükséges, alapvető szolgáltatások biztosításából. Az együttérző konzervativizmus első számú prioritása a mélyszegénységben élők és a középosztálytól éppen leszakadó, egyre szélesebb tömegek újbóli felkarolása. „*Először is, ez egy olyan méltányos társadalom, ahol segítünk az embereknek kikeveredni a szegénységből – egy életre. Másodszor, egy olyan társadalom, ahol a lehetőségek egyenlők, és ahol mindenki, Michael Gove megfogalmazásával »saját maga írhatja meg élete történetét«.* Harmadszor, egy zöldebb társadalom, ahol a jövő generációkra egy fenntartható, tiszta és gyönyörű bolygót hagyunk, Negyedszer, egy biztonságos társadalom, ahol az embereket megvédik a fenyegetésektől és a félelemtől.”

A felemelkedés lehetőségét több oldalról is megközelíti. Mindenekelőtt a fentebb említett módszerrel, a családok megerősítésével. Másfelől nagy szerepet szán a civilszervezetek bevonásának a bűnözés megfékezésében. A segélyezési rendszerben is a felelősségvállalás a főszerep: amerikai mintára másolja le annak az ötletét, hogy aki nem fogadja el a felkínált munkát (abban az esetben, ha tudnak az adott személy végzettségéhez méltó munkát ajánlani), az nem kap segílyt. „Állítjuk, hogy az emberek érdeke is ezt diktálja, hiszen aki nem dolgozik, otthon van, egyre betegebb és szegényebb lesz, és a helyzettől a gyerekek is szenvednek.” „...a civil szervezeteket is be kell vonni a program végrehajtásába. Sokkal jobbak, mint sok állami szervezet, tudják, mit kell tenni.”²⁴

A felemelkedés további lehetőségét az oktatás átszervezésében adja meg. Cameron itt ismét visszatért Disraeli „egy-nemzet” koncepciójához, amelyben az oktatás célját a szociális egyenlőtlenségek csökkentésében és az összetartozás-tudat erősítésében jelölt meg. Ezzel együtt szóvá tette, hogy az elemi iskolákból kikerülő gyerekek hatoda nem tud megfelelően olvasni. Továbbá elvetette azt is, hogy az iskola pusztán az értékszemleges ismeretközlés eszköze lenne. Szerinte az oktatás nemcsak arról szól, hogy eszközöket adjon a jó élet kialakításához, hanem arról is, miképpen lehet jó polgárokat nevelni. A Cameron-kormányzat tanrendjében nagyobb hangsúlyt kap az irodalom, az angol nyelv és a szigetország történelmének tanítása. A matematika és természettudományok oktatásának jelentőségét elmélyítették, és megszigorították az érettségi követelményeket. Mindemellert heti egy könyv elolvasását is előírták a diákok számára. Szervezeti átalakulást is eszközöltek. Ezek szerint nagyobb hatalmat, autonómiát, jogköröket kapott a helyi iskola, és az önkormányzatokat is nagyobb stratégiavállalásra ösztönözték. Mindezt a szabad iskolaválasztással összekötve versenyhelyzetet teremtettek, így javítva a minőségi oktatáson. Az iskolák fegyelmi helyzetét a tanárok jogainak védelmével, erősítésével, és az iskolák együttműködésének ösztönzésével kívánják megoldani. A gimnáziumok számának növelése helyett a szakiskolák színvonalának felzárkóztatása szerepel a kormány szándékai között, a tehetséges diákok képzését pedig plusz források biztosításával oldják meg.

Cameron és környezete helyesen ítélte meg azt, amit a tizenkilencedik században evidensnek tartottak, és amit a harmadik világbeli országok hosszú távú fejlődésük zá-

logának tartanak: „Egy nemzet ereje a *kiművelt emberfők sokaságában* rejlik.” (Gróf Széchenyi István)

Mindezek mellett a szegénység ellen küzdő, az egyénnel együtt érző, és rendkívül gyakorlatias konzervatív politikus, szükségszerűen intézkedéseket sürget és vállal fel azon a területen, ahol a probléma keletkezik. A munkanélküliség kezelésében nem csupán a feltételek mindenkire kiterjedő lehetőségét kívánja megteremteni, hiszen ez a liberális piacszemlélet elfogadást jelentené. Felfedezi, hogy a felzárkóztató oktatás és a szép szavak kevesek ahhoz, hogy a deprimált helyzetbe kerülő egyének kitörjenek állapotukból. A felelősségvállalás itt kettős értelemben jelenik meg. A személynek a saját életére úgy kell gondolnia, hogy azt önmaga irányításával tudja csak sikeresen menedzselni. A kormánynak azonban nagyobb szerepet kell abban vállalni, hogy ezt az emberek szélesebb rétege meg tudja tenni. Nem az anyagi biztonság állam által mindenkire kiterjesztett módszerét alkalmazza (ezzel elkerülve a szocialista megoldási módot), hanem a munkahelyek elérésének, létrehozásának és hosszú távúságának biztosítását tűzi ki céljául. Ennek keretében csökkentették a vállalkozások munkavállalót súlytó adóterheit, a társasági adót, és a bürokráciát egyszerűbbé tették.²⁵ Eredményeképpen 2 millió új munkahely jött létre 2010 óta, és a munkanélküliség csökkent 700 000 fővel. Továbbá a fiatalok körében 140 000 fővel esett az állástalanok száma, illetve az új munkahelyek 80%-a teljes munkaidős állás-ként jött létre.²⁶ A közpolgár oldalán állva továbbá folyamatosan csökkentik a jövedelem-adót és az üzemanyagokat súlytó adónevet, így a „szorgalmas emberek” a nemzet tagjaiként és részeiként, egyre inkább az összetartozás és a felemelkedés útját élhetik meg.²⁷

(*A multikulturalizmus kérdése*) A multikulturalizmus körüli kérdéseket fájóan időszerűvé teszik az elmúlt időszak eseményei. Azonban azt fontos leszögeznünk: nem új jelenség az, ami most akkutan jelentkezik a nyugati társadalmakban. A huszadik század végén még mindig a második világháború utáni tolerancia és befogadás politikájával várták a mind nagyobb arányban érkező bevándorlókat. Azonban a megnövekedett arányszám és az idő rövidege történelmileg is lehetetlenné tette ezeknek az embereknek az igazodását a befogadó országok szokás- és jogrendszeréhez. A kérdés kezelésének hatékonyságát egy fontos, merőben elvi állásfoglalás is nehezítette. A baloldali gondolkodás tolerancia-értelmezése szerint mindenkinek és minden népnek joga van úgy élni, ahogyan azt ők maguk megválasztják. Ha mindezek mellett hangsúlyozzuk a nyugati gazdaságok gyengülő teljesítményét, megérthető, hogy miképpen alakultak ki olyan közösségek, amelyek a fogadó állam nyelvét sem beszélik, törvényeit nem ismerik. David Cameron ügyesen fogta meg a probléma gyökerét, amikor arra világított rá, hogy a munkáspárti kormányzás ezt a folyamatot gyorsította és államilag elismertté tette: „Azt hangsúlyozták, ami elválaszt bennünket, nem pedig ami összeköt. Ez súlyos hiba. Nagy a nyomás, hogy ez megváltozzon, és már maga a miniszterelnök is utalt arra, hogy fontos lenne a »britség« előmozdítása.”²⁸

Nem önmagában az a rossz, hogy olyan közösségek élnek az országban, amelyben mások a viselkedési szokások, más a bőrszín, a vallás vagy a nyelv, hanem az, hogy olyan, az emberi méltóságot aláásó szokásokat is megtartanak, amelyek teljesen idegenek az európai jogfejlődéstől – és kiváltképp felháborító – az évszázadok alatt az emberi szabadság köreit tágító, common law-ot tisztelő angol emberektől. Ekképpen védi azon személyeket is, akik egyes közösségbe születve, annak szélsőséges megnyilvánulásainak áldozataivá válnak. Ezért fontos kiemelni azt, amikor fellép azok emberi jogokat tipró gyakorlataival szemben. „Hiba azt mondani, hogy a különböző közösségekben különböző törvényekre lenne szükség. A kényszerházasság szörnyű problémájával is foglalkozni kell: több ezer

fiatal lányt, esetleg fiút hurcolnak el az országból esetleg a világ másik felére, ahol akaratuk ellenére házasságra kényszerítik őket, és gyakran erőszak áldozataivá is válnak. Mi, a társadalom, túl sokáig mondtuk azt, hogy ezek más kultúrákban történnek meg, nekünk el kell fogadnunk, és nem szabad közbeavatkoznunk, mert megsértenék őket. Nem szabad elnéznünk a kényszerházasságokat. Törvénytörő, szenvedést okoz, lábbal tiporja az emberi jogokat; megakadályozásához kulturális és törvényi szabályozásra van szükség... félre kell dobnunk az elavult állami multikulturális modellt és egy erősebb, jobb, egységesebb országot kell felépítenünk.”²⁹ Lényeglátó összefoglaló ez David Camerontól. Az idézett szövegben egy riporter kérdésére adott választ, amelyben semmilyen idegenellenességet nem fedezhetünk fel. Sem vallási, sem etnikai csoport vagy közösség nincs megnevezve. Azonban egy, az országában, Nagy-Britanniában meggyökeresedni látszó szokás, probléma jól lokalizálva, erőteljesen kritizálva, kiiktatandó elemként megjelenik. Nem a kényszerházasság intézményét gyakorlókat akarja az országból elkergetni, hanem magát a szokást. Nem kulturális és hitbeli különbségekkel indokolja annak kitörlését a gyakorlatból, hanem azért, mert embertelen. Mert szenvedést okoz, és ezt az európai, és nyilván a brit történelem meghaladta. A liberális dilemma helyett, amely öröklődik az egyén autonómiája és a közösségek önállósága között, a progresszív konzervativizmusban erőteljesen jelenik meg a szenvedő egyénnel való együttérzés, a személy joga a boldog életre és méltóságra. Ezért elveti mindazt, amit az elmúlt évtizedekben az önmagából kifordított szabadelvűség egyik tabujaként kezeltek: minden viselkedési formát elfogadni, ha az legitimálni tudja magát valamilyen kulturális szimbolizmussal. Mindeközben saját nemzetének tagjaként kezeli azokat, akik britként toleránsak, és az emberi szabadságot tisztelik.

Az állami multikulturalizmus örvényének tartja többek között azt is, hogy különböző csoportokat, a kisebbségek védelmének, érdekképviselésének a szándékával külön-külön finanszíroztak. Így kialakult köztük egy küzdelem a különállóság bizonyítására, amely még nagyobbra ásta a szakadékot a bevándorlók között is. A közigazgatásban lefordítottak mindent minden nyelvre. Meg sem kellett tanulniuk angolul. Egymástól elszigetelt, homogén csoportok tagjai lettek, nem állampolgárok, nem Nagy-Britannia állampolgárai, és még kevésbé kezelték őket egyénekként. „A multikulturalizmus csak megerősíti a társadalmon belüli törésvonalakat, monolit blokkokként kezelve a közösségeket...” A gettósodás politikájának tartja a baloldal gyakorlatát, amely a törésvonalak erősödéséhez vezet. Az egységesebb, integráltabb társadalom eléréséhez, a felelősség felvállalásához, amely politikájának célkitűzése, nem felelhet meg ezen felfogásnak a további folytatása. Természetesen az angol konzervatívok szerint sem kell asszimilálódnia senkinek, de el kell fogadnia a fogadó ország értékrendjét. „El kell érünk, hogy sajátítsák el az angol nyelvet, és biztosítanunk kell, hogy a gyermekeik megfelelő módon tanulják a brit történelmet az iskolákban” – mutatott rá Cameron a „megosztó” multikulturalizmust bírálva.

(„Dogmatika”) Sokszor hangzott el ebben a tanulmányban is, hogy nem létezik a konzervativizmus kövevésett hitrendszere, nincsenek dogmái. A legfontosabb közös vonása ezeknek az elméleteknek a változtatáshoz való hozzáállás egysége, egy attitűd, amely a történelmileg kialakult intézmények (hagyományok) védelméből indul ki. Ebből következően az emberi mindenhatóság (így a kormányokénak is) elvetése, és bizalma a jogok alkotta rendben, szükségszerű következmény minden időben. Azonban egy adott kor, adott történelmi pontját vizsgálva nagyon is konkrétá válik egy-egy konzervatív elmélet. Elkerülhetetlen is, hogy így legyen, mivel a konzervativizmus a gyakorlatiasságot hangsúlyozza, és a választópolgárok arra kíváncsiak, miképpen akarja egy párt, kormányra kerülve megoldani a közösséget érintő kérdéseket. Az alábbiakban ezt a gyakorlatiasságot

próbálom életre hívni, néhány olyan pontba összeszedve a progresszív, vagy együttérző konzervativizmus fent leírt gyakorlatát, amely alapján beazonosítható a többi konzervativizmus között.

1. A társadalom, mint az emberek szervezett közössége, létezik.
2. A felelősség felvállalása elvárt minden társadalmi rétegtől és csoporttól, egyéntől, kormánytól.
3. A társadalom három pillére: az egyén, az (állam)polgári (civil)szerveződések és a kormány.
4. A polgári szféra legerősebb és legfontosabb szerveződése a család.
5. A család a legfontosabb forrása a felelősség vállalásának, legjobb ellenszere a bűnözésnek.
6. A gazdaság saját törvényszerűségei szerint működik, de nem kell félned abba beavatkozni.
7. Ha beavatkozol a gazdaságba azt csak mértékkel és folyamatossággal tegyed.
8. Ne félj változtatni.
9. A változtatásnak önmagában nincs értéke, csak azon változtass, amin szükséges, tovább ne menj.
10. Vedd észre: a társadalom mindig változásban van; te legyél annak vezetője.
11. A tolerancia és az emberi méltóság egymással szembe nem állítható fogalmak, csak egymással együtt élhetnek.
12. Ekképpen tartva főt a legfontosabb emberi értéket, a szabadságot.

(Lezárás) David Cameron progresszióját, haladását összegezzük azzal, hogy a huszonegyedik század kihívásaira újszerű politikai gyakorlattal válaszolt. Ebben a felelősségvállalás, a társadalom egységnek helyreállítása és egy megváltozott, gyökereihez mégis hű Konzervatív Pártot alkotott. A megőrzés és haladás kettőjét ő maga is ekképpen fogalmazta meg: „Margaret Thatcher akkoriban felismerte, hogy az ipar újjáélesztése a nagy kihívás, nekünk, modern konzervatívoknak pedig arra kell rájöttünk, hogy napjaink legnagyobb kihívása a társadalom újjáélesztése. Ez az egyik nézőpont. A másik ugyancsak lényeges megközelítés szerint pedig ez egy generációs ellentét, és remélem a toryk fiatalabb generációjának lehetősége nyílik az ország néhány nagy problémájával megküzdeni: mi nem cipeljük hátunkon a múlt terheit.”³⁰ Margaret Thatcher forradalmár volt, hiszen szakított a szakszervezetekkel történő egyeztetéssel és az állam redistribúciós kényszerével. Konzervatív volt, mivel a piac és a személyek szabadsága régi konzervatív elv. Cameron forradalmi, mert szakít az individualizmus libertariánus értelmezésével és a nyugati világban megjelenő új, filozófiáktól teljesen mentes, mindennapi, gyakorlati problémák megjelenésével foglalkozik. A kultúrák egymás mellett élésének kudarcával, a bűnözés szaporodásával, az oktatás korszerűtlenné válásával, az antiszociális viselkedés megjelenésével (már egészen fiatal korban). Konzervatív, mivel a nemzete egységét vallja, az „egységes, nagy nemzetét”, és felelősséget követel kormánytól, üzleti szférától, civilszervezetektől, egyéntől egyaránt. A '90-es években még mindenki a '68-as eszmék anakronizmusa alatt nyögött. A japán neves történész a Szovjetunió felbomlásakor lelkesedésében a történelem végéről érkezett. Milyen fajsúlyos tévedés volt! A liberális demokrácia valóban a diktatúra megszüntetésének a legkiválóbb módja, azonban a társadalmi stabilitáshoz nem elegendő módszer. „Nemrég az javasoltam, tegyük könnyebbé a rendőrnöknek, hogy megállíthassanak és átvizsgálhassanak valakit, és ne törődjünk azzal, hogy mit fognak szólni a különböző közösségek, hiszen feketéket és ázsiai fiatalokat lönek le, szűrnak le és ők hálnak meg az utcákon. Üdvözölni fogják a változást. És tudja mi történt? Valóban üdvözölték ezt a lépést. Nem a '80-as évek szemüvegén keresztül tekintünk erre a vitára.”³¹

IRODALOM

- BÉKÉS Márton: Angolosan. *Kommentár*, 2011/4. [web:] http://kommentar.info.hu/iras/2011_4/angolosan
- BURKE, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1990.
- Cameron, David: Change to Win, Conference Speech, 4 October, 2005. www.conservatives.com/.../Cameron_Change_to_win.aspx
- Cameron, David: Conference Speech, 1 October, 2008. www.conservatives.com/.../Speeches/2008/.../David_Cameron_Conference_Speech_2008.aspx
- Cameron, David: The Big Society, 10 November, 2009. www.conservatives.com/.../David_Cameron_The_Big_Society.aspx
- EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története. /A rövid XX. század./* Aula, Budapest, 1998.
- EGEDY Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2001.
- EGEDY Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika*. Századvég, Budapest, 2005.
- EGEDY Gergely: Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus. *Politikatudományi Szemle*, 2006/2–3.
- EGEDY Gergely: A neokonzervatív állam, Thatchertől Cameronig. *Politikatudományi Szemle*, 2010/3.
- A koramodern politikai esztétörténet cambridge-i látképe*. Jon Dunn, J. G.A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck írásai. Szerk.: HORKAY HÖRCHER Ferenc. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.
- JONES, Dylan: *Cameron Cameronról – Kötetlen beszélgetések a brit miniszterelnökkel*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2011.
- KEKES, John: *A konzervativizmus ésszerűsége*. Európa Kiadó, Budapest, 2001.
- Konzervativizmus 1593–1872*. Szerk.: KONTLER László. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- MOLNÁR Attila Károly: *Edmund Burke*. Századvég Kiadó, Budapest, 2000.
- NISBET, Robert: *Konzervativizmus: álom és valóság*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.
- OAKESHOTT, Michael: *Politikai racionalizmus*. Új Mandátum Kiadó, 2001.
- QUINTON, Anthony: *A tökéletlenség politikája*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995.
- SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- STRAUSS, Leo – CROPSEY, Joseph: *A politikai filozófia története I–II*. Európa, Budapest, 1994.
- TOCQUEVILLE, Alexis de: *A demokrácia Amerikában*. Gondolat, Budapest, 1983.

JEGYZETEK

1 Benjamin Disraeli: A whig szellemiség, In: <i>Konzervativizmus 1593–1872</i> . Szerk.: KONTLER László. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 542. o.	16 Dylan Jones: i. m. 92. o.
2 JONES, Dylan: <i>Cameron Cameronról – Kötetlen beszélgetések a brit miniszterelnökkel</i> . HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2011. 89. o.	17 Dylan Jones: i. m. 115. o.
3 OAKESHOTT, Michael: <i>Politikai racionalizmus</i> . Új Mandátum Kiadó, 2001. 432. o.	18 Dylan Jones: i. m. 116. o.
4 Uo.	19 Dylan Jones: i. m. 122. o.
5 Benjamin Disraeli: i. m. 531. o.	20 Dylan Jones: i. m. 135. o.
6 Benjamin Disraeli: i. m. 542. o.	21 Uo.
7 Benjamin Disraeli: i. m. 538. o.	22 Dylan Jones: i. m. 137. o.
8 Benjamin Disraeli: i. m. 534. o.	23 Dylan Jones: i. m. 91. o.
9 Benjamin Disraeli: i. m. 535. o.	24 Dylan Jones: i. m. 113. o.
10 Benjamin Disraeli: i. m. 540. o.	25 https://www.conservatives.com/Plan/CreateMoreJobs
11 Benjamin Disraeli: i. m. 538. o.	26 https://www.conservatives.com/ShareTheFacts/post?name=moving-towards-full-employment&id=09d803e9-e436-4fb5-a500-bade53f1a3bb
12 Dylan Jones: i. m. 136. o.	27 https://www.conservatives.com/Plan/CutIncomeTax
13 Dylan Jones: i. m. 317. o.	28 Dylan Jones: i. m. 114. o.
14 Dylan Jones: i. m. 138. o.	29 Dylan Jones: i. m. 115. o.
15 QUINTON, Anthony: <i>A tökéletlenség politikája</i> . Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 103. o.	30 Dylan Jones: i. m. 114. o.
	31 Uo.

Emléksorok régi időkről

Délvidéki vagyok, Trianon gyermeke...

Amennyiben győzünk, én nem születek meg, mert családom ott marad Temerinben, Újvidéken, ahol az őseim legalább háromszáz évet éltek le. A vereség után anyai nagyszüleim átköltöztek az óhazába, nem tudták igazán elfogadni a cirill betűs hazát.

Ám az óhazában sem tudtak gyökeret verni, két-három évenként idementek, odaköltöztek, szerte a hazában. Majd édesapám megismerkedett édesanyámmal, s én 1931-ben megszülettem.

Már felnőttként kérdeztem meg nagyapámat a miértről.

– Asszonyt, házat, földet lehet cserélni, de hont nem! (Délvidéken a haza: hon.)

De most ugorjunk egyet: 1941-ben a magyar honé Újvidék. S a családom visszatelepült. Nagyapám háza Újvidéken még mindig az övé volt telekkönyvileg. Az akkori lakó elmenekült, a ház kifosztott, leromlott állagú, de üres! Szőregen eladtuk mindenünket, házat, földet, és sokadszor is új életet kezdtünk.

Nagyanyám üzletet nyitott. A bélyegző ma is megvan. Később szüleim elváltak. Édesapám költői lélek volt, születésnapomra verssel köszöntött: „Drága, kicsi fiam...” Édesanyám prózai stílusban üzent vissza neki: „Jóska, a gyerekek nem versre, hanem ruhára van szüksége!” Így minden évben kaptam apámtól Bocskai-ruhát, ördögbőrnadrágot.

1941-től 1944-ig nem is volt ezzel gond. De 44-ben visszajöttek az előző hatalom emberei, s én ott álltam három öltöny Bocskai-ruhával.

Nagyanyám ugyan levágta a zsinórokat, varratokat, de én úgy futtában egy-két pofont mégiscsak kaptam: „jos dälje, bocskairuha?”

Másoknak is le kellett vágniuk a rojtjaikat az új helyzetben.

A vendéglőtulajdonost az utcánkban a magyar időszakban Máriássy Félixnek hívták. (Természetesen nem azonos a kiváló rajzfilmrendezővel.)

Majd, amikor bejöttek a szerb partizánok, visszakerült a régi tábla: Feliksz Marjasi. Jó pár évvel mindezek után értékeltem ezeket a változásokat.

Nem csak politika van a világon, a családot el kell tartani. Megértettem Feliksz Marjasit.

Egy kicsit arról is írnék, hogyan éltünk ebben az új délszláv- és titoista korszakban. 1944–45-ben jó pár magyart kivégeztek, ártatlanokat is.

De utána Titoék élhetőbb világot teremtettek, magyar iskolákba, üzletekbe, templomokba, könyvtárakba járhattunk.

Tulajdonképpen párhuzamosan élhattünk a szlávokkal. Mi maradtunk volna akkor Novi Sadon. De 1946 júniusában csengettek, és négy policáj állt az ajtóban, s közölték velünk, hogy fél órát kapunk arra, hogy összeszedjük a holmijainkat, mert ki vagyunk tiltva a Jugoszláv Népköztársaságból, mint idegen állampolgárok.

Mit lehet fél óra alatt összeszedni? Nagyanyám néhány ruhadarabon kívül a Bibliát vette magához. A Biblia családi oklevél volt akkoriban. Kezembe meg a dunyhát nyomta: „– Fiam, éhezni lehet, meg szomjazni is, de fázni nem szabad.” Ezt az „emléktárgyat” később mindenhová magammal hurcoltam, most pehelypaplan-formában kötődünk egymáshoz.

Szabadkára (Suboticára) vittek bennünket, egy iskolaépületbe. Két hónapig voltunk külső őrizetben. Itt ismerkedtem meg első szerelmemmel, ma már csak a becenevére emlékszem: Gyögye.

Ők Moldvából települtek át az óhazába, melynek egy része most más nyelvű, idegen föld lett. Három pusziig jutottunk el elválásunkig. Többé nem találkoztunk, szétszórtak bennünket.

Mi egy tanyát kaptunk a magyar államtól, Bácsalmáson, honnét előzőleg egy sváb családot telepítettek ki. Kb. 5 kishold szőlő tartozott a tanyához, benne több száz gyümölcsfa. A gaz, a gyom befedte a tőkétet.

Nagyszüleim iparosok voltak, de valahogyan elboldogultak a földdel is. Én Pestre mentem ipari tanulónak.

Úgy másfél évvel „honfoglalásunk” után hazajött W. János, magyar királyi tizedes – szabadulván az orosz fogságból.

– Mamma, khumm! – kiáltotta boldogan többször is, de nem jött rá válasz, csak egy öreg kutya ugrálta körül. Aki az új lakóktól az ételt elfogadta ugyan, de nem barátkozott. Majd előjött nagyanyám.

– Fiam! Nem mi vettük el a házatokat, nem mi üldöztük el a családodat, gyere be, biztosan éhes is vagy.

Két hétig lakott újra a régi tanyájukban. Őt nem engedték a szülei után menni. Befejeződött a kitelepítés!

Valahogy mégis átjutott a határon, a kutya is eltűnt. Kb. másfél évre rá levelet kaptunk: „Mária mama! Kinn vagyok Németországban, élek, dolgozom. Arra kérem, legyen szíves, küldjön nekem pakkot! A padláson láttam egy kosarat, amit még a Fater eszkábált. Tegyen bele mogyorót az udvari fákból, azokat még a nagyapám ültette. Meg diót is küldjön, szőlővenyigét. Elültetem az itteni kertembe. És a padláson egy biblia is van, német betűs, azt is kérném. Küldök pénzt is magának, váltsa be. Szeretettel üdvözlí magát: Johann W. Frankfurt.”

A levelet nem postás hozta: két civil ruhás nyomozó.

„– Milyen kapcsolata van magának Zs...né, Németországgal?”

Zs...né értetlenül nézett rájuk. Akkor felolvasták a levelet. Nagyanyám elsírta magát, de könnyein keresztül is elmondta véleményét: – Nem szégyellik magukat, menjenek innét!

Elmentek.

* * *

Sok év múlva én is elmentem nagyapám házához, ami valamikor a Székely Bertalan utca x számánál állt. Természetesen új névtáblát kapott: Druga ulica od Ruszkog Groblje broj osamnaest.

Egy idegen várost ismertem meg. A kétnevű utca a régi volt, a ház egy kicsit kopottabbnak tűnt, mint emlékeimben, s a ház előtti fák sem voltak ismerősek, de azért feldehettek emlékeimben. Egészen addig, míg ki nem tárult a kis kapu, és egy 40 év körüli montenegrói szerb ki nem lépett rajta:

– Sta ti ocses – förmedt rám.

– Druze, toje moj kútya (ez az én házam) – válaszoltam konyhanyelvi szerbséggel. Valószínűleg megértett, mert becsapta az ajtót. Pár perc múlva kijött egy kutyával és egy alabárdal. Hátrálva próbáltam lecsillapítani:

– Drúzse, drúzse, laganije, laganije.

Azóta nem jártam Novi Sadon. Alabárdot meg azóta sem láttam.

Az utolsó szál a Vajdaságtól akkor szakadt el, amikor unokatestvéremnek Temerinbe, 1990-ben levelet írtam, s ő válaszában arra kért, hogy ne magyarul írjak neki.

Bácsalmást is belepte az elmúlás: 1981-ben nagyszüleim sírjának meglátogatása után kiladáztam a Duboka nagyjárásba. A fákat kivágták, az öreg tőkéket is. A tsz-tagosítás eltörölt minden tárgyi emléket, a tanyát is eldózerolták.

UTÓSZÓ AZ OLVASÓNAK:

Történetem a korszak szerencsésebb sorsújairól szól. Két nagybátyámat megölték 45-ben a partizánok, jeltelen sírban fekszenek valahol Temerin környékén. Nekik nincs történetük...

Én tulajdonképpen pár pofonnal megúsztam a Bocskai-ruhát, most, visszatekintve történetünk szereplőire, mi mégis csak a szerencse fiai voltunk. Johann W. nem halt hősi halált, megúszta a hadifogságot, átjuthatott az óhazába, pár év múlva a Volkswagenjében feledhetett mindent.

A montenegrói megvédte házát a madzsar betolakodótól.

Én tanár lehettem, majd később Művelődési Ház igazgató a Gödöllői járásban (Aszód–Bag). Van három unokám, akik nem tudják, hogy Novi Sad magyar fordítása Újvidék, és Temerinben nagyapám valaha koldusbíró volt.

Emlékezésemet a trianoni szerződés 95. évfordulójára írtam.

Remény a reménytelenségben – Jegyzetek egy konferencia margójára

2013. szeptember 25-én, Budapesten, a lengyel nagykövetségen – jeles egyháztörténésszek, kutatók és római katolikus főpapok részvételével – konferenciát tartottak a szovjet uralom alá került Kelet-Közép-Európában lezajlott szervezett egyházüldözésekről, amelynek célja a lengyel, a baltikumi, a cseh, a magyar és az erdélyi katolikus egyházak megsemmisítése volt. Annak ellenére, hogy a cél mindenütt azonos volt, az alkalmazott taktika módosult a helyi ellenállástól függően. A diktatúra „természetét” a térség egyházai a náciizmus idején részben már megtapasztalták, a kommunizmus veszélyére mégsem tudtak felkészülni. Attól függetlenül, hogy a katolikus egyház a kommunizmussal szemben mindig elutasító álláspontra helyezkedett, a kelet-európai szovjet uralom meggyökeresésekor a nemzeti katolikus egyházak országonként, sőt még az egyházakon belül is, eltérő stratégiai és taktikai lépésekre kényszerültek. Ez is bizonyítja, hogy a nemzeti egyházakat, képviselőiket felkészületlenül érte a diktatúra egyházellenessége. Nemcsak az egyház vezetői, de még az egyszerű katolikus hívek sem tudták elképzelni, hogy mi történhet velük. A kommunizmus nemcsak a politikai és katonai hatalmat birtokolta, de át akarta formálni magát az embert is. Ebben az „ügyben” legnagyobb ellenfele a kereszténység, elsősorban a katolikus egyház lett. A taktika mindenhol egységes volt: első lépésként szétzilálni az egyház infrastruktúráját, azaz államosítani az egyházi iskolákat, kórházi és szociális intézményeket, felosztatni az egyházhoz kötődő társadalmi szervezeteket, olyan állam-egyházi megállapodást kényszeríteni az egyházakra, amelyben elismerik – a legfelsőbb egyházi ügyekben is – az állam elsőbbségét, vezető szerepét. Ha ez nem arat „első lépésként” sikert, akkor korlátozni kell a papság létszámát, felosztatni a szerzetesrendeket, az egyház tevékenységét a templom falai közé kényszeríteni. Az már „természetessé” vált, hogy a megtorlást a főpapságon kezdték, s börtönbe zárták az egyházfőket. Az előbbiek valóban egy időben és azonos formák betartásával kezdődtek.

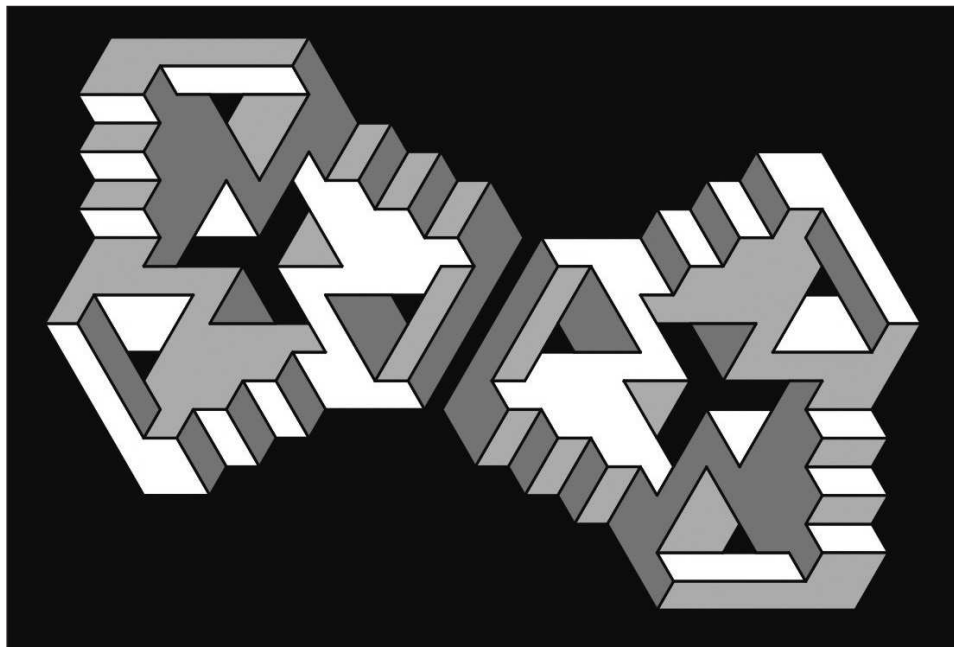
A legnagyobb csapást a magyar katolikus egyház szenvedte el, nem csak Mindszenty József bíboros meghurcoltatásával, akinek az egészen a vértanúságig menő kitartásával a politikai hatalomnak számolni kellett, és súlyos börtönbüntetése, később száműzetése diplomáciai ügy lett. A magyar katolikus egyházat olyan csapások érték, amelyből napjainkig nem tudott kilábalni teljesen. Márton Áron, Erdély főpapja a román kommunista hatalommal szemben nemcsak egyházát, hanem az erdélyi magyarságot is képviselte, a kényszermunka sem törte meg.

A második világháború utáni Lengyelország története összefonódott Stefan Wyszyński primás tevékenységével, aki hatalmas tekintélyével meghatározta a lengyel nép és egyház sorsát, és aki sok lengyel számára (nem csupán katolikusoknak) a „reménytelen kommunista rendszerben” a hit tanúja és a remény embere lett. Fiatal papként – katonalelkészként – részt vett a németellenes földalatti ellenállásban, a varsói felkelésben, majd már püspökként felismerte a kommunista politika „szalámitaktikáját”, miszerint a társadalmi rendet fokozatosan át kell alakítani az uralkodó ideológia igényeinek. A folyamat lassítása érdekében inkább a megegyezés útjára lépett, az egyház kapott egy-két évet az aránylag szabad működéshez, de kis idő múlva letartóztatták, bebörtönözték, majd házi őrizetben tartották. A tétlenségre ítélt bíboros az egyháza védelmére előkészítette az úgynevezett

Jasna Góra-i fogadalom tervezetét, amely a lelki felkészülést szolgálta a lengyelek ezeréves kereszténységének (1966) megünneplésére. E munka kiindulópontja a lengyelek Szűz Mária iránti tisztelete volt, a fogadalmat a fogságából szabadult Wyszyński bíboros a Czeszochowában összegyűlt zarándokok előtt olvasta fel. Hatása megrázó és beláthatatlan lett, mivel meghirdette a „Nagy kilencedet” (1957–1966), amelynek során – országszerte – a hívek milliói tettek esküt Máriára és Lengyelországra. A központi ünnepség 1966-ban Czeszochowában volt, amelynek kiemelkedő eseménye a czeszochowai kegykép zarándokútja lett. A plébániáról plébániára járó kegyképet az egész az egész lengyel nép örömmel fogadta, amit a Gomulka-rendszer nehezen viselt el, sőt elkobozta a vándorló kegyképet. Így az üres keretet hordták körbe az országban, s még nagyobb tömegek kísérték útját. Wyszyński bíboros tekintélye is szerepet játszott abban, hogy Lengyelországban lecsillapodtak a kormány egyházellenes akciói, ami nem jelentett egyet azzal, hogy a politikai vezetés ne tekintette volna az egyházat ellenségének. Nem véletlenül emelkedett ki e vallásos hazafias közegekből Karol Wojtyła krakkói érsek, akit 1978-ban II. János Pál néven pápává választottak, akiben az akkor lengyel vezetés legnagyobb ellenfelét látta meg, minden eszközzel le akarták járítani, végül merényletet szerveztek ellene.

A „Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban” alcímet viselő kötet, amely a konferencián elhangzott előadások szövegét is közli, feldolgozza a volt szocialista országokban folytatott egyházellenes történéseket, négy egyházfő (Stefan Wyszyński, Karol Wojtyła [II. János Pál pápa], Márton Áron és Mindszenty József) életútján és tevékenységén keresztül bemutatja a tragikus 50 évet. A kötetet Soós Károly és Zombori István szerkesztette.

(Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban. Stefan Wyszyński, Karol Wojtyła, Márton Áron, Mindszenty József. Szerkesztette: Soós Károly, Zombori István. Budapest, 2014, METEM, 128 p.)

Thomas Thiel

Elhalasztott világvége

Achim Landwehr: Geburt der Gegenwart. Eine Geschichte der Zeit im 17. Jahrhundert (Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2014, 445 oldal) című könyvének bemutatása

Ha közelebbről szemügyre vesszük a négyszáz évvel ezelőtti sajtótermékeket, az a benyomásunk támad, hogy a hírek terén a korabeli média az elmúlt év eseményeit adja közre, az időjárás-előrejelzések viszont nem csupán néhány napra, hanem a következő tizenkét hónapra szólnak. Ám abban az időben ez bevett gyakorlatnak számított, és senki sem zavartatta magát különösebben amiatt, hogy a nagyvilág híreiről csak ilyen tekintélyes késéssel értesül. A kor legfontosabb médiuma a kalendárium volt; egy kurrens sajtóorgánium, amelynek segítségével bepillantást nyerhetünk abba, hogyan gondolkodott a 17. század a maga helyéről az időben. A múltnak ebben az elképzelésben sziklaszilárd tekintélye volt, a jövőre nézve pedig nem volt helye találgatásoknak. A jelen az örökkévalóság szemszögéből nézve nem volt egyéb az utolsó ítélethez vezető tranzitívonalnál.

Achim Landwehr történész azzal kezdi *Geburt der Gegenwart. Eine Geschichte der Zeit im 17. Jahrhundert* (A jelen születése: az idő története a 17. században) című könyvét, hogy egy pillantást vet arra az 1717-ből származó kalendáriumra, amely IV. János Miksa Emánuel, Preysing-Hohenaschau grófja tulajdonában volt. A kor szokásaihoz képest rendhagyó módon a kalendáriumban egy különálló, az olvasó/tulajdonos saját jegyzetei számára szabadon hagyott oszlopot is találunk. A kalendáriumok ebben az időben tele voltak asztrológiai, egészségügyi és más jellegű információkkal, kedvező időpontokat ajánlva nemcsak a vetésre, hanem a köpölyözésre

vagy az érvágásra is. A személyes megjegyzések, jegyzetek számára nem maradt hely. Úgy tűnik, hogy a gróf nem tudott mit kezdeni a szokatlan kiváltsággal: ott, ahol az olvasói megfigyelések, tervek, jegyzetek állhattak volna, üresség tátong.

A zárt világból a nyílt láthatár felé

A könyv bemutatja, hogyan vette birtokba még ugyanez az évszázad az addig háttérbe szorított jelent. Elméleti szinten Landwehr egy olyan jellel foglalkozik, amely nem csupán vékony választóvonal múlt és jövő között, hanem komplex kapcsolási pont, amelyben minden pillanatban újra és újra eldől, hogyan következzenek egymás után az időbeli lépcsőfokok. Az idő Landwehmnél egy többretegű kulturális tárgy, amelyet nyújtani, sűríteni és gyorsítani lehet. A mi modern értelemben vett időérzékelésünket a newtoni fizikából átvett időmeghatározás uralja, mely szerint az idő egy homogén, feltartóztatatlanul előre haladó folyamat. Ez azonban egy viszonylag új koncepció, és csak egy konstrukció a sok közül.

Reinhart Koselleck (1923–2006) német történész nagyhatású nyeregkor (*Sattelzeit*) hipotézise szerint az 1750–1850 közötti időszakban jelentős átalakulásra került sor. A középkor statikus rendje felbomlott, az idő érzékelése dinamikussá vált. A korszakon belül a francia forradalom számít döntő fordulatnak és katalizátornak; a modern művészetben később ment végbe az átalakulás. Achim Landwehr ugyanakkor a 17. századra datálja ezt a fordulatot. Ez nem mondható forradalmi átértelmezésnek, de abban a koncentrált formában, ahogy Landwehr az átalakulást leírja, mégis lenyűgöző. A század elején a jelen még a keresztény egyházak szilárd ellenőrzése alatt áll. John Lightfoot, a Cambridge-i Egyetem alkancellárja 1642-ben kiszámította, hogy a teremtés hat napjához hatezer évre volt szükség, amelyből négyezer év telt el Krisztus születése előtt. Az utolsó ítéletre tehát, gondolták sokan, a 2000.

évben kerülhet majd sor (vagy – Isten kegyelméből – esetleg kicsit korábban). Az apokalipszishez vezető menetrend bámulatosan pontos volt. James Ussher ír kronológus például pontosan október 23-át jelölte meg a teremtés első napjaként. Még azt is tudni vélték, hogy melyik napon szállt be Noé a bárkájába. A jelent ezekben az elképzelésekben beárménykolták az utolsó időről szóló képzetek. Bármerre nézett az ember, a hanyatlás jeleit vélte látni.

Átépítés a múlt katakombáiban

A változásban, ami ekkor bekövezt, számos tényező játszott szerepet. Az 1600 körül rendszeressé váló könyvnyomtatás révén a jelen fokozatosan tömör szerkezetre tett szert. Az 1688-as *Querelle des Anciens et des Modernes* (Régiak és újak küzdelme), a hagyományok tisztelete és a haladástudatosság közötti végső és döntő csata a modernisták győzelmével ért véget. Ettől kezdve differenciálódik a múlt, illetve a múlt jelenre gyakorolt hatásának értelmezése. A történetírás kezdi megkülönböztetni az elsődleges forrásokat és az utólagos beszámolókat. A hagiográfiai történelem helyébe a forráskritikus történetírás lép, amely már nem az isteni akarat megnyilvánulásaként, hanem emberi alkotásként értelmezi a történelmet.

Landwehr a változás számtalan jelét sorolja fel. A leszármazási táblázatok rövidebbek lesznek. Az ingaórák szinte elmaradhatatlan kellékeivé válnak a mindennapi életnek. A valószínűségszámítás és a statisztika alternatív jövőkonceptiókat alakít ki. Hogy mennyire fontos az idő követése, azt Daniel Defoe *Robinson Crusoe* című regénye is jól példázza. Az 1659-ben hajótörést szenvedett főhős egyik első cselekedete az, hogy egy póznát állít fel egy táblával, amelyre naponta egy-egy ro-

vást metszve követi az idő múlását. Egyre többen gondolták úgy, hogy az Apokalipszis késhet, vagy akár be sem következik.

Valamivel kevesebb tájékoztatást kapunk az átalakulás mélyebb rétegeiről. Landwehr utal a Föld keletkezésének elméletére. A földtani rétegek szerkezetének tanulmányozása szétfeszítette a teremtés történetének hagyományos időkeretét, világossá téve, hogy hatezer év nem lehetett elég bolygónk kialakulásához. Ugyanekkor a Biblia-kritika kiderítette, hogy a Szentírás különböző időkben készült részekből összeállított szövegkonglomerátum. Landwehr ugyanakkor csak röviden és felületesen foglalkozik a talán legmélyebb fordulóponttal, a természettudományos forradalommal. Arról alig esik szó, hogy az elméleti kíváncsiság és a kísérleti kutatás emancipációjával a valóság radikális átalakítása járt, amely messzemenő következményekkel bírt a modern haladástudat kialakítására.

Mindez azonban nem befolyásolja Landwehr következtetését: a múlt és a jövő közötti kapcsolat annál nyitottabbá vált, minél nagyobb jelentőségre tett szert a jelen. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a jövőt nem lehet közvetlenül a múltból levezetni. Az egyén a saját ideje urává vált. Landwehr ezekből a gondolatokból egy eredeti definíciót vezet le: a lineáris fizikai időtől eltérően a jelen még befolyásolható, ekkor még határozottan és döntően lehet hatni a dolgok menetére. A múlt ott kezdődik, ahol ez a hatás már nem érvényesül. Az elegancia, amellyel Landwehr ötvözi a történelmi tényeket és az elméleti reflexiókat, igazi élménnyé teszi a könyv olvasását.

(*Die Zeit*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Dinnyés László Tibor nyugállományú dandártábornok, Aszód

Dr. Egri Zoltán egyetemi adjunktus, Szarvas
Faragó Péter közvélemény-kutató, Budapest
Hérány Ferenc filozófus-doktorandusz,

Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Kapronczay Károly történész, Budapest
Kóré András politológus, Zalaegerszeg
Szegedi László történész, Rimaszombat
Varga Csaba jogászprofesszor, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Varga Csaba: Múltkutatás, jövőkeresés Közép-Európa jogában 1

MŰHELY

Egri Zoltán: Egészségparadoxon Magyarországon –
A halandóság társadalmi-gazdasági és térbeli egyenlőtlenségei I. 19
Faragó Péter: Egyetemi divatházak – a magyar felsőoktatás
anomáliái a tények és az illúziókeltés viszonylatában. 46
Szegedi László: Szaporodási verseny (III. rész) 77
Hérány Ferenc: Milyen horizontú elméletek között lehetséges
érdemi vita a környezetfilozófiában? 92

SZÁZADOK

Kóré András: Benjamin Disraeli és David Cameron
együttérző konzervativizmusa 105
Dinnyés László Tibor: Emléksorok régi időkről 122

NAPLÓ

Kapronczay Károly: Remény a reménytelenségben
– Jegyzetek egy konferencia margójára 125

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Thomas Thiel: Elhalasztott világvége (127)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2015. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 31 200 Ft helyett 21 840 Ft
Fél évre: 15 600 Ft helyett 10 920 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 22 800 Ft helyett 17 100 Ft
Fél évre: 11 400 Ft helyett 8580 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 000 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 000 Ft helyett 9060 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 15 600 Ft helyett 10 500 Ft
Fél évre: 7800 Ft helyett 5280 Ft

Akciónk a 2015. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - zöldszámon: 06-80-444-444
 - e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

A 2013. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

